

ISSN 2524-2547

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Науковий журнал

Випуск 65

SOCIAL ECONOMICS

Scientific journal

Issue 65

Заснований 2000 року

Харків – 2023

Журнал присвячений висвітленню результатів наукових досліджень у галузі економічних наук: питання мотивації праці, управління на різних рівнях економіки, кредитна і грошова системи, облік та аудит, міжнародна економіка та світове господарство, економіко-математичні методи і моделі, статистичний аналіз і маркетингові стратегії. Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей.

Журнал є фаховим виданням у галузі економічних наук категорії "Б" (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020). Спеціальності: 051 "Економіка", 072 "Фінанси, банківська справа та страхування", 073 "Менеджмент", 075 "Маркетинг", 076 "Підприємництво, торгівля та біржова діяльність". Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 10 від 26 червня 2023 р.).

Редакційна колегія:

Глушенко О. В. – головний редактор, доктор екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Стеценко Т. В. – відповідальний секретар, кандидат екон. наук, доцент ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Біткова Т. В. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Давидов О. І. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Євтушенко В. А. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Задорожний Г. В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Кузьминчук Н. В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Мангушев Д. В. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Меркулова Т. В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Осецький В. Л. – доктор екон. наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.
Погореленко Н. П. – доктор екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Пономарьова Т. В. – кандидат екон. наук, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Соболєв В. М. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Тютюнникова С. В. – доктор екон. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Хмельков А. В. – кандидат наук з держ. управління, доцент, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Хуторна М. Е. – доктор екон. наук, доцент, Черкаський навчально-науковий інститут Університету банківської справи, Україна.
Швайко М. Л. – кандидат екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна.
Янцевич А. А. – доктор фіз.-мат. наук, професор, ХНУ імені В. Н. Каразіна, Україна.
Павел Староста – доктор наук, професор (факультет економіки та соціології), проректор з питань національного та міжнародного співробітництва, Лодзький університет, Польща.
Анна Станкевич-Мруз – PhD, доцент факультету менеджменту і інженерії продукції, Лодзький технічний університет, Польща.

Адреса редколегії:

61002, м. Харків, вул. Мירוносицька, 1, економічний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
Тел. (057) 707 51 94, sejournal@karazin.ua.
<https://periodicals.karazin.ua/socoeconom>

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію KB № 24006-13846P від 19.06.2019 р.

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2023

The scientific journal is dedicated to highlighting the results of research on issues of labor motivation, management at various economy levels, the credit and monetary system, accounting and auditing, international economics and the world economy, economics and mathematical methods and models, statistical analysis and marketing strategies. For researchers, lecturers, practitioners, postgraduates and students of economic specialties.

The scientific journal is a professional edition category "B" in the field of Economic Sciences (Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated March 17, 2020).

Specialties: 051 "Economics", 072 "Finance, Banking and Insurance", 073 "Management", 075 "Marketing", 076 "Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities".

Approved for publication by the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol No 10 dated June 26, 2023).

Editorial board:

Hlushchenko O. V. – Chief Editor, D.Sc., Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Stetsenko T. V. – Executive Secretary, PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Bitkova T. V. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Davydov O. I. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Yevtushenko V. A. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Zadorozhnyi G. V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Kuzmynchuk N. V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Mangushev D. V. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Merkulova T. V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Osetskyy V. L. – D.Sc., Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.
Pogorelenko N. P. – D.Sc., Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Ponomarova T. V. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Sobolev V. M. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Tiutunnykova S. V. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Khmelkov A. V. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Khutorna M. E. – D.Sc., Associate Professor, Cherkasy educational-scientific institute of Banking University, Ukraine.
Shvayko M. L. – PhD, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Yantsevych A. A. – D.Sc., Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.
Pawel Starosta – D.Sc., Professor (Faculty of Economics and Sociology), Vice-Rector for Domestic and International Cooperation, University of Lodz, Poland.
Anna Stankiewicz-Mróż – PhD, Associate Professor, Department of Management Systems and Innovation, Lodz University of Technology, Poland.

Address:

61002, Kharkiv, st. Mironositskaya, 1, Faculty of Economics V. N. Karazin Kharkiv National University
Phone: (057) 707 51 94
sejournal@karazin.ua
<https://periodicals.karazin.ua/socoeconom>

The journal uses double-blind review.

Certificate of state registration KB № 24006-13846P dated June 19, 2019.

© V.N. Karazin Kharkiv National University, 2023

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

Меркулова Т. В., Мартиненко М. В.	5
ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ЕФЕКТ ПАРТІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ І УПЕРЕДЖЕНОСТІ	
Олійник О. О.	17
ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ НА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ	
Островська Г. Й.	26
ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ОБ'ЄКТУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА	
Сушик І. В., Сушик О. Г.	44
ЦИФРОВІ СЕРВІСИ ТА ПОРТАЛИ ДЛЯ МІГРАНТІВ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	

МАРКЕТИНГ

Рожко В. І.	58
УПРАВЛІННЯ АСОРТИМЕНТОМ ТОВАРОВИРОБНИКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ	

МЕНЕДЖМЕНТ

Бабич С. М., Бабич Д. В.	67
НОВАЦІЇ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ В РИНКОВІЙ СИСТЕМІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	
Цендорж У., Должин Б.	75
ВЗАЄМОДІЯ НАУКИ ТА ПОЛІТИКИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ НАВКОЛИШНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ: ПРИКЛАД NELCOM У КОНТЕКСТІ БАЛТІЇ (англійською)	

ФІНАНСИ

Бержанір І. А.	83
ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ У СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ПІДПРИЄМСТВА	

СТУДЕНТСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Воронцова А. С., Агафонова Є. О., Єльнікова Ю. В.	92
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНОГО ЛАНДШАФТУ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ У СВІТІ	
Коваленко А. С., Лісеній Є. В., Грицаєнко Д. О.	104
ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ ПОСЛУГ	
Сватюк О. Р., Скулінець Ю. С.	112
БІЗНЕС-ІДЕЯ ДЛЯ САМОЗАЙНЯТОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПІДПРИЄМЦЯ	

CONTENT

ECONOMICS

Merkulova T., Martynenko M.	5
SOCIOECONOMIC POLICY EVALUATION: PARTISANSHIP AND PARTISAN BIAS EFFECT (In Ukrainian)	
Oliinyk O.	17
THE IMPACT OF INTELLECTUAL MIGRATION ON THE COUNTRY'S INNOVATIVE DEVELOPMENT (In Ukrainian)	
Ostrovska H.	26
THE INTELLECTUAL POTENTIAL ECONOMIC ESSENCE AS AN OBJECT OF THE ENTERPRISE'S INNOVATIVE ACTIVITY MANAGEMENT (In Ukrainian)	
Sushyk I., Sushyk O.	44
DIGITAL SERVICES AND PORTALS FOR MIGRANTS IN THE SOCIAL SECURITY SYSTEM (In Ukrainian)	

MARKETING

Rozhko V.	58
MANAGING THE ASSORTMENT OF THE MANUFACTURER'S CONSUMER GOODS (In Ukrainian)	

MANAGEMENT

Babych S., Babych D.	67
INNOVATIONS OF BUSINESS PLANNING IN THE MARKET ECONOMIC SYSTEM (In Ukrainian)	
Tsenddorj U., Doljin B.	75
SCIENCE-POLICY INTERFACE IN REGIONAL ENVIRONMENTAL MANAGEMENT: CASE OF HELCOM IN THE BALTIC CONTEXT	

FINANCE

Berzhanir I.	83
DIAGNOSTICS OF FINANCIAL SECURITY IN THE INTERNAL AUDIT SYSTEM OF THE ENTERPRISE (In Ukrainian)	

STUDENTS' RESEARCH

Vorontsova A., Agafonova E., Yelnikova Yu.	92
MAIN TRENDS AND PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF THE REGULATORY LANDSCAPE OF RESPONSIBLE INVESTMENT IN THE WORLD (In Ukrainian)	
Kovalenko A., Lisenyi Ye., Hrytsaienko D.	104
FEATURES OF MARKETING ACTIVITIES IN THE SERVICE MARKET (In Ukrainian)	
Svatiuk O., Skulinets Yu.	112
BUSINESS IDEA FOR SELF-EMPLOYMENT OF AN INDIVIDUAL ENTREPRENEUR (In Ukrainian)	

ЕКОНОМІКА

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-01>
УДК 338.2:005.1

Тамара Вікторівна Меркулова*

доктор економічних наук, професор
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна
tammerkulova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3507-5593>

Марина Вікторівна Мартиненко*

доктор економічних наук, професор
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
просп. Науки, 9-А, Харків, 61166, Україна
mrnmartynenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4193-6716>

* Університет Барселони,
Gran Via de les Corts Catalanes, 585, Барселона, 08007, Іспанія

**ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ:
ЕФЕКТ ПАРТІЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ І УПЕРЕДЖЕНОСТІ**

Суспільна підтримка реформ є важливішим фактором їх успішного впровадження і навпаки, несприйняття суспільством певних заходів соціально-економічної політики не дозволить отримати очікувані результати, могут призвести до негативних побічних ефектів. У зв'язку з цим актуальним є дослідження причин того чи іншого ставлення громадян, факторів, що впливають на їх оцінку соціально-економічної політики. Дана робота присвячена таким аспектам цієї багатогранної проблематики, як партійної ідентифікація та ефект партійної упередженості, дослідження яких дуже активно просуваються зарубіжними науковцями, але поки що вкрай обмежено представлені у вітчизняних джерелах. В роботі представлений критичний огляд зарубіжних наукових джерел, присвячених даній темі; виділені основні гіпотези світових досліджень впливу партійної ідентифікації на громадську думку та ефекту партійної упередженості; відмічені особливості методології та узагальнені результати досліджень. Методологія, яку використовують зарубіжні фахівці для досліджень в галузі даної проблематики, ґрунтується на експериментальних методах, серед яких головне місце належить лабораторним експериментам. Лабораторний експеримент передбачає спостереження за поведінкою людей – учасників експерименту в строго контрольованих умовах, коли вплив неконтрольованих факторів обмежується до мінімуму. Такі експерименти є основним інструментом тестування гіпотез в зарубіжних дослідженнях партійної упередженості при оцінюванні громадянами соціально-економічної політики. Результати досліджень свідчать, з одного боку, про широкі можливості маніпулювання думкою громадян і суспільства у цілому за допомогою механізму партійної упередженості, а з іншого боку, про те, що коректна об'єктивна інформація про зміст конкретної політики може суттєво послабити ефект партійної упередженості. Зарубіжні дослідження доводять, що вплив партійних сигналів залежить від властивостей людей, змісту політики, політичних систем, характеристик партії. В Україні бракує власних досліджень у даній сфері, але з розвитком інститутів демократії, громадянського суспільства, політичної свідомості та активності громадян ці дослідження набувають актуальності для політичного та економічного життя українського суспільства.

Ключові слова: **соціально-економічна політика, партійна ідентифікація, ефект партійної упередженості, громадська думка, експериментальна економіка.**

JEL Classification: D9; D87; H00.

Як цитувати: Меркулова, Т. В., & Мартиненко, М. В. (2023). Оцінка соціально-економічної політики: ефект партійної ідентифікації і упередженості. *Соціальна економіка*, 65, 5-16. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-01>

In cites: Merkulova, T., & Martynenko, M. (2023). Socioeconomic policy evaluation: partisanship and partisan bias effect. *Social Economics*, 65, 5-16. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-01> (In Ukrainian)

Вступ. Формування і реалізація соціально-економічної політики в державі демократичного устрою здійснюється за безпосередньої участі політичних партій, які можуть виступати ініціаторами певних реформ, пропонувати механізми їх реалізації, контролювати та відповідати за їх наслідки. Найважливіші державні інститути, насамперед, парламент і уряд, складаються із людей, які є, як правило, або членами, або прихильниками певних партій. Їх ставлення до заходів, що пропонуються або просуваються тією чи іншою партією, має значення для реалізації цих заходів, починаючи з формального затвердження до успішного впровадження і досягнення очікуваних результатів.

Але крім таких безпосередніх учасників формування та реалізації соціально-економічної політики є суспільство і громадська думка, яка інтегрує ставлення громадян, їх оцінку необхідності, доцільності, взагалі, правильності тих чи інших заходів для вирішення економічних та соціальних проблем. Суспільна підтримка реформ є важливішим фактором їх успішного впровадження і навпаки, несприйняття суспільством певних заходів соціально-економічної політики не дозволить отримати очікувані результати, призведе до негативних побічних ефектів. Одним із найбільш яскравих прикладів може бути податкова політика, а саме, заходи суворого оподаткування. Активна негативна реакція суспільства на подібні мери виражається в таких ефектах, як ухилення та/або уникнення оподаткування, розширення тіньового сектору економіки, вже як наслідок, зростання витрат на податковий контроль, поширення корупції тощо. Для політичних партій відсутність підтримки її заходів у середовищі своїх прихильників означає вірогідний програш на виборах.

Отже, формування громадської думки щодо оцінки соціально-економічних реформ є важливим завданням державного управління. У зв'язку з цим актуальними є питання про причини і фактори формування ставлення громадян до заходів соціально-економічної політики. Даній проблематиці присвячена обширна література, але в нашій роботі ми зосередимось на факторі партійної ідентифікації та ефекті партійної упередженості, дослідження яких дуже активно просуваються зарубіжними науковцями, але поки що вкрай обмежено представлені у вітчизняних джерелах. Отже, об'єктом нашого дослідження є формування громадської думки щодо оцінки соціально-економічних реформ, предметом – ефект партійної упередженості.

Мета і завдання, які ставлять автори в даній роботі, полягають в тому, щоб на підставі критичного аналізу зарубіжних наукових джерел окреслити основні гіпотези світо-

вих досліджень ефекту партійної упередженості, відмітити особливості їх методології та узагальнити результати з метою подальшого використання зарубіжного досвіду для розвитку досліджень даної проблематики та впровадження їх результатів в Україні.

Огляд літератури. Проблематика партійної ідентифікації у контексті формування суспільної оцінки соціально-економічної політики є дуже актуальною у зарубіжному науковому і фаховому середовищі. Основними питаннями, на які спрямовані дослідження, є наступні: власне концепція партійної ідентифікації (базові положення, гіпотези, підґрунтя), ефект партійної упередженості (причини, умови, фактори, що регулюють цей ефект), механізми впливу партійної ідентифікації (інструменти комунікації і партійні меседжі, фактори та сила їх впливу та ефективності).

Значний внесок в розробку концепції партійної ідентифікації зроблено в роботах (Campbell et al., 1960; Johnston, 2006; Petersen et al., 2015; Lavine et al., 2012; Smith et al., 2005; Nicholson, 2012). Можна відмітити певні праці вітчизняних дослідників, хоча їх небагато (Агаларова, 2014; Шачковська, 2017; Ротар, 2018; Локтіонова, 2009; Боднаров, 2012). Партійно-мотивованій аргументації присвячені роботи (Kunda, 1990; Bolsen et al., 2014). Серед перших досліджень, присвячених експериментальній перевірці впливу партійних меседжів на людей, була робота (Cohen, 2003). Різні аспекти впливу партійних меседжів розглядаються у працях (Brader et al., 2013; Coppock et al., 2018; Kuziemko et al., 2015; Ozer & Wright, 2022).

Далі основні положення і результати, що представлені в цих та інших роботах дослідників даної проблематики, розглядаються у контексті нашого дослідження і приведені по тексту основного матеріалу.

Методологія дослідження. Критичний аналіз зарубіжних концепцій заснований на методології позитивної економічної науки, зосереджуючись, перш за все, на емпіричних матеріалах і аргументації гіпотез, їх тестуванні і доведенні методами експериментальної та нейроекономіки. Дослідження спиралося саме на такі результати, які оцінювалися, як верифіковані з позицій позитивної методології.

Основні результати.

Концепція партійної ідентифікації та ефект партійної упередженості. З часів Кемпбелла, який назвав партію найважливішою агенцією, що формує думку (“an opinion forming agency of great importance”) (Campbell et al., 1960), численні дослідження впливу партій на сприйняття та оцінку людьми різних пропозицій та реформ ґрунтуються на концепції партійної ідентифікації

(partisanship) (Johnston, 2006; Petersen et al., 2015).

Окремої уваги потребує власне поняття партійної ідентифікації. Якщо говорити про вітчизняні джерела, то це поняття є достатньо популярним (Циганенко, 2004; Агаларова, 2014; Шачковська, 2017; Ротар, 2018; Локтіонова, 2009; Боднарів, 2012). Воно означає схильність людини до підтримки певної партії. В політичній психології підкреслюють, що ця схильність має психологічний характер (Боднарів, 2012), вона означає «відчуття приналежності індивіда до референтної політичної групи» (Циганенко, 2004, С.2). В (Агаларова, 2014) партійна ідентифікація розглядається як соціальний феномен. Слід відмітити дослідження (Шачковська, 2017; Ротар, 2018; Локтіонова, 2009), присвячені вивченню цього явища в конкретних умовах українських виборів.

Основна ідея концепції партійної ідентифікації полягає у тому, що партійна ідентифікація розглядається як основний спосіб, яким люди впорядковують свої судження про політику. Знання того, що політик належить певній партії, чи партія підтримує певну реформу, допомагає людям скласти думку про політику та реформу. (Bullock, 2020, p.1) Люди схильні приймати, схвалювати пропозиції тієї партії, з якою вони себе асоціюють, тим самим підтверджуючи свою самоідентифікацію. Отже, партійна ідентифікація відіграє значну роль у формуванні громадської думки (Lavine et al, 2012; Smith et al, 2005; Nicholson, 2012).

Які критерії використовує людина, коли оцінює будь-яку реформу, програму уряду? Природним припущенням є те, що вона, приймаючи рішення про її підтримку, аналізує її зміст і формує свою оцінку, виходячи із своїх індивідуальних уподобань: хтось вважає, що найважливішим є скорочення податків і він буде це підтримувати; для когось головним є охорона навколишнього середовища тощо. Проте приналежність до певної партії може змінити його думку у бік позиції, яку займає його партія з цього питання. Таким чином виникає явище партійної упередженості (partisan bias) при оцінюванні програм, заходів і реформ, які пропонуються різними партіями або представниками цих партій. Люди, які асоціюють себе з певною партією, можуть під впливом партійної «підказки» змінити свою думку, яку вони мали б, керуючись лише своїми особистими уподобаннями, знаннями та досвідом.

Таким чином, партійна ідентифікація (partisanship) породжує ефект партійної упередженості, який виражається у трансформації індивідуальної думки прихильника цієї партії у бік партійної позиції стосовно запропонованих програм та/або політиків. Ця теза,

яка, взагалі кажучи, є гіпотезою, піддавалася перевірці в численних зарубіжних дослідженнях, починаючи з кінця минулого століття.

У рамках цієї проблематики основними питаннями, на яких було зосереджено увагу, є такі: 1) чи існує ефект партійної упередженості та за яких умов він виникає; 2) які чинники мають вплив на цей ефект; 3) механізм впливу партійної ідентифікації на думку людей та її роль у формуванні суспільної думки.

Саме останнє питання є ключовим з прикладної точки зору. Розкривши механізм, яким політичні партії можуть «коректувати» думку і поведінку своїх прибічників, вони отримують реальні інструменти впливу на формування громадської думки.

В англійській літературі можна виділити два концептуальні підходи до вивчення впливу партійної ідентифікації на думку людей. Один із них ґрунтується на її евристичній функції: партійна ідентифікація служить найкоротшим шляхом для прийняття рішень прихильниками партії щодо оцінки різних заходів політики, підказуючи їм яку позицію слід зайняти, за кого голосувати на виборах тощо. Вона полегшує та спрощує процес аналізу, оцінювання та прийняття рішення прихильниками партії, заощаджуючи їх когнітивні зусилля (Brader et al., 2013; Green et al., 2002). Другий ґрунтується на концепції партійно-мотивованої аргументації (partisan motivated reasoning).

Партійно-мотивована аргументація.

Концепція мотивованої аргументації (motivated reasoning) використовується як у психології, так і в економіці, як спосіб розуміння того, як люди навчаються та реагують на інформацію, а також як механізм для пояснення поведінки, яка виглядає неоптимальною. Вона є актуальною у суспільних науках з кінця 20-го – початку 21-го століть (Kunda, 1990; Bolsen et al., 2014).

У загальному розумінні мотивована аргументація проявляється в тому, що люди прагнуть знайти аргументи на користь висновків, які вони хочуть отримати (Kunda, 1990). Мотивована аргументація – це емоційно-упереджений роздум, спрямований на досягнення певної мети, яка і мотивує людину. Залежно від характеру мети виділяють аргументацію, спрямовану на отримання точних висновків – це мотивація точності (accuracy goals) і мислення, спрямоване на підтримання певної думки (direction goals). (Lodge & Taber, 2000; Taber & Lodge, 2006).

Мотивація точності розглядається як міркування, яке прагне на основі наявної інформації зробити правильний висновок, тобто не допустити помилки. Мотивація мети обумовлено бажанням захистити свої переконання. Люди схильні позитивно оцінювати та приймати інформацію, яка відповідає їх дос-

віду та переконанням, і, навпаки, уникати чи негативно сприймати відомості, які їм не відповідають (Casado-Aranda et al., 2022). У такому типі мислення емоційна сторона (бажання) переважає логічну, керує міркуваннями людини, не дозволяючи їй критично реагувати на отриману інформацію.

До такого типу належить партійно-орієнтована аргументація, що ґрунтується на партійній ідентифікації людини. Вона спрямована на досягнення певного висновку, що узгоджується з цією ідентифікацією (Bolsen et al., 2014, p. 236). Прихильники партії можуть оцінювати позитивно реформи, якщо вони запропоновані цією партією, і негативно, якщо ті самі реформи ініціюють інші політичні сили (Druckman et al., 2013; Casado-Aranda et al., 2022). Таке мислення заважає людям критично сприймати інформацію, оцінювати її, сприяє тому, що вони пропускають важливу інформацію, яка б могла бути корисною (Druckman & Bolsen, 2011; Jerit, 2009; Lavine et al., 2012).

В аналізі впливу партійної ідентифікації людини на її думку та оцінку політики важливе місце займають дослідження, присвячені вивченню умов, за яких «включається» та працює партійно-орієнтована аргументація людини та які фактори є її модераторами. У (Bolsen et al., 2014) на основі проведених експериментів обґрунтовується кілька гіпотез щодо умов партійно-орієнтованої аргументації, серед яких такі положення.

1. Люди схиляють свою думку у бік оцінки, продемонстрованої його партією, якщо від них не вимагається обґрунтувань свого рішення, тобто їм не потрібно давати точної аргументованої відповіді. І навпаки, якщо людина перебуває в умовах, коли потрібно чітко обґрунтувати свою оцінку, партійна думка не чинить такого впливу (Bolsen et al., 2014, p. 248).

2. Люди значно активніше підтримують політику, коли існує позитивний консенсус декілька партій щодо неї. Навпаки, неузгоджена підтримка реформи з боку представників різних партій, коли вони демонструють свою окрему позицію, може суттєво знизити ефект партійно-орієнтованого мислення та, відповідно, вплив партійної позиції на формування громадської думки (Bolsen et al., 2014, p. 249).

3. Зазначається також, що партійно-орієнтоване мислення актуалізується у випадках, коли необхідно оцінити пропозиції, стосовно яких між партіями є конфлікт, тобто їх позиції дуже далекі або протилежні (Bolsen et al., 2014, p. 253).

Значна частина зарубіжної наукової дискусії про механізми партійної упередженості присвячена каналам, за допомогою яких партія інформує прихильників про свою полі-

тику, ідеологічну платформу, цілі та завдання, а також позиції щодо того чи іншого питання. Важливе місце серед цих каналів посідають партійні меседжі (party cues) та їх вплив на формування думки людей.

Партійні меседжі як фактор формування суспільної думки (Party cue effect).

У загальному випадку партійним меседжем можна назвати певну інформацію про позицію партії з того чи іншого питання, що у лаконічній формі доноситься до виборців. Вони є своєрідними сигналами, які допомагають людям орієнтуватися при формуванні свого ставлення до соціально-економічних реформ, які запроваджуються різними партіями.

Партійні меседжі виступають у різних формах. Це можуть бути партійні гасла, символіка, окремі висловлювання її лідерів, відповіді на актуальні виклики та конфлікти у суспільстві тощо. Серед каналів комунікації з виборцями партійні меседжі займають особливе місце завдяки лаконічності та доступності для сприйняття. Потенційно це може сприяти їх швидкому поширенню засобами масової інформації та соціальними мережами, що призводить до охоплення широкого кола виборців та робить їх зручним інструментом партійної пропаганди. Тому вивчення впливу партійних меседжів займає значне місце у зарубіжних дослідженнях цієї проблематики.

Численні роботи спрямовані на експериментальні докази, що партійна ідентифікація впливає на сприйняття партійних меседжів та оцінку людьми реформ, запропонованих партіями. Серед перших можна назвати дослідження (Cohen, 2003), в якому було показано, що люди ліберальних поглядів позитивно реагують на меседжі від партії демократів, а консервативних – схильні до сигналів республіканської партії.

В обширній літературі, присвяченій партійним меседжам, можна виділити основні питання, які мають важливе прикладне значення для оцінювання людьми реформ, запропонованих тієї чи іншої партією: 1) які фактори впливають на сприйнятливості прибічників партії до партійних меседжів; 2) чи є вони своєрідними когнітивними ярликами, які можуть донести інформацію найкоротшим шляхом; 3) чи можуть партійні меседжі доминувати над змістовною інформацією про захід (реформу).

Фактори. Виділяють різні групи факторів, від яких залежить сила та стійкість впливу партійних меседжів. Дослідження показали, що прийняття партійних сигналів може залежати від властивостей людей (Bullock, 2011; Kam, 2005), змісту політики (Coan et al., 2008), політичних систем (Brader et al., 2013), характеристик партії (Brader et al., 2013). У (Bullock, 2011) обґрун-

товується, що обидва фактори – партійний меседж та змістовна інформація про політику – є значущими, коли людина робить оцінку цієї політики, та підкреслюється значення політичної обізнаності (political awareness): з її зростанням послаблюється вплив партійних меседжів.

Щодо впливу політичних систем, у роботах, проведених за межами США, було відзначено послаблення ефекту партійних меседжів порівняно зі США (Bullock, 2011; Guntermann, 2019). Деякі дослідники пояснюють це фактором гетерогенності спільноти, яка підтримує ту чи іншу партію. Важливість фактору неоднорідності особливо проявляється у багатопартійних системах, і, відповідно, у країнах із такою системою. У (Merolla et al., 2008) на основі дослідження, проведеного в Канаді, де існує багатопартійна система, показано, що люди, що ідентифікують себе з певною партією, можуть підтримувати меседжі іншої партії.

У (Brader et al., 2013) досліджується вплив таких характеристик партії: ідеологічна ясність, довголіття та ставлення до чинної влади (ступінь участі у ній). Автори обґрунтовують аргументи на користь позитивного впливу перших двох характеристик. Вони виглядають пов'язаними факторами: з одного боку, партії з більш ясною ідеологічною платформою, як правило, є багаторічними. З іншого боку, з віком їх платформа стає більш чіткою та певною. У міру «старіння» партії виборці можуть стати впевненішими як у репутації партії, так і у своїй власній лояльності.

Третя характеристика партії, тобто її місце в структурі управління (чи є вона правлячою, чи має контроль в уряді), має суперечливі аргументи для обґрунтування впливу на силу партійних сигналів. З одного боку, правляча партія має більше можливостей продемонструвати свою позицію, зміцнивши свій авторитет конкретними справами, що підвищить довіру її прихильників та дієвість партійних меседжів. З іншого боку, уряди мають і правлячі партії разом з ними відповідають за реалізацію політики, а також за реакцію на актуальні виклики сьогодення. Амбітні плани та привабливі ідеї стикаються з прагматикою реального життя, новими невідкладними завданнями, і в результаті реалізація запланованих програм може відхилитися від намічених показників. Уряду, партійним функціонерам майже неминуче доводиться приймати рішення та дії, що порушують передвиборчі обіцянки, не відповідають очікуванням, часто завищеним, своїх прихильників. Ці відхилення розмивають ясність ідеологічної платформи партії, призводять до певного розчарування і, як наслідок, ослаблення сприйнятливості людей до партійних меседжів.

Опозиційні партії не мають тягаря реалізації політики і можуть зосередитися на ідеях та критиці уряду, а це, у свою чергу, дозволяє їй підтримувати більш послідовний, чіткий ідеологічний імідж, зміцнюючи лояльність своїх прихильників (Brader et al., 2013, p. 1489-1491).

Таким чином, з одного боку, ці аргументи говорять на користь того, що опозиційні партії мають бути в кращому положенні, щоб впливати на думку своїх прихильників, тому що, по-перше, у них більше можливостей відстоювати чітку позицію щодо тієї чи іншої політики, по-друге, вони не скомпрометовані поточними невдачами та відступом від передвиборчих обіцянок. Проте, з іншого боку, виборці можуть не надто довіряти опозиційним партіям. На відміну від чинної влади, опинившись в опозиції, партіям можна менше дбати про реальність своїх планів, можливості їх реалізації. У питаннях критики чинного уряду та правлячої партії вони також можуть ігнорувати об'єктивні обставини, висувати популістські пропозиції та рекомендації фактично без відповідальності. Виборці можуть усвідомити цю проблему зобов'язань і сприймати сигнал, що подається партіями, які не беруть участі в управлінні, як пустослів'я ("cheap talk") (Brader et al., 2013, p. 1490).

Викладені аргументи були протестовані як гіпотези в експериментах, проведених у трьох багатопартійних демократіях (Польща, Угорщина та Великобританія), що дозволило авторам дійти таких висновків (Brader et al., 2013, p. 1508). У трьох різних багатопартійних демократіях було знайдено докази того, що (а) партійні сигнали з більшою ймовірністю впливають на думки прихильників старих політичних партій, ніж молодших політичних партій; (б) партійні сигнали з більшою ймовірністю впливають на думки прихильників опозиційних партій, ніж правлячих партій; (в) вплив партійних сигналів на прихильників зменшується зі зниженням ідеологічної ясності партії. При цьому було виявлено, що має значення комбінація характеристик: ідеологічна ясність і правляча позиція впливають більше на сприйняття партійних меседжів, ніж вік партії.

Ці результати мають важливе значення для розуміння ефекту партійної упередженості в нових демократіях: партійна упередженість може розвиватися швидше в нових демократіях, і іноді бути менш стабільною в країнах зі стійкою демократією (всупереч більш раннім припущенням дослідників (Converse, 1969)). Цей висновок також узгоджується з висновками, зробленими у роботі, присвяченій сили прийняття партійних сигналів (Brader et al., 2013).

Когнітивні ярлики (cognitive shortcuts). Однією з найважливіших ідей політичної пси-

хології останніх десятиліть, можливо, є те, що партійні сигнали – це «когнітивні ярлики», які допомагають людям економити зусилля при прийнятті рішень. Це відповідає когнітивному підходу до аналізу ефекту партійної упередженості, про який мова йшла вище, розкриттю механізму впливу партійної ідентифікації на думку людей щодо тієї чи іншої реформи. Тому політичні меседжі називають найкоротшим шляхом ухвалення рішень.

Разом з тим, експерименти показують, що люди не використовують партійну думку як спосіб полегшити свої зусилля та скоротити час на міркування та ухвалення рішення. Дійсно, партійні сигнали можуть заощаджувати зусилля шляхом скорочення пошуку інформації та її обробки. Однак партійні репліки не є «найкоротшим шляхом» в тому сенсі, що люди не скорочують часу на обробку інформації про політику, коли вони мають таку інформацію (Bullock, 2011, р. 513). Навпаки, експерименти показали, що за наявності партійної підказки респонденти витрачають більше когнітивних зусиль (Bolsen et al., 2014, р. 250).

Інформаційне домінування. В рамках порівняльного аналізу впливу партійних меседжів та змістовної інформації про політику на формування громадської думки значне місце належить дослідженням стійкості ефекту партійних меседжів. Дійсно, якщо це миттєвий нестійкий ефект, то вплив партійних меседжів дуже обмежений і не вартий уваги. З одного боку, навіть якщо партійні сигнали можуть надавати сильний початковий вплив на велику кількість людей, цей вплив може бути більш короткочасним, ніж вплив змістовної політичної інформації. З іншого боку, вплив останньої, певне, поширюється на меншу аудиторію. У (Tarrin & Hewitt, 2021) повідомляється про результати експерименту з панельним опитуванням, у ході якого дорослі американці були випадково ознайомлені з партійними репліками з п'яти питань сучасної політики США під час початкового опитування і висловили свою думку. Наступне опитування, проведене через три дні, знову дозволило з'ясувати їхню думку. Було виявлено, що при наступному спостереженні вплив партійного сигналу зберігається на рівні ~ 50% від початкової величини. Підкреслимо, що дизайн експерименту виключав, що учасники просто пам'ятали, як вони раніше відповіли. Результати експерименту показують, що такі короткочасні сигнали можуть значний вплив навіть на людей, які не пильно стежать за політикою, але час від часу стикаються з партійними репліками з різних питань (Weeks et al., 2022). Дані про стійкість інформаційних ефектів, що можуть зберігатися достатньо довго, підтверджуються у низці досліджень, зокрема (Sorrock et al.,

2018; Kuziemko et al., 2015).

Висновки про стійкість ефекту партійних меседжів мають суттєве значення для питання про те, чи можуть партійні меседжі домінувати над змістовною інформацією про заходи соціально-економічної політики (Ozer & Wright, 2022). Крайня позиція з цього питання знайшла вираз у назві статті Джефрі Кохена «Партія над політикою: домінуючий вплив групового впливу на політичні переконання» (Cohen, 2003). Вона підтримувалася у низці робіт кінця минулого століття (огляд можна знайти в (Bullock, 2011)). Так в (Rahn, 1993, р. 492) стверджується, що люди ігнорують інформацію про зміст політики, навіть коли вона їм відома, а орієнтуються на партійні ярлики, роблячи свої висновки та оцінки.

Однак у пізніших роботах ця теза (гіпотеза) зазнала додаткових досліджень. Хоча в низці досліджень зазначається, що партійні меседжі можуть мати певну стійкість, що в сукупності з їх властивостями поширення та охоплення виборців підвищує їхню потенційну здатність впливати на формування громадської думки щодо тієї чи іншої реформи, проте цього недостатньо, щоб вони могли домінувати над інформацією щодо змісту цієї реформи.

Bullock (2011, р. 512-513) зазначає, що здатність політичної еліти вводити громадян в оману за допомогою партійних меседжів обмежена, принаймні, коли громадяни мають іншу інформацію, на якій вони ґрунтують свої судження. Це дає підстави для більш оптимістичного висновку щодо спроможності громадян при оцінці політики використовувати змістовну інформацію про неї, якщо вона їм відома.

Ефект партійної упередженості був виявлений в дослідженнях різних актуальних проблем, які мають важливе практичне значення. Прикладом є аналіз ставлення громадян в різних країнах до політики урядів в галузі охорони здоров'я, зокрема протиепідемічних заходів під час COVID 19 (див. огляд (Germa Bel et al., 2023)). Дослідження показують, що партійна упередженість має значний вплив на думки людей навіть в ситуаціях, коли оцінюються заходи, пов'язані з їх здоров'ям і ризиком життя (Geana et al., 2021; Gadarian et al., 2021).

Методологія досліджень ефектів партійної ідентифікації і упередженості. Виявити ефект партійної упередженості, довести його існування є дуже складним завданням, яке не можна виконати шляхом традиційного соціологічного опитування, статистичними або економетричними методами. Тому варто звернути увагу на методологію, яку використовують зарубіжні фахівці для досліджень в галузі даної проблематики. Вона ґрунтується головним чином (якщо не ска-

зати – виключно) на експериментальних методах. Зокрема, всі гіпотези, висновки і результати, які обговорювалися вище, були отримані, обґрунтовані і доведені за допомогою лабораторних або польових експериментів. У зв'язку з цим слід згадати розвиток цієї методології у суспільних науках і, зокрема, економіці (Kagel & Roth, 1995).

Розповсюдженням є ставлення до економіки як до неекспериментальної науки¹, хоча взагалі кажучи будь-яку економічну реформу можна вважати експериментом. Але це натурні або польові експерименти (field experiments). Коли ми говоримо про експериментальну економіку, то, насамперед, мова йде про лабораторні експерименти (classroom experiments) (Smith, 1994). Лабораторний експеримент передбачає спостереження за поведінкою людей – учасників експерименту в строго контрольованих умовах, коли вплив неконтрольованих факторів обмежується до мінімуму.

Бурхливий розвиток експериментальної економіки наприкінці минулого століття обумовив активне розповсюдження експериментальних методів в соціальних науках, виводячи доведення висновків і достовірність результатів на новий рівень (Jacquemet & L'Haridon, 2018). Достатньо згадати, що з початку 21 століття нобелівська премія з економіки двічі була присуджена за відкриття в експериментальній (Сміт & Канеман, 2002) та поведінковій економіці (Талер, 2017), тому можна вважати експериментальну методологію мейнстрімом в сучасних економічних та соціальних дослідженнях.

Що стосується проблематики партійної ідентифікації та упередженості, майже всі представлені в англійській літературі результати отримані за допомогою експериментальних методів, тобто гіпотези про вплив факторів партійної ідентифікації та виявлення ефекту упередженості перевіряються шляхом експериментів. Як правило, експерименти проводяться у формі опитування, але воно має суттєві відмінності від соціологічного опитування. Головною умовою експерименту є поділ пулу учасників на групи. Контрольна група знаходиться в умовах, які виключають вплив фактору, що тестується (наприклад, не отримує спеціальної інформації), інша група (експериментальна, treatment group) піддається впливу даного фактору (таких груп може бути декілька у залежності від числа факторів, що вивчаються в експерименті).

Відхилення поведінки учасників експериментальної групи від контрольної показує наявність та силу впливу фактору.

Як приклад, можна привести базовий дизайн експерименту відомого як «Party cue experiment» (див, зокрема, (Tappin & Hewitt, 2021; Petersen et al., 2015)). Цей експеримент (з певними модифікаціями дизайну згідно завдань дослідження) широко використовується для тестування гіпотез щодо впливу партійної ідентифікації на ставлення громадян до заходів соціально-економічної політики та їх оцінку її результатів і виявлення ефекту партійної упередженості. Учасникам доводиться інформація про певні заходи (це можуть бути будь-які зміни в оподаткуванні, правилах дорожнього руху, допомозі певним верстам населення, екологічному законодавстві тощо), і вони мають висловити свої ставлення до цих заходів (або їх результатів). Як правило, для відповіді використовуються шкали, наприклад, від 0 «повністю не підтримую» до 5 «повністю підтримую». Для експериментальної групи доводиться додаткова інформація: кожний захід супроводжується партійною символікою (слоганом) або прізвиськом лідера (відомого члена партії). Вони відіграють роль маркера (меседжа, party cue), який пов'язує цей захід з певною партією.

Контрольна група має анонімну інформацію про заходи, тобто учасники не отримують партійних сигналів. Статистично значиме відхилення результатів оцінювання між групами свідчить про вплив партійної упередженості.

Нейро-біологічні експерименти. Сучасним напрямком досліджень проблематики партійної упередженості є нейро-біологічні експерименти. Ці дослідження є міждисциплінарними і належать до напряму нейроекономіки (neuroeconomics), який є розвитком експериментальної економіки в останні десятиліття (Glimcher et al., 2009). У (Petersen et al., 2015) представлені результати експерименту з виявлення прихильності людей до певних партій або політичних сил на підставі фізіологічної реакції на партійну символіку. Зазвичай це робиться шляхом самоідентифікації учасників експерименту (вони відповідають, прибічниками якої партії вони себе вважають).

Експериментально було встановлено, що люди зазнають фізіологічних сигналів різної сили від партійної символіки: сильна реакція свідчила про лояльність людини до цієї партії. Було виявлено зв'язок цієї реакції із сприй-

¹ “Economists are sometimes confronted with the charge that their discipline is not a science. Human behavior, it is said, cannot be analyzed with the same objectivity as the behavior of atoms and molecules. Value judgements, philosophical preconceptions, and ideological biases must interfere with the attempt to derive conclusions that are independent of the particular economist espousing them. Moreover, there is no laboratory in which economists can test their hypotheses. Moreover, there is no laboratory in which economists can test their hypotheses.” (Encyclopedia Britannica (1991, p. 395), цитовано по (Douglas & Charles, 1993))

няттям партійних меседжів: лише ті учасники, які отримували сильні фізіологічні сигнали від символіки певної партії, підтримували меседжі цієї партії. Таким чином, було показано, що ефект партійних меседжів має не лише раціональні пояснення, але залежить і від афективних реакцій.

У цьому вся наперед слід відзначити роботу (Casado-Aranda et al., 2022). Це дослідження також стосується ефекту упередженості та мотивованої аргументації, яка має різні прояви. У цьому дослідженні розглядається упередженість ставлення людей до державного та приватного сектору та, відповідно, до комплексу питань приватизації та націоналізації. Слід підкреслити, що ця упередженість корелює з нашим предметом - партійною упередженістю, оскільки співвідношення приватного та державного секторів відноситься до ключових питань соціально-економічної політики, і практично будь-яка партія, яка претендує на послідовну ідеологічну платформу, змушена визначитися з питань політики приватизації та націоналізації.

Автори (Casado-Aranda et al., 2022) використовували інструментарій нейрофізіології (функціональну магнітно-резонансну томографію) для з'ясування нейробіологічних основ сприйняття ефективності державного сектору. Отримані нейронні дані показують, що мозкові мережі, пов'язані з винагородою та позитивними цінностями, забезпечують нейробіологічне пояснення упередженості на користь державного сектору, тоді як нейронні механізми, пов'язані з огидою, ризиком, двозначністю та мотивованими міркуваннями, пов'язані з упередженням проти державного сектору.

Дослідження припускають, що основним джерелом упередженості є вплив колишніх переконань та досвіду. Наприклад, негативний стереотип державного сектору може виникати з вкрай критичного ставлення, що генерується засобами масової інформації, політиками, негативного досвіду існування державного сектору (низька ефективність, негнучкість, бюрократія та відсутність прозорості) або політичної ідеології людини (Casado-Aranda et al., 2022). Також відзначається негативне ставлення до приватного сектору, яке підтримується інформацією, що, незважаючи на нижчі ціни, приватні постачальники послуг не забезпечують більш високої продуктивності та надмірно орієнтовані на отримання прибутку, не звертаючи уваги на справедливість чи орієнтованість на громадян (Bel & Esteve, 2020).

Нажаль, в українському науковому просторі поки що методи експериментальної економіки (а тим паче нейроекономіки) не набули того значення, яке вони мають у світовій науці. Проте, вивчення зарубіжного досвіду в

цієї галузі і розвиток експериментальних досліджень в суспільних науках в Україні є необхідною умовою інтеграції у світовий науковий простір.

Висновки. Зарубіжні дослідження впливу партійної ідентифікації на ставлення громадян до заходів соціально-економічної політики, які пропонуються представниками різних партій, зосереджені на таких основних питаннях: 1) чи існує ефект партійної упередженості та за яких умов він виникає; 2) які чинники мають вплив на цей ефект; 3) механізм впливу партійної ідентифікації на думку людей; 4) роль партійної упередженості у формуванні суспільної думки. Гіпотези, які формуються у відповідь на ці питання, перевіряються, головним чином, за допомогою експериментальних методів. Одним із найбільш відомих та поширених у дослідженнях є «Party cue experiment», за допомогою якого вивчається вплив партійних сигналів (меседжів, символіки тощо) на оцінювання громадянами соціально-економічної політики. Результати досліджень свідчать, з одного боку, про широкі можливості маніпулювання думкою громадян і суспільства у цілому за допомогою механізму партійної упередженості, а з іншого боку, про те, що коректна об'єктивна інформація про зміст конкретної політики (заходу, реформи) може суттєво послабити ефект партійної упередженості. Дослідження показали, що партійні меседжі можуть мати певну стійкість, що в сукупності з їх властивостями поширення та охоплення виборців підвищує їхню потенційну здатність впливати на формування громадської думки щодо тієї чи іншої реформи, проте цього недостатньо, щоб вони могли домінувати над інформацією щодо змісту цієї реформи. А це, у свою чергу, актуалізує проблему забезпечення громадян такою інформацією: своєчасність та оперативність доставки, шляхи розповсюдження, зручна для сприйняття форма подання та інші аспекти.

Практика формування суспільної думки в Україні дозволяє припустити, що здобутки і висновки зарубіжних досліджень даної проблематики застосовуються у нашій країні, але не завжди це дає очікуваний ефект. Зарубіжні дослідження доводять, що вплив партійних сигналів залежить від властивостей людей, змісту політики, політичних систем, характеристик партії. А це означає необхідність вивчення даних факторів, а можливо, і відкриття нових, в умовах нашої країни. В Україні бракує власних досліджень у даній сфері, які б дозволили виявити особливості партійної ідентифікації і упередженості та їх впливу на оцінку громадян заходів соціально-економічної політики і формування суспільної думки в нашій країні. Але з розвитком інститутів демократії, громадянського суспільс-

тва, політичної свідомості та активності громадян ці дослідження набувають актуальності для політичного та економічного життя суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D. *The American Voter*. New York : Wiley, 1960. 573 p.
- Johnston R. Party identification: Unmoved mover or sum of preferences? *Annual Review of Political Science*. 2006. Vol. 9, no. 1. Pp. 329–351. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.9.062404.170523>
- Petersen M. B., Giessing A., Nielsen J. Physiological responses and partisan bias: beyond self-reported measures of party identification. *PLoS one*. 2015. Vol. 10, no. 5. Pp. e0126922. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0126922>
- Циганенко Г. Парти́йна ідентифіка́ція та електоральна поведінка. *Соціально психологія*. 2004. № 2(4). С. 61–70.
- Агаларова К. А. Полі́тико-ідеологі́чна ідентифіка́ція як наукове поняття та соціально́й феномен. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2014. № 1122. С. 29–32.
- Шачковська Л. С. Парти́йна ідентифіка́ція як один із чинників структу́рування політичної орієнтації громадян. *Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 3-4 березня 2017 р. Київ: ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2017. С. 97–102.
- Ротар Н. Парти́йна самоідентифіка́ція чернівецької громади на парламентських виборах 2002–2014 рр. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. К. : ПІЕНД, 2014. Вип. 3 (77). С. 90–120.
- Локтіонова Д. Парти́йна ідентифіка́ція громадян України під час парламентських виборів 1998, 2002, 2006 та 2007 рр. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2009. Вип. 15. С. 200–208.
- Боднарів О. Г. Полі́тична поведінка в організованих та стихійних формах. *Наукові записки*. 2012. Вип. 12, част. I. С. 283–287.
- Bullock J. G. Party Cues. *The Oxford Handbook of Electoral Persuasion/* in Elizabeth Suhay et al. (Eds.). Oxford, 2020. Pp. 129–150. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190860806.013.2>
- Lavine H., Johnston C., Steenbergen M. The ambivalent partisan: How critical loyalty promotes democracy. Oxford : Oxford University Press, 2012. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199772759.001.0001>
- Smith J. R., Terry D. J., Crosier T. R., Duck J. M. The Importance of the Relevance of the issue to the group in voting intentions: The case of the Australian Republic Referendum. *Basic and Applied Social Psychology*. 2005. Vol. 27, № 2. Pp. 163–170. DOI: https://doi.org/10.1207/s15324834bas2702_7
- Nicholson S. P. Polarizing cues. *American Journal of Political Science*. 2012. Vol. 56, № 1. Pp. 52–66. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00541.x>
- Brader T., Tucker J. A., Duell D. Which parties can lead opinion? experimental evidence on partisan cue taking in multiparty democracies. *Comparative Political Studies*. 2013. Vol. 46, № 11. Pp. 1485–1517. DOI: <https://doi.org/10.1177/0010414012453452>
- Green D., Palmquist B., Schickler E. Partisan hearts and minds: Political parties and the social identities of voters. New Haven, CT : Yale University Press, 2002. 288 p.
- Kunda Z. The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*. 1990. Vol. 108, № 3. Pp. 480–498. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>
- Bolsen T., Druckman J. N., Cook F. L. The influence of partisan motivated reasoning on public opinion. *Political Behavior*. 2014. Vol. 36, № 2. Pp. 235–262. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11109-013-9238-0>
- Lodge M., Taber C. S. (2000). Three steps toward a theory of motivated political reasoning. *Elements of Reason*. in A. Lupia, M. D. McCubbins, & S. L. Popkin (Eds.). Cambridge, 2000. Pp. 183–213.
- Taber C., Lodge M. Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. *American Journal of Political Science*. 2006. Vol. 50, № 3. Pp. 755–769. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x>
- Casado-Aranda L. A., de la Higuera-Molina E. J., Sánchez-Fernández J. et al. Neural bases of sector bias in perceptions of public versus private-sector service performance. *Polit Behav*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11109-022-09803-4>
- Druckman J. N., Peterson E., Slothuus R. How elite partisan polarization affects public opinion formation. *The American Political Science Review*. 2013. Vol. 107, № 1. Pp. 57–79. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003055412000500>
- Druckman J. N., Bolsen T. Framing, motivated reasoning, and opinions about emergent technologies. *Journal of Communication*. 2011. Vol. 61, № 4. Pp. 659–688. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2011.01562.x>
- Jerit J. How predictive appeals shape policy opinions. *American Journal of Political Science*. 2009. Vol. 53, № 2. Pp. 411–426. DOI: <https://doi.org/10.1111/J.1540-5907.2009.00378.X>
- Cohen G. L. Party over policy: The Dominating impact of group influence on political beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2003. Vol. 85, № 5. P. 808–822. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.5.808>
- Bullock J. Elite influence on public opinion in an informed electorate. *American Political Science Review*. 2011. Vol. 105, № 3. Pp. 496–515. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003055411000165>
- Kam C. Who toes the party line? Cues, values, and individual differences. *Political Behavior*. 2005. Vol. 27, № 2. Pp. 163–182. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11109-005-1764-y>
- Coan T., Merolla J., Stephenson L., Zechmeister E. It's not easy being green: Minor party labels as heuristic aids. *Political Psychology*. 2008. Vol. 29, № 3. Pp. 389–405. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00636.x>
- Guntermann E. Party influence where predispositions are strong and party identification is weak: Assessing citizens' reactions to party cues on regional nationalism in Spain. *Party Politics*. 2019. Vol. 25. Pp. 609–620. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354068817736756>
- Merolla J. L., Stephenson L. B., Zechmeister E. J. Can Canadians take a hint? The (In) Effectiveness of party labels as information shortcuts in Canada. *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique*. 2008. Vol. 41, № 3. Pp. 673–696. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0008423908080797>
- Converse P. Of time and partisan stability. *Comparative Politics*. 1969. Vol. 2. Pp. 139–171. DOI: <https://doi.org/10.1177/001041406900200201>
- Tappin B., Hewitt L. Estimating the Persistence of party cue influence in a panel survey experiment. *Journal of Experimental Political Science*. 2021. Pp. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1017/XPS.2021.22>
- Weeks B. E., Lane D. S., Hahn L. B. Online incidental exposure to news can minimize interest-based political knowledge gaps: evidence from two U.S. elections. *The International Journal of Press/Politics*. 2022. Vol. 27, № 1. Pp. 243–262. DOI: <https://doi.org/10.1177/1940161221991550>
- Coppock A., Ekins E. E., Kirby D. The Long-lasting effects of newspaper op-eds on public opinion. *Quarterly Journal of*

Political Science. 2018. Vol. 13. Pp. 59–87. DOI: <http://dx.doi.org/10.1561/100.00016112>

34. Kuziemko I., Norton M. I., Saez E., Stantcheva S. How elastic are preferences for redistribution? Evidence from randomized survey experiments. *The American Economic Review*. 2015. Vol. 105, № 4. Pp. 1478–1508. DOI: <https://doi.org/10.1257/aer.20130360>
35. Ozer A. L., Wright J. M. Partisan news versus party cues: The effect of cross-cutting party and partisan network cues on polarization and persuasion. *Research & Politics*. 2022. Vol. 9, № 1. DOI: <https://doi.org/10.1177/20531680221075455>
36. Rahn W. M. The role of partisan stereotypes in information processing about political Candidates. *American Journal of Political Science*. 1993. Vol. 37, № 2. Pp. 472–496. DOI: <https://doi.org/10.2307/2111381>
37. Germa B., Merkulova T., Joan-Ramon B., Martynenko M. Socio-economic aspects of healthcare policy in the context of partisan bias effect. *Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference*. Madrid : Spain, 2023. Pp. 16–20.
38. Geana M. V., Rabb N., Sloman S. Walking the party line: The growing role of political ideology in shaping health behavior in the United States. *Population Health*. 2021. Vol. 16. Pp. 100950. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100950>
39. Gadarian S. K., Goodman, S. W., Pepinsky T. B. Partisanship, health behavior, and policy attitudes in the early stages of the COVID-19 pandemic. *PLoS ONE*. 2021. Vol. 16, № 4. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249596>
40. Kagel J. H., Roth A. E. (Eds.). *The Handbook of Experimental Economics*. Princeton University Press, 1995. 744 p.
41. Smith V. Economics in the Laboratory. *Journal of Economic Perspectives*. 1994. Vol. 8, № 1. Pp. 113–131. DOI: <http://dx.doi.org/10.1257/jep.8.1.113>
42. Jacquemet, N., L'Haridon, O. (2018). *Experimental Economics: Method and Applications*. Cambridge : Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781107446786>
43. Douglas D. D., Holt C. A. *Experimental Economics*. New Jersey : Princeton University Press, 1993. 584 p.
44. Glimcher P. W., Camerer C. F., Fehr E. Poldrack R. A. *Neuroeconomics: Decision making and the brain*. London : Elsevier Academic Press, 2009. 556 p.
45. Bel G., Esteve M. Is private production of hospital services cheaper than public production? A meta-regression of public versus private costs and efficiency for hospitals. *International Public Management Journal*. 2020. Vol. 23, № 1. Pp. 1–24. DOI: <https://doi.org/10.1080/10967494.2019.1622613>

Стаття надійшла до редакції 03.05.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 14.06.2023 р.

Tamara Merkulova*, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
 tammerkulova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3507-5593>

Maryna Martynenko*, D.Sc. (Economics), Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 9-A, Nauki Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine
 mrnmartynenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4193-6716>

* University of Barcelona, **585, Gran Via de les Corts Catalanes**, Barcelona, **08007**, Spain

SOCIOECONOMIC POLICY EVALUATION: PARTISANSHIP AND PARTISAN BIAS EFFECT

Abstract. Public support of socioeconomic reforms is one of the most important factors for their successful implementation, and conversely, lack of public approval doesn't allow achieving the expected effect and may result in negative externalities. In this regard, it is relevant to study the origins of people's opinions and factors affecting their evaluation of social and economic policies. This paper is devoted to the following aspects of this multidimensional problem as partisanship and partisan bias. Their research has been actively promoted by foreign scientists, but so far presented extremely limited in Ukrainian literature. In this paper the critical review of foreign scientific papers devoted to this topic is presented; the main hypotheses about the influence of party identification on public opinion and the effect of partisan bias are highlighted; features of the methodology are noted and research results are summarized. The methodology used by foreign specialists for research of this problem is based on experimental methods, among them the main place belongs to laboratory experiments. A laboratory experiment means observing people's behavior (participants' behavior) under strictly controlled conditions when the influence of uncontrolled factors is limited to a minimum. In foreign studies of partisan bias and its influence on citizens' evaluation of socioeconomic policies, laboratory experiments serve as the main tool for testing hypotheses. The results of the research give evidence, on the one hand, that the partisan bias mechanism provides wide possibilities to manipulate the people's opinion and public opinion in general, on the other hand, that correct objective information about the policy content and goals can significantly weaken the partisan bias effect. Foreign studies prove that party signal influence depends on the people's properties, policy content, political systems, and party characteristics. In Ukraine, there is a lack its own research in this field, however, as democratic institutions, civil society, and people's political

consciousness and activity develop, these studies become more relevant to the political and economic life in Ukrainian society.

Keywords: **Socioeconomic Policy, Partisanship, Partisan Bias, Public Opinion, Experimental Economics.**

JEL Classification: D9; D87; H00.

REFERENCES

- Campbell, A., Converse, P., Miller, W., & Stokes, D. (1960). *The American Voter*. New York: Wiley.
- Johnston, R. (2006). Party identification: Unmoved mover or sum of preferences? *Annual Review of Political Science*, 9(1), 329-351. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.9.062404.170523>
- Petersen, M. B., Giessing, A., & Nielsen, J. (2015). Physiological responses and partisan bias: beyond self-reported measures of party identification. *PloS one*, 10(5), e0126922. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0126922>
- Tsyganyenko, G. (2004). Party identification and electoral behavior. Party identification and electoral behavior. *Social Psychology*, 2(4), 61-70. (in Ukrainian)
- Agalarova, K. A. (2014). Political-ideological identification as a scientific concept and social phenomenon. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University*, 1122, 29-32. (in Ukrainian)
- Shachkivska, L. S. (2017). Party identification as one of the factors in structuring the political orientation of citizens. *The influence of social sciences on the process of social development: possible and real: Materials of the international scientific and practical conference (Kyiv, Ukraine, March 3-4, 2017)*. Kyiv: NGO "Kyiv Scientific Social Science Organization", 97-102. (in Ukrainian)
- Rotar, N. (2014). Party self-identification of the Chernivtsi community in the parliamentary elections of 2002-2014. *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I.F. Kurus of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3(77), 90-120. (in Ukrainian)
- Loktionova, D. (2009). Party identification of citizens of Ukraine during the parliamentary elections of 1998, 2002, 2006 and 2007. *Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her*, 15, 200-208. (in Ukrainian)
- Bodnarov, O. G. (2012). Political behavior in organized and spontaneous forms. *Proceedings*, 12(1), 283-287. (in Ukrainian)
- Bullock, J. G. (2020). Party Cues. Elizabeth Suhay (ed.) et al., *The Oxford Handbook of Electoral Persuasion* (P. 129-150). Oxford: Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190860806.013.2>
- Lavine, H., Johnston, C., & Steenbergen, M. (2012). *The ambivalent partisan: How critical loyalty promotes democracy*. Oxford: Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199772759.001.0001>
- Smith, J. R., Terry, D. J., Crosier, T. R., & Duck, J. M. (2005). The Importance of the Relevance of the Issue to the Group in Voting Intentions: The Case of the Australian Republic Referendum. *Basic and Applied Social Psychology*, 27(2), 163-170. doi: https://doi.org/10.1207/s15324834basp2702_7
- Nicholson, S. P. (2012). Polarizing cues. *American Journal of Political Science*, 56(1), 52-66. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00541.x>
- Brader, T., Tucker, J. A., & Duell, D. (2013). Which parties can lead opinion? experimental evidence on partisan cue taking in multiparty democracies. *Comparative Political Studies*, 46(11), 1485-1517. doi: <https://doi.org/10.1177/0010414012453452>
- Green, D., Palmquist, B., & Schickler, E. (2002). *Partisan hearts and minds: Political parties and the social identities of voters*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108(3), 480-498. doi: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>
- Bolsen, T., Druckman, J. N., & Cook, F. L. (2014). The influence of partisan motivated reasoning on public opinion. *Political Behavior*, 36(2), 235-262. doi: <https://doi.org/10.1007/s11109-013-9238-0>
- Lodge, M., & Taber, C. S. (2000). Three steps toward a theory of motivated political reasoning. In A. Lupia, M. D. McCubbins, & S. L. Popkin (Eds.), *Elements of Reason* (P. 183-213). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Taber, C., & Lodge, M. (2006). Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. *American Journal of Political Science*, 50(3), 755-769. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x>
- Casado-Aranda, L. A., de la Higuera-Molina, E. J., Sánchez-Fernández, J. et al. (2022). Neural bases of sector bias in perceptions of public versus private-sector service performance. *Polit Behav*. doi: <https://doi.org/10.1007/s11109-022-09803-4>
- Druckman, J. N., Peterson, E., & Slothuus, R. (2013). How elite partisan polarization affects public opinion formation. *The American Political Science Review*, 107(1), 57-79. doi: <https://doi.org/10.1017/S0003055412000500>
- Druckman, J. N., & Bolsen, T. (2011). Framing, motivated reasoning, and opinions about emergent technologies. *Journal of Communication*, 61(4), 659-688. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2011.01562.x>
- Jerit, J. (2009). How predictive appeals shape policy opinions. *American Journal of Political Science*, 53(2), 411-426. doi: <https://doi.org/10.1111/J.1540-5907.2009.00378.X>
- Cohen, G. L. (2003). Party over policy: The Dominating impact of group influence on political beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5), 808-822. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.5.808>
- Bullock, J. (2011). Elite influence on public opinion in an informed electorate. *American Political Science Review*, 105(3), 496-515. doi: <https://doi.org/10.1017/S0003055411000165>
- Kam, C. (2005). Who toes the party line? Cues, values, and individual differences. *Political Behavior*, 27(2), 163-182. doi: <https://doi.org/10.1007/s11109-005-1764-y>
- Coan, T., Merolla, J., Stephenson, L., & Zechmeister, E. (2008). It's not easy being green: Minor party labels as heuristic aids. *Political Psychology*, 29(3), 389-405. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00636.x>
- Guntermann, E. (2019). Party influence where predispositions are strong and party identification is weak: Assessing citizens' reactions to party cues on regional nationalism in Spain. *Party Politics*, 25, 609-620. doi: <https://doi.org/10.1177/1354068817736756>
- Merolla, J. L., Stephenson, L. B., & Zechmeister, E. J. (2008). Can Canadians take a hint? The (In) Effectiveness of party labels as information shortcuts in Canada. *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique*, 41(3), 673-696. doi: <https://doi.org/10.1017/S0008423908080797>
- Converse, P. (1969). Of time and partisan stability. *Comparative Politics*, 2, 139-171. doi: <https://doi.org/10.1177/001041406900200201>
- Tappin, B., & Hewitt, L. (2021). Estimating the persistence of party cue influence in a panel survey experiment. *Journal of Experimental Political Science*, 1-12. doi: <https://doi.org/10.1017/XPS.2021.22>

32. Weeks, B. E., Lane, D. S., & Hahn, L. B. (2022). Online incidental exposure to news can minimize interest-based political knowledge gaps: evidence from two U.S. elections. *The International Journal of Press/Politics*, 27(1), 243-262. doi: <https://doi.org/10.1177/1940161221991550>
33. Coppock, A., Ekins, E. E., & Kirby, D. (2018). The long-lasting effects of newspaper op-eds on public opinion. *Quarterly Journal of Political Science*, 13, 59-87. doi: <http://dx.doi.org/10.1561/100.00016112>
34. Kuziemko, I., Norton, M. I., Saez, E., & Stantcheva, S. (2015). How elastic are preferences for redistribution? Evidence from randomized survey experiments. *The American Economic Review*, 105(4), 1478-1508. doi: <https://doi.org/10.1257/aer.20130360>
35. Ozer, A. L., & right, J. M. (2022). Partisan news versus party cues: The effect of cross-cutting party and partisan network cues on polarization and persuasion. *Research & Politics*, 9(1). doi: <https://doi.org/10.1177/20531680221075455>
36. Rahn, W. M. (1993). The Role of Partisan Stereotypes in Information Processing about Political Candidates. *American Journal of Political Science*, 37(2), 472-496. doi: <https://doi.org/10.2307/2111381>
37. Germa, B., Merkulova, T., Joan-Ramon, B., & Martynenko, M. (2023). Socio-economic aspects of healthcare policy in the context of partisan bias effect. *Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference*. Madrid, Spain, 16-20.
38. Geana, M. V., Rabb, N., & Sloman, S. (2021). Walking the party line: The growing role of political ideology in shaping health behavior in the United States. *Population Health*, 16, 100950. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2021.100950>
39. Gadarian, S. K., Goodman, S. W., & Pepinsky, T. B. (2021). Partisanship, health behavior, and policy attitudes in the early stages of the COVID-19 pandemic. *PLoS ONE*, 16(4). doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249596>
40. Kagel, J. H., & Roth, A. E. (Eds.). (1995). *The Handbook of Experimental Economics*. Princeton University Press.
41. Smith, V. (1994). Economics in the Laboratory. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 113-131. doi: <http://dx.doi.org/10.1257/jep.8.1.113>
42. Jacquemet, N., & L'Haridon, O. (2018). *Experimental Economics: Method and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/9781107446786>
43. Douglas, D. D., & Holt, C. A. (1993). *Experimental Economics*. New Jersey: Princeton University Press.
44. Glimcher, P. W., Camerer, C. F., Fehr, E., & Poldrack, R. A. (2009). *Neuroeconomics: Decision making and the brain*. London: Elsevier Academic Press.
45. Bel, G., & Esteve, M. (2020). Is private production of hospital services cheaper than public production? A meta-regression of public versus private costs and efficiency for hospitals. *International Public Management Journal*, 23(1), 1-24. doi: <https://doi.org/10.1080/10967494.2019.1622613>

The article was received by the editors 03.05.2023.

The article is recommended for printing 14.06.2023.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-02>
УДК 330.341.1:331.556.4

Олена Олександрівна Олійник

кандидат економічних наук, доцент
Національний університет водного господарства та природокористування,
вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна
o.o.oliynuk@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3941-2286>

ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ НА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

В науковій статті проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до визначення змісту категорії «інтелектуальна міграція» та її впливу на інноваційний розвиток країни. Проаналізовано динаміку та структуру кількості виданих перших дозволів на працевлаштування мігрантів з України в країнах Європейського Союзу. Частка перших дозволів інтелектуальним мігрантам з України (Блакитна картка ЄС, висококваліфіковані працівники та дослідники) в середньому для 27 країн ЄС становила 0,25% в 2021 році. Структурний аналіз в регіональному розрізі дозволив стверджувати про пріоритетність працевлаштування саме високоосвічених українців в 2021 році в таких країнах ЄС як Кіпр, Нідерланди, Австрія, Люксембург. З метою аналізу тенденцій щодо інтелектуальної міграції в Україні використано показники «Приріст «мізків» та «Збереження «мізків» в Глобальному індексі конкурентоспроможності талантів, «Втеча людей і відтік «мізків» в Індексі крихкості держав. Значення показників та їхній динамічний аналіз дозволили позиціонувати Україну як країну-донора інтелектуальних мігрантів для інших країн. Досліджено взаємозв'язок між показниками інтелектуальної міграції та інноваційним розвитком країни, базовим показником оцінювання якого є Глобальний індекс інновацій. Отримані значення коефіцієнтів парної кореляції демонструють тісний взаємозв'язок між інтелектуальною міграцією та інноваційним розвитком країни, оскільки розраховані значення перевищують $|0,7|$. Доведено негативний вплив виїзду висококваліфікованих осіб за кордон на інноваційну спроможність рідної країни (-0,838) та позитивний ефект від приїзду інтелектуальних мігрантів в країну призначення (0,731). З метою деталізації взаємозв'язку розроблено економіко-математичну модель вигляду $y = -4,5662x + 60,153$, яка доводить, що зі збільшенням значення показника «Втеча людей і відтік «мізків» в Глобальному індексі конкурентоспроможності талантів значення Глобального індексу інновацій зменшується.

Ключові слова: **міграція, інтелектуальна міграція, висококваліфіковані працівники, інновації, інноваційний розвиток, Європейський Союз.**

JEL Classification: J61; F22; O33.

Як цитувати: Олійник, О. О. (2023). Вплив інтелектуальної міграції на інноваційний розвиток країни. *Соціальна економіка*, 65, 17-25. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-02>

In cites: Oliiynuk, O. (2023). The impact of intellectual migration on the country's innovative development. *Social Economics*, 65, 17-25. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-02> (In Ukrainian)

Вступ. Міжнародна міграція є достатньо давнім явищем, яке більшою чи меншою мірою стосується кожної країни у всьому світі протягом усього часу існування людства. Однак з часом її масштаби, напрями та драйвери змінюються. Так, Міжнародна організація з міграції в 2022 році порівняно з 2000 роком відзначає зростання міжнародних мігрантів у всьому світі (приблизно на 87%), а також біженців (приблизно на 89%) і внутрішньо переміщених осіб (приблизно на 160%) (McAuliffe & Triandafyllidou, 2022). Значна частина в загальній кількості належить інтелектуальним мігрантам, а, відтак, інтелекту

альна імміграція є важливим чинником розвитку економіки та науки в країнах-отримувачах. Іноземні інтелектуали приносять нові ідеї, знання та технології, які допоможуть забезпечити інноваційність, збільшити продуктивність та підвищити конкурентоспроможність країни на міжнародному ринку. Дослідження інтелектуальної міграції є важливим та актуальним науковим завданням, оскільки допомагає зрозуміти, як цей процес впливає на інноваційний розвиток країн та глобальну спільноту в цілому.

Мета наукової роботи – оцінка зв'язку між інтелектуальною міграцією та інновацій-

ним розвитком країни. Для досягнення поставленої мети було сформовано та вирішено такі завдання: здійснити структурний аналіз трудової та інтелектуальної міграції з України в країни Європейського Союзу; проаналізувати динаміку показників інтелектуальної міграції України в міжнародних індексах; дослідити взаємозв'язок інтелектуальної еміграції та імміграції з інноваційним розвитком країни. Об'єктом дослідження є інтелектуальна міграція. Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади інтелектуальної міграції з України в країни Європейського Союзу та її вплив на інноваційний розвиток країни.

Огляд літератури. Важливість та актуальність проблематики інтелектуальної міграції підтверджується величезною кількістю наукових публікацій в цій царині. Аналізуючи результати досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців (Власова, 2020; Подра & Петришин, 2022; Ndiangui, 2021; Ціватий, 2019; Rasamoelison et al., 2021; Повна & Рудяк, 2021; Mok et al., 2022) можна виокремити спільний підхід вчених, відповідно до якого інтелектуальна міграція – це міграція вчених, інженерів, фахівців у галузях науки і техніки, представників творчої інтелігенції, а також бізнес-еліт і підприємницької спільноти (так звана «елітна міграція»). Розширене тлумачення включає весь комплекс міграційних потоків кваліфікованих і висококваліфікованих працівників, які здійснюють трудову діяльність за кордоном більше одного року. Це міжнародна міграція наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації, які реально або потенційно займаються науковими дослідженнями і розробками та обслуговуванням такої діяльності (Островський, 2019). А. Росохата, здійснюючи порівняльний аналіз висококваліфікованих мігрантів з іншими групами, акцентує уваги на їхніх відмінних характеристиках. З точки зору мети даного дослідження, найважливішими є наступні: такі мігранти у більшості випадків мають вищу освіту та орієнтовані на навчання в подальшому; у більшості випадків мігранти орієнтовані на те, щоб назавжди залишити країну-донора без планів повернутися (Росохата & Сагер, 2020). Тож в багатьох випадках – це втрачений інтелектуальний капітал, який буде використовуватись в цілях створення інновацій в інших, зарубіжних, країнах.

В межах дослідження проблематики інтелектуальної міграції та її значимості для економічного зростання та забезпечення конкурентоспроможності країни варто відмітити наукові розробки (Захаревич, 2019; Oliiunyk et al., 2021; Yunitasari et al., 2021; Aniche, 2020). Водночас в роботі (Pudryk et al., 2021) об-

ґрунтовано позитивний вплив інтелектуальної імміграції на інноваційний розвиток, що стимулює розвинені країни створювати привабливі умови для висококваліфікованих мігрантів задля поширення знань та інновацій. Кваліфіковані мігранти сприяють розвитку інноваційності економіки (Малиновська, 2018; Banerjee et al., 2019), адже інноваційний розвиток – це процес застосування науково-обґрунтованої ідеї (новації), переведення її на ефективну інноваційну модель, яка більшою мірою відповідає вимогам споживачів на певному етапі соціально-економічного розвитку суспільства (Князевич та ін., 2020). Як зазначає Н. Краус, інноваційна економіка формується за рахунок освіти інноваційної сфери, як самостійної галузі господарювання. Саме на неї покладається «переробка» інтелектуальної «сировини» суб'єктів наукової і винахідницької діяльності, в тому числі вузівської, академічної та галузевої науки, яка, трансформувавшись в інноваційний продукт, може вийти на ринок інновацій (Краус, 2019). Відтак інтелектуальні іммігранти відіграють позитивну роль у збільшенні частки виробництва та експорту товарів з високою доданою вартістю, підвищенні рівня конкурентоспроможності та інноваційності економіки, зростання ВВП та інших макроекономічних показників. Усвідомлюючи значущість інтелектуальних мігрантів для економічного зростання та їхній величезний потенціал для інноваційного розвитку країни, наукова актуалізація даного дослідження не викликає сумнівів.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети автором було використано такі наукові методи: статистичний та структурний аналіз – при дослідженні перших дозволів на працевлаштування мігрантів з України в країнах ЄС в 2021 році; динамічний аналіз – при дослідженні значень показників міжнародних індексів України в сфері інтелектуальної міграції; кореляційний аналіз – для оцінювання взаємозв'язку показників інтелектуальної міграції та інноваційного розвитку країни; економіко-математичне моделювання – при визначенні залежності Глобального індексу інновацій від показника «Втеча людей і відтік «мізків» в Індексі крихкості держав.

Основні результати. Війна в Україні ще більше посилила міграційні процеси та їх масштабність. За даними, зібраними Агентством ООН у справах біженців, близько восьми мільйонів людей були переміщені з України до Європи. Це приблизно 19% населення України. Близько 17,7 мільйона людей покинули Україну, тоді як 9,6 мільйона з тих пір повернулися на свою Батьківщину¹. Варто заува-

¹ Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 22.02.2023).

жити, що країни ЄС є основними країнами-реципієнтами українських мігрантів не тільки з початку повномасштабної війни в Україні. Видача перших дозволів на працевлаштування доводить, що працівники з України вже достатньо довгий час є важливою складовою ринків праці у багатьох країнах ЄС. Так, в 2021 році було видано 769441 пер-

ших дозволів на працевлаштування українців в країнах ЄС, що на 618226 дозволів, або 409%, більше порівняно з 2013 роком. При цьому в 2021 році 86,59% в загальній структурі займають перші дозволи, видані Польщею. Чехія з частотою 4,1% посідає другу сходинку, на третьому місці – Угорщина (3,48%) (табл. 1).

Таблиця 1. Перші дозволи на працевлаштування мігрантів з України в країнах ЄС в 2021 р.
Table 1. The first employment permits for migrants from Ukraine in EU countries in 2021

Країна	Перші дозволи на працевлаштування		Блакитна картка ЄС	Висококваліфіковані працівники	Дослідники	Інтелектуальні мігранти	Частка перших дозволів, виданих інтелектуальним мігрантам, в загальній кількості перших дозволів на працевлаштування
	один.	%					
Європейський Союз – 27 країн	769 441	100	534	1129	227	1 890	0,25
Бельгія	108	0,01	1	3	5	9	8,33
Болгарія	211	0,03	31	0	0	31	14,69
Чехія	31 535	4,10	75	0	16	91	0,29
Данія	2 861	0,37	0	116	2	118	4,12
Німеччина	637	0,08	0	0	22	22	3,45
Естонія	996	0,13	2	82	3	87	8,73
Ірландія	104	0,01	0	27	0	27	25,96
Греція	20	0,00	0	0	0	0	0,00
Іспанія	1 831	0,24	2	74	13	89	4,86
Франція	379	0,05	15	7	34	56	14,78
Хорватія	1 028	0,13	0	0	0	0	0,00
Італія	5 282	0,69	8	0	0	8	0,15
Кіпр	344	0,04	0	257	0	257	74,71
Латвія	1 484	0,19	14	18	4	36	2,43
Литва	5 112	0,66	58	0	0	58	1,13
Люксембург	31	0,00	15	0	1	16	51,61
Угорщина	26 832	3,49	0	0	0	0	0,00
Мальта	130	0,02	0	0	0	0	0,00
Нідерланди	426	0,06	5	266	18	289	67,84
Австрія	160	0,02	18	72	11	101	63,13
Польща	666 295	86,59	267	43	40	350	0,05
Португалія	605	0,08	0	19	0	19	3,14
Румунія	642	0,08	7	0	1	8	1,25
Словенія	128	0,02	4	0	2	6	4,69
Словаччина	15 782	2,05	1	:	6	7	0,04
Фінляндія	4 996	0,65	9	59	40	108	2,16
Швеція	1 482	0,19	2	86	9	97	6,55

Джерело: складено за даними Eurostat¹

При цьому частка перших дозволів інтелектуальним мігрантам з України (Блакитна картка ЄС, висококваліфіковані працівники та дослідники) в середньому для всіх 27 країн ЄС є мізерною (0,25%). Однак структурний

аналіз в регіональному розрізі дозволяє стверджувати про пріоритетність працевлаштування саме високоосвічених українців в 2021 р. Так, 3/4 усіх перших дозволів на Кіпрі були видані на працевлаштування саме цієї

¹ First permits by reason, length of validity and citizenship. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESFIRST_custom_4421832/default/table?lang=en (дата звернення: 19.02.2023).

категорії трудових мігрантів, 2/3 – в Нідерландах та Австрії відповідно, більше половини – в Люксембурзі. Що стосується Кіпру, то ця країна активно здобуває статус головного стратегічного розташування штаб-квартири для міжнародних компаній. Майже 218000 компаній наразі зареєстровано на Кіпрі завдяки конкурентоспроможній, сучасній та прозорій юридичній, фінансовій та нормативній базі, що, відповідно, вимагає висококваліфікованої робочої сили¹. Австрія широко впроваджує політику, систему фінансування та механізми підтримки, що сприяють мобільності науковців та дослідників, їх обміну та співпраці. Фінансовані урядом зусилля включають програми взаємного обміну студентами та дослідниками в багатьох наукових сферах, що в свою чергу, стимулює міжконтинентальне співробітництво².

Інтелектуальна міграція в міжнародному

середовищі описується із застосуванням таких найпоширеніших понять як відтік «мізків» та приріст «мізків», що стосуються наслідків міграції для приймаючої та відправної країн з точки зору передачі інтелектуального капіталу. Відтік «мізків» передбачає від'їзд висококваліфікованих або добре навчених людей із країни через еміграцію. Приріст «мізків», у свою чергу, відноситься до явища, коли такі особи роблять внесок своїм інтелектуальним капіталом в приймаючу країну, або зрештою повертаються до своєї країни походження та приносять із собою нові знання чи навички. Це явище також відоме під загальною назвою циркуляція «мізків».

Для аналізу тенденцій щодо інтелектуальної міграції в Україні автором використано дані міжнародних індексів, які дозволяють кількісно оцінити інтелектуальну міграцію (табл. 2).

Таблиця 2. Показники міжнародних індексів в сфері інтелектуальної міграції
Table 2. Indicators of international indexes in the field of intellectual migration

Показник	Джерело	Характеристика
Приріст «мізків», оцінка	Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів	Середня відповідь на запитання: Наскільки ваша країна приваблює талановитих людей з-за кордону? [1 = зовсім не; 7 = значною мірою—країна приваблює найкращих і найяскравіших з усього світу].
Збереження «мізків», оцінка	Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів	Середня відповідь на запитання: Наскільки ваша країна утримує талановитих людей? [1 = зовсім ні – найкращі та найрозумніші виїжджають шукати можливості за кордоном; 7 = значною мірою – найкращі та найяскравіші люди шукають можливості перебувати в рідній країні].
Втеча людей і відтік «мізків», оцінка	Індекс крихкості держав	Економічні наслідки переміщення людей (з економічних чи політичних причин) і наслідки, які це може мати для розвитку країни. З одного боку, це може включати добровільну еміграцію середнього класу – особливо економічно продуктивних верств населення, таких як підприємці, або кваліфікованих робітників, таких як лікарі – через погіршення економічного становища в їхній рідній країні та надію на кращі можливості в майбутньому поза її межами. З іншого боку, це може включати вимушене переміщення професіоналів або інтелектуалів, які тікають зі своєї країни через фактичне переслідування або репресії.

Джерело: складено за даними: Fragile States Index³; Insead⁴

Аналізуючи дані обраних показників для України найперше варто зауважити зростання показника приросту «мізків» в Глобальному індексі конкурентоспроможності талантів починаючи з 2019 року (рис. 1). Однак в 2022 році Україна займала лише 80 місце в загальному рейтингу країн за значенням цього показника. Щодо збереження «мізків», то динаміка цього показника неоднорідна впродовж досліджуваного періоду з загальним трендом до зменшення. Загалом, в 2022 році порівняно з 2017 роком його значення зменшилось на 37,66%, що дозволяє ствер-

джувати про переважання тенденції витікання «мізків» з України.

Підтверджує дану тезу і тенденція відтоку «мізків» в Індексі крихкості держав, який з 2018 року демонструє стійку динаміку до зростання. Таким чином, показники інтелектуальної міграції та їхній динамічний аналіз впродовж останніх років дозволяють позиціонувати Україну як країну-донора інтелектуальних мігрантів для інших країн. Драйвером такої ситуації, з-поміж інших, є тенденції соціально-економічного розвитку України останніх десятиріч, які засвідчують збере-

¹ The Cypriot Brain Gain is Happening Right Now! URL: <https://www.emeraldzebra.cy/news/view/30/the-cypriot-brain-gain-is-happening-right-now.aspx%207> (дата звернення: 10.03.2023).

² Brain Circulation and Researcher Mobility. URL: <https://www.austria.org/research-science/brain-circulation-and-researcher-mobility> (дата звернення: 10.03.2023).

³ E3: Human Flight and Brain Drain. URL: <https://fragilestatesindex.org/indicators/e3/> (дата звернення: 15.02.2023).

⁴ The Global Talent Competitiveness Index 2022. URL: <https://www.insead.edu/sites/default/files/assets/dept/fr/gtci/GTCI-2022-report.pdf> (дата звернення: 15.02.2023).

ження недосконалих (порівняно з економікою розвинутих держав світу) III і IV технологічних укладів, що за базовими характеристиками не потребують інновацій та позбавлені вагомих стимулів для інвестицій у людський капітал, оскільки джерела зростання формуються переважно ланками з виробництва сировини і напівфабрикатів, які власне і визначають структуру експорту (Цимбал та ін., 2021).

За таких умов Україна втрачає можливості для інноваційного розвитку, оскільки втрата талановитих та кваліфікованих працівників може призвести до зниження продуктивності, збільшення витрат на навчання та підготовку нових працівників, а також зменшення кількості інноваційних проектів, які можуть бути запущені в країні. Водночас, інтелектуальна імміграція має дуже позитивний вплив на інноваційний розвиток країни шляхом:

– залучення висококваліфікованих фахівців з інших країн, які привозять з собою знання та досвід, можуть допомогти розвинути нові ідеї, технології та бізнес-моделі; це може призвести також до збільшення кількості робочих місць для місцевих жителів;

– зміцнення культури інновацій, адже інтелектуальні іммігранти можуть стати катализаторами для створення нових проектів та бізнес-ідей;

– залучення інвестицій, адже інтелектуальні іммігранти можуть привезти з собою інвестиції та знання про відповідні ринки, що може допомогти залучати інвестиції в інноваційні проекти та стимулювати розвиток нових галузей;

– збільшення кількості патентів та наукових публікацій тощо.

Взаємозв'язок між показниками інтелектуальної міграції та інноваційним розвитком країни автором було досліджено з використанням кореляційного аналізу на основі розрахунку коефіцієнта парної кореляції Пірсона на прикладі України та 27 країн Європейського Союзу за 2022 рік (табл. 3). В якості показника для оцінювання рівня інноваційного розвитку країни було обрано Глобальний індекс інновацій¹, адже саме він відстежує найновіші світові інноваційні тенденції та оцінює ефективність інноваційної екосистеми 132 економік світу, підкреслюючи сильні та слабкі сторони інновацій та окремі прогалини в інноваційних показниках.

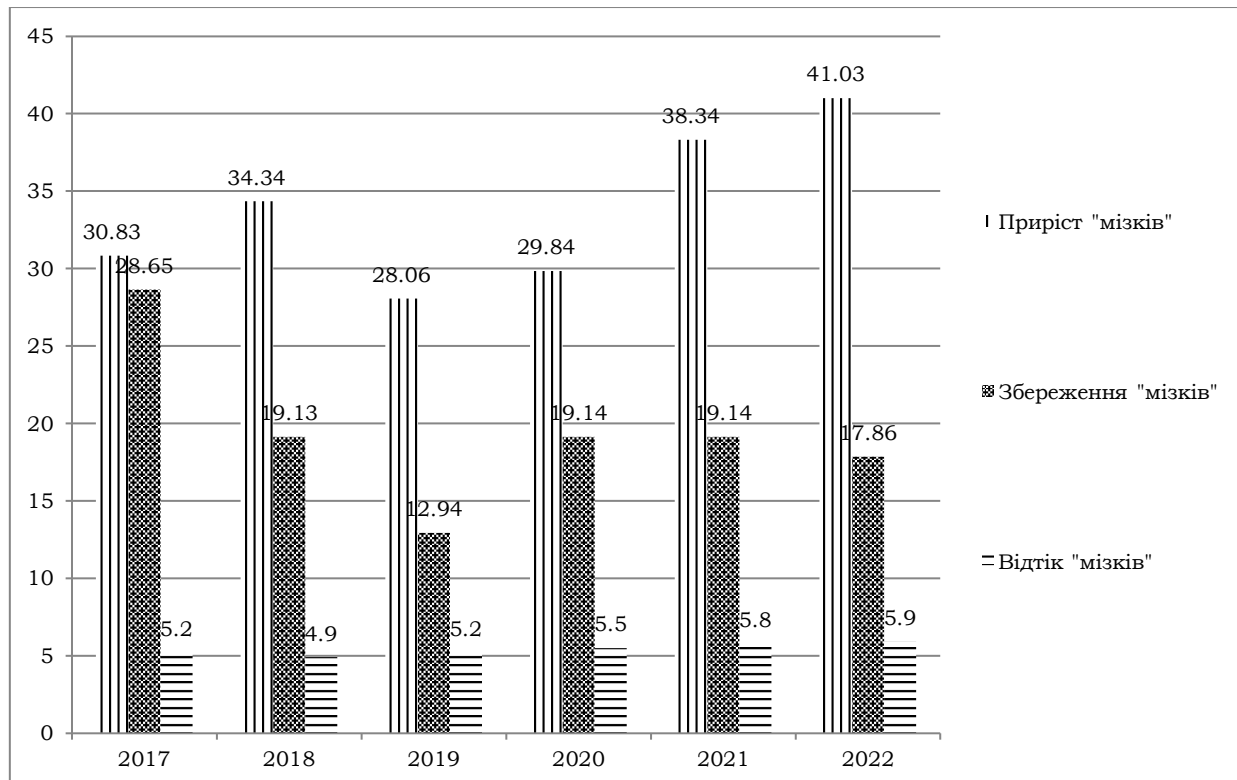

Рис. 1. Показники міжнародних індексів для України в сфері інтелектуальної міграції
Fig. 1. Indicators of international indices for Ukraine in the field of intellectual migration
Джерело: складено за даними Fragile States Index²; Insead³

¹ Global Innovation Index 2022. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2022-en-main-report-global-innovation-index-2022-15th-edition.pdf> (дата звернення: 17.02.2023).

² E3: Human Flight and Brain Drain. URL: <https://fragilestatesindex.org/indicators/e3/> (дата звернення: 15.02.2023).

³ The Global Talent Competitiveness Index 2022. URL: <https://www.insead.edu/sites/default/files/assets/dept/fr/gtci/GTCI-2022-report.pdf> (дата звернення: 15.02.2023).

Таблиця 3. Результати кореляційного аналізу взаємозв'язку інтелектуальної міграції з Глобальним індексом інновацій
 Table 3. The results of the correlation analysis of the relationship between intellectual migration and the Global Innovation Index

Країна	Втеча людей і відтік «мізків», оцінка	Приріст «мізків», оцінка	Глобальний індекс інновацій, оцінка
Бельгія	2,6	71,81	46,9
Болгарія	5,1	21,98	39,5
Чехія	3,4	37,1	42,8
Данія	1	65,52	55,9
Німеччина	1,9	67,1	57,2
Естонія	4,4	62,15	50,2
Ірландія	2,6	74,03	48,5
Греція	4,1	16,48	34,5
Іспанія	1,1	42,73	44,6
Франція	2,1	55,77	55
Хорватія	5,8	9,6	35,6
Італія	2,3	34,29	46,1
Кіпр	3,4	51,63	46,2
Латвія	5,5	41,57	36,5
Литва	5,3	44,59	37,3
Люксембург	1,6	93,04	49,8
Угорщина	4	28,4	39,8
Мальта	3,5	78,74	49,2
Нідерланди	2,4	80,15	58
Австрія	1,7	59,33	50,2
Польща	4,6	28,29	37,5
Португалія	3	53,53	42,1
Румунія	5,3	15,22	34,1
Словенія	3,7	22,73	40,6
Словаччина	4,1	14,45	34,3
Фінляндія	1,5	47,65	56,9
Швеція	0,6	58,12	61,6
Україна	5,9	41,03	31
Коефіцієнт кореляції з показником «Втеча людей і відтік «мізків»			-0,838
Розрахункове значення критерію Ст'юдента			-7,8163
Критичне значення критерію Ст'юдента			2,0555
Статистична значимість $\alpha=0,05$			+
Коефіцієнт кореляції з показником «Приріст «мізків»			0,731
Розрахункове значення критерію Ст'юдента			5,4613
Критичне значення критерію Ст'юдента			2,0555
Статистична значимість $\alpha=0,05$			+

Для перевірки статистичної значимості коефіцієнта кореляції було використано формулу t-тесту (Alsaqr, 2021).

$$t = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}}, \quad (1)$$

де r – значення коефіцієнта кореляції; n – загальна кількість спостережень.

Отримані значення коефіцієнтів парної кореляції демонструють тісний взаємозв'язок між інтелектуальною міграцією та інноваційним розвитком країни, оскільки розраховані значення перевищують 0,7 та є статистично значимими (розрахункові значення критерію Ст'юдента перевищують критичні значення). Знаки коефіцієнтів кореляції підтверджують негативний вплив виїзду висококваліфікованих

них осіб за кордон на інноваційну спроможність рідної країни (-0,838) та позитивний ефект від приїзду інтелектуальних мігрантів в країну призначення (0,731).

Для деталізації впливу інтелектуальної

еміграції на інноваційний розвиток країни автором було побудовано однофакторну кореляційно-регресійну модель з використанням вбудованої функції «Регресія» в середовищі Excel (рис. 2).

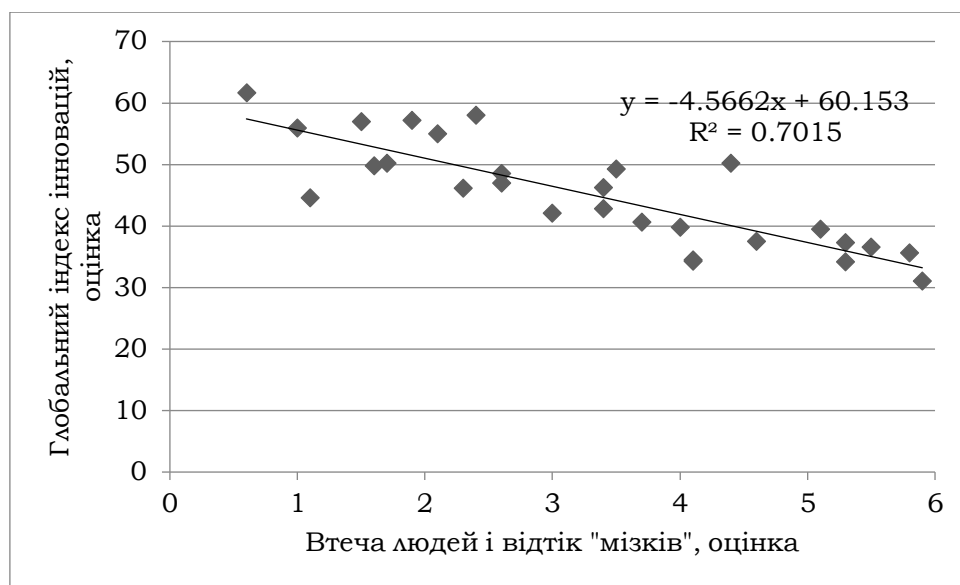

Рис. 2. Залежність Глобального індексу інновацій від відтоку «мізків» в 2022 році

Fig. 2. Dependence of the Global Innovation Index on brain drain in 2022

Математична модель має вигляд $y = -4,5662x + 60,153$. Її статистичну значимість підтверджує критерій Фішера, відповідно до якого розрахункове значення становить 61,095, що більше за критичне (4,22). Коефіцієнт детермінації становить 0,7015 та свідчить про те, що значення Глобального індексу інновацій на 70,15% пояснюється впливом показника «Втеча людей і відтік «мізків»», і на 29,85% – впливом інших факторів, які не були враховані в моделі. Коефіцієнт регресії $b_0 = -4,5662$ означає, що зі збільшенням відтоку «мізків» на 1% Глобальний індекс інновацій зменшиться в середньому на 4,5662 пунктів. Таким чином, існування тісного оберненого взаємозв'язку між інтелектуальною еміграцією та інноваційним розвитком країни в цілому доведено.

Висновки. Результати дослідження підтверджують тісний зв'язок між інтелектуальною міграцією та інноваційним розвитком країни. Зокрема, безпосередній вплив на

збільшення Глобального індексу інновацій такого показника, як «Приріст «мізків»», а також зворотній ефект «Втечі людей і відтоку «мізків»». Результати моделювання цих зв'язків демонструють, що для забезпечення інноваційного розвитку своїх країн уряди повинні заохочувати прибуття мігрантів з вищою освітою, а також стримувати від'їзди власних висококваліфікованих працівників за кордон з метою працевлаштування. Якщо країна залучає талановитих іноземців, то це може призвести до збільшення обсягів наукових досліджень та розробок, зростання конкурентоспроможності та іноземних інвестицій у країну. Відтак, отримані наукові результати можуть допомогти керівництву країн та міжнародних організацій приймати більш обґрунтовані управлінські рішення щодо регулювання міграції висококваліфікованих та високоосвічених працівників та створення сприятливих умов для їхньої інтеграції в приймаючому суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. McAuliffe M., Triandafyllidou A. World Migration Report 2022. International Organization for Migration, 2022. Geneva. 540 p.
2. Власова Т. Р. Міжнародна інтелектуальна міграція: від «відпливу умів» до їх циркуляції. *Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика*. 2020. Вип. I-II (77-78). С. 315-325.
3. Подра О. П., Петришин Н. Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2022. № 1 (9). С. 37-46. DOI: <https://doi.org/10.23939/semi2022.01.037>
4. Ndiangui P. From brain drain to brain gain: the battle against talent drain. *Journal of Culture and Values in Education*. 2021. № 4.1. P. 34-48. DOI: <https://doi.org/10.46303/jcve.2020.5>
5. Ціватий В. Г. Міграційна політика України та інтелектуальна міграція в поліцентричному світі XXI століття: інституціональний і стратегічний дискурси. *Проблеми реалізації Стратегії державної міграційної політики України: зб. наук. статей*. Київ: НІСД. 2019. С. 26-31.
6. Rasamoelison J. D., Averett S., Stifel, D. International student-migrant flows and growth in low-and middle-income countries: brain gain or brain drain? *Applied Economics*. 2021. № 53(34). Pp. 3913-3930. DOI:

<https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1886237>

7. Повна С., Рудяк М. Соціально-економічний розвиток України як визначальний фактор міграційних тенденцій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4(28). С. 52-60. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-4\(28\)-52-60](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-4(28)-52-60)
8. Mok K. H., Zhang Y., Bao W. Brain drain or brain gain: a growing trend of Chinese international students returning home for development. In *Higher Education, Innovation and Entrepreneurship from Comparative Perspectives: Reengineering China Through the Greater Bay Economy and Development*. 2022. Pp. 245-267.
9. Островський І. А. Міжнародна інтелектуальна міграція: світові тренди та проблеми України. *Ефективна економіка*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.59>
10. Росохата А. С., Сареп А. Ю. Окремі питання економічної безпеки: дослідження впливу змін у міграційних процесах на економічний та інноваційний розвиток країни. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2020. № 1. С. 62- 74. DOI: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2020.1-07>
11. Захаревич Н. П. Проблеми та наслідки інтелектуальної міграції в Україні. *Правове забезпечення інтеграції України в європейській політичній, економічній, безпековій, інтелектуальній простір*. 2019. С. 229-234.
12. Oliinyk O. et al. The impact of migration of highly skilled workers on the country's competitiveness and economic growth. *Montenegrin Journal of Economics*. 2021. № 17(3). Pp. 7–19. DOI: <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2021.17-3.1>
13. Yunitasari D., Khotimah K., Fathorrazi M. The Implication of Brain Gain on Brain Drain Phenomenon in Overcoming the Problem of Educated Unemployment in Indonesia. *Sosiohumaniora*. 2021. № 23(1). Pp. 133-140. DOI: <https://doi.org/10.24198/sosiohumaniora.v23i1.26749>
14. Aniche E. T. Migration and sustainable development: Challenges and opportunities. *Migration conundrums, regional integration and development: Africa-Europe relations in a changing global order*. 2020. Pp. 37-61.
15. Pudryk D., Legenkyi M., Alioshkina L. Innovation Development and Migration: Panel Data Approach. *Marketing and Management of Innovations*. 2021. № 1. Pp. 336-347. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.1-26>
16. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД. 2018. 472 с.
17. Banerjee R., Verma A., Zhang T. Brain gain or brain waste? Horizontal, vertical, and full job-education mismatch and wage progression among skilled immigrant men in Canada. *International Migration Review*. 2019. № 53(3). Pp. 646-670. DOI: <http://doi.org/10.1177/0197918318774501>
18. Князевич А. О., Крайчук О. В., Остапчук В. О. Інноваційність економіки: міжнародна оцінка та фактори впливу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13-14. С. 26–33. DOI: <http://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.13-14.26>
19. Краус Н. М. Інноваційна економіка в глобалізованому світі: інституціональний базис формування та траєкторія розвитку : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп. 2019. 492 с.
20. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці / кер. авт. кол. О. І. Цимбал; *Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України*. Київ : Академперіодика, 2021. 210 с.
21. Alsaqr A. Remarks on the use of Pearson's and Spearman's correlation coefficients in assessing relationships in ophthalmic data. *African Vision and Eye Health*. 2021. № 80 (1). DOI: <https://doi.org/10.4102/aveh.v80i1.612>

Стаття надійшла до редакції 15.03.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 22.04.2023 р.

Olena Oliinyk, PhD (Economics), Associate Professor, National University of Water Management and Environmental Engineering, 11, Soborna Str., Rivne, 33028, Ukraine
 o.o.olinyuk@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3941-2286>

THE IMPACT OF INTELLECTUAL MIGRATION ON THE COUNTRY'S INNOVATIVE DEVELOPMENT

Abstract. In the scientific article, the author investigated the approaches of domestic and foreign scientists to the definition of "intellectual migration" and its impact on the innovative development of the country. The author analysed the dynamics and structure of the number of issued first employment permits for migrants from Ukraine in the countries of the European Union. The share of first permits for intellectual migrants from Ukraine (EU Blue Card, highly qualified workers and researchers) on average for 27 EU countries was 0.25% in 2021. The structural analysis in the regional section made it possible to assert the priority of employment of highly educated Ukrainians in 2021 in such EU countries as Cyprus, the Netherlands, Austria, and Luxembourg. In order to analyse trends in intellectual migration in Ukraine, the author used the indicators "Brain gain" and "Brain retention" in The Global Talent Competitiveness Index, "Human Flight and Brain Drain" in The Fragile States Index. The value of the indicators and their dynamic analysis made it possible to position Ukraine as a donor country of intellectual migrants for other countries. The author investigated the relationship between indicators of intellectual migration and innovative development of the country, the basic indicator of which is The Global Innovation Index. The obtained values of pairwise correlation coefficients demonstrate a close relationship between intellectual migration and innovative development of the country, as the calculated values exceed $|0.7|$. The obtained results proved the negative effect of the departure of highly qualified persons abroad on the innovative capacity of the native country (-0.838) and the positive effect of the arrival

of intellectual migrants to the country of destination (0.731). In order to detail the relationship, the author developed an economic-mathematical model of the form $y = -4.5662x + 60.153$, which proves that with the increase in the value of the indicator "Human Flight and Brain Drain" in The Global Talent Competitiveness Index, the value of the Global Innovation Index decreases.

Keywords: **Migration, Intellectual Migration, Highly Qualified Workers, Innovation, Innovative Development, European Union.**

JEL Classification: J61; F22; O33.

REFERENCES

- McAuliffe, M., & Triandafyllidou, A. (2022). *World Migration Report 2022*. International Organization for Migration. Geneva. 540 p.
- Vlasova, T. R. (2020). Mizhnarodna intelektualna mihratsiia: vid «vidplyvu umiv» do yikh tsyrkuliatsii. [International intellectual migration: from "brain drain" to their circulation]. *Demography, labor economics, social economics and politics*, I-II (77-78), 315-325.
- Podra, O. P., & Petryshyn, N. Ia. (2022). Osvitni aspekty intelektualnoi mihratsii liudskoho kapitalu Ukrainy: prychny ta naslidky. [Educational aspects of intellectual migration of human capital of Ukraine: causes and consequences]. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series "Problems of Economics and Management"*, 1 (9), 37-46. doi: <https://doi.org/10.23939/semi2022.01.037> (in Ukrainian)
- Ndiangui, P. (2021). From brain drain to brain gain: the battle against talent drain. *Journal of Culture and Values in Education*, 4.1, 34-48. DOI: <https://doi.org/10.46303/jcve.2020.5>
- Tsivatyi, V. H. (2019). Mihratsiina polityka Ukrainy ta intelektualna mihratsiia v politsentrychnomu sviti XXI stolittia: instyutsionalnyi i stratehichni dyskursy. [Migration policy of Ukraine and intellectual migration in the polycentric world of the 21st century: institutional and strategic discourses]. *Problems of implementation of the Strategy of the state migration policy of Ukraine: coll. of science articles*, 26-31. (in Ukrainian)
- Rasamoelison, J. D., Averett, S., & Stifel, D. (2021). International student-migrant flows and growth in low-and middle-income countries: brain gain or brain drain? *Applied Economics*, 53(34), 3913-3930. DOI: <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1886237>
- Povna, C., & Rudiak, M. (2021). Sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy yak vyznachalni faktor mihratsiinykh tendentsii. [Socio-economic development of Ukraine as a determining factor of migration trends]. *Problems and prospects of economics and management*, 4(28), 52-60. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-4\(28\)-52-60](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-4(28)-52-60) (in Ukrainian)
- Mok, K. H., Zhang, Y., & Bao, W. (2022). Brain drain or brain gain: a growing trend of Chinese international students returning home for development. In *Higher Education, Innovation and Entrepreneurship from Comparative Perspectives: Reengineering China Through the Greater Bay Economy and Development*, 245-267.
- Ostrovskiy, I. A. (2019). Mizhnarodna intelektualna mihratsiia: svitovi trendy ta problemy Ukrainy. [International intellectual migration: global trends and problems of Ukraine]. *Efficient economics*. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.59> (in Ukrainian)
- Rosokhata, A. S., & Saher, L. Iu. (2020). Okremi pytannia ekonomichnoi bezpeky: doslidzhennia vplyvu zmin u mihratsiinykh protsesakh na ekonomichni ta innovatsiiny rozvytok krainy. [Separate issues of economic security: a study of the impact of changes in migration processes on the economic and innovative development of the country]. *Bulletin of Sumy State University. Series "Economics"*, 1, 62- 74. DOI: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2020.1-07> (in Ukrainian)
- Zakharevych, N. P. (2019). Problemy ta naslidky intelektualnoi mihratsii v Ukraini. [Problems and consequences of intellectual migration in Ukraine]. *Legal provision of Ukraine's integration into the European political, economic, security, intellectual space*, 229-234. (in Ukrainian)
- Oliinyk, O. et al. (2021). The impact of migration of highly skilled workers on the country's competitiveness and economic growth. *Montenegrin Journal of Economics*, 17(3), 7-19. DOI: <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2021.17-3.1>
- Yunitasari, D., Khotimah, K., & Fathorrazi, M. (2021). The Implication of Brain Gain on Brain Drain Phenomenon in Overcoming the Problem of Educated Unemployment in Indonesia. *Sosiohumaniora*, 23(1), 133-140. DOI: <https://doi.org/10.24198/sosiohumaniora.v23i1.26749>
- Aniche, E. T. (2020). Migration and sustainable development: Challenges and opportunities. *Migration conundrums, regional integration and development: Africa-Europe relations in a changing global order*, 37-61.
- Pudryk, D., Legenkyi, M., & Alioshkina, L. (2021). Innovation Development and Migration: Panel Data Approach. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 336-347. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.1-26>
- Malynovska, O. A. (2018). Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukraïnski realii : monohrafiia. [Migration policy: global context and Ukrainian realities: monograph]. Kiev: NISD. (in Ukrainian)
- Banerjee, R., Verma, A., & Zhang, T. (2019). Brain gain or brain waste? Horizontal, vertical, and full job-education mismatch and wage progression among skilled immigrant men in Canada. *International Migration Review*, 53(3), 646-670. DOI: <http://doi.org/10.1177/0197918318774501>
- Kniazevych, A., Kraychuk, A., & Ostapchuk, V. (2020). Innovatsiunist ekonomiky: mizhnarodna otsinka ta faktory vplyvu. [The innovation economics: international assessment and influencing factors]. *Investments: practice and experience*, 13-14, 26-33. DOI: <http://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.13-14.26> (in Ukrainian)
- Kraus, N. M. (2019). *Innovatsiina ekonomika v hlobalizovanomu sviti: instyutsionalnyi bazys formuvannia ta traiektoriia rozvytku: monohrafiia*. [Innovative economy in the globalized world: institutional basis of formation and development trajectory: monograph]. Kyiv: Ahrar Media Hrup. (in Ukrainian)
- Tsymbal, O. I. (2021). *Liudskiy rozvytok v Ukraini. Priorytety natsionalnoi polityky minimizatsii asymetrii ukraïnskoho rynku pratsi / ker. avt. kol.*; [Human development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of the Ukrainian labor market]. Institute of Demography and Social Research named after M.V. Ptukhy of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Akadempriodyka. (in Ukrainian)
- Alsaqr, A. (2021). Remarks on the use of Pearson's and Spearman's correlation coefficients in assessing relationships in ophthalmic data. *African Vision and Eye Health*, 80(1). doi: <https://doi.org/10.4102/aveh.v80i1.612>

The article was received by the editors 15.03.2023.

The article is recommended for printing 22.04.2023.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-03>
УДК 331.102.344:658.3

Галина Йосипівна Островська

кандидат економічних наук, доцент
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
вул. Руська, 56, Тернопіль, 46001, Україна
h.ostrovsk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9318-2258>

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ОБ'ЄКТУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено економічну природу інтелектуального потенціалу як об'єкта управління інноваційною діяльністю підприємств в умовах формування економіки, заснованої на знаннях. Досліджено умови, які обмежують розвиток інтелектуального потенціалу суб'єктів економічної системи. Зазначено, що в контексті обґрунтування інтелектуального потенціалу підприємства увага акцентується водночас на двох аспектах: сукупності володарів знань – людей, які орієнтуються на пізнавальну й перетворювальну діяльність, та сукупності знань, що подані матеріально-технічними формами. Здійснено періодизацію розвитку наукового уявлення щодо інтелектуального потенціалу. Продемонстровано сучасні підходи до дефініції поняття інтелектуального потенціалу підприємств та виділено низку відмінностей, які ускладнюють розробку практичних рекомендацій у контексті підвищення конкурентних переваг суб'єктів господарювання по відношенню до інших учасників ринку. Встановлено концептуальні межі на мікроекономічному рівні для категорій інтелектуальних ресурсів, інтелектуального капіталу, інтелектуальної власності та інтелектуальної діяльності. Розширено класифікацію соціально-економічних чинників, які впливають на відтворення інтелектуального потенціалу сучасних підприємств. Проведено структурування особистісного інтелектуального потенціалу в контексті діяльності людини за реалій інноваційної діяльності підприємств. Доведено, що кожен елемент особистісного інтелектуального потенціалу є сукупністю можливостей, внаслідок взаємодії яких досягається синергетичний ефект. Внутрішню природу інтелектуального потенціалу розкрито через функції, які він виконує. Охарактеризовано рівні інтелектуального потенціалу у взаємозв'язку з інституційними та організаційними структурами та визначено основні інструменти впливу на його формування та розвиток. Вироблено комплексний методологічний підхід до дослідження сутності інтелектуального потенціалу з урахуванням специфіки економіки, заснованої на знаннях.

Ключові слова: **економіка, заснована на знаннях; інноваційний розвиток; інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал.**

JEL Classification: D83; J24; M14; M53; O15; O31.

Як цитувати: Островська, Г. Й. (2023). Економічна сутність інтелектуального потенціалу як об'єкта управління інноваційною діяльністю підприємства. *Соціальна економіка*, 65, 26-43. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-03>

In cites: Ostrovska, H. (2023). The intellectual potential economic essence as an object of the enterprise's innovative activity management. *Social Economics*, 65, 26-43. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-03> (In Ukrainian)

*Єдино важливою цінністю, якою володіють
компанії, є досвід, професійні навички, інноваційність, проникливість і відкриття їхніх
працівників
Лейф Едвінссон*

Вступ. На початок 1990 рр. світ охопила якісно нова хвиля серйозних змін, зміст, швидкість і непередбачуваність яких змусили багатьох авторитетних фахівців бізнесу говорити про нові підходи до його успішного розвитку. Зміни умов господарювання, спричинені переходом економіки на новий етап розвитку – еру знань та інформації, вимагають

від суб'єктів господарювання покращення транспарентності й еластичності, підвищення інноваційності та інтелектомісткості сучасних виробництв. За цих умов мегатрендом розвитку підприємництва в економіці, заснованій на знаннях, є його інтелектуалізація, що визначає необхідність поширення явища заміщення праці знаннями, «софтиза-

ції», інтелектуальної синергії, синтелектики тощо. Тож світова спільнота переходить від економіки, що формується за рахунок матеріальних активів – продуктів, речей, до інтелектуальної економіки, яку стимулює розвиток нематеріального – ідей, концепцій, абстрактних понять. Головним «гравцем» у такій економічній системі стає інтелектуальна організація, яка постійно продукує та комерціалізує нові знання та здатна до самонавчання й самовдосконалення (Ostrovskaya, 2021).

Об'єктом дослідження є інтелектуальний потенціал на мікро-, мезо- та макрорівні в умовах економіки, заснованої на знаннях.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти формування та розвитку інтелектуального потенціалу підприємства.

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування сучасних підходів дослідження сутності інтелектуального потенціалу та розроблення в цьому контексті комплексного методологічного підходу з урахуванням специфіки економіки, заснованої на знаннях.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: дослідити сучасні підходи до дефініції поняття інтелектуального потенціалу підприємства; розширити класифікацію соціально-економічних чинників, які впливають на відтворення інтелектуального потенціалу сучасних підприємств; провести структурування особистісного інтелектуального потенціалу в контексті діяльності людини за реалій інноваційної діяльності підприємств; розкрити внутрішню природу інтелектуального потенціалу через функції, які він виконує; дати характеристику рівнів інтелектуального потенціалу в контексті взаємозв'язку з інституційно-організаційними структурами; розробити комплексний методологічний підхід щодо дослідження сутності інтелектуального потенціалу з врахуванням специфіки економіки, заснованої на знаннях.

Огляд літератури. З урахуванням відносної новизни і, як наслідок, недостатнього вивчення проблеми, питанням, що стосуються управління інтелектуальним потенціалом, приділяється значна увага як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Однак насамперед необхідно виділити роботи, в яких розглядаються загальнометодологічні аспекти взаємозв'язку інтелекту особистості та еволюції системи управління суспільством. До цих авторів відносяться: В. Вернадський, Н. Вінер, Е. Дюркгейм, А. Камю, Д. Льюїс, Г. Маркузе, А. Печчеї, А. Тойнбі, К. Ясперс та ін.

На кожному етапі соціально-економічного розвитку дана проблема вирішувалася в рамках певної домінуючої наукової теорії. У другій половині ХХ ст. зарубіжними вченими

Т. Шульцем, Г. Беккером, Дж. Мінцером, Б. Вейсбордом, А. Туроу, М. Фішером були певною мірою вирішені проблеми відродження ідеї людського капіталу та визначено його місце в структурі інтелектуального потенціалу. Водночас науковий інтерес до дослідження сутності людського капіталу істотно зріс після того, як Г. Беккеру у 1992 р. присудили Нобелівську премію з економіки. Трактат Г. Беккера «Людський капітал» став фундаментом для подальших досліджень за цим напрямом. Гостру необхідність систематичного формування, оновлення й використання знань знань людини й механізмів її формалізації в соціально-економічному розвитку суспільства обґрунтували: Р. Аккоф, К. Арджиріс, К. Біг, Е. Брукінг, П. Друкер, Т. Ллойд, І. Нонака, М. Полані, А. Прусак, П. Сенге, Х. Такеучі, Д. Тіс, та ін. Перші спроби розкрити економічну сутність поняття «інтелектуальний потенціал» робилися низкою вчених у 1990–2000 рр. Автори цих досліджень, зокрема Т. Стюарт, А. Едвінссон, К. Свейбі, Р. Петті та Дж. Гутрі прагнули сформулювати фундаментальні моделі з виділенням у них впливу різних складових (факторів) на підвищення конкурентоспроможності компанії.

Визначною віхою для української економічної науки стала монографія «Науково-освітній потенціал нації» (В. Литвин, 2003), в якій увага зосереджується на тому, що доля українського державотворення й розвитку культури залежатиме від випереджаючого розвитку інтелектуального потенціалу. Наряду з цим, колективна монографія «Науково-технічний прогрес і творчий потенціал людини» під керівництвом А. Сохань (2007), сприяє розвитку наукової думки про те, що якість інтелектуального потенціалу, як показника духовних продуктивно-перетворювальних можливостей суспільства, виявляється в соціальній практиці та здатності максимально реалізувати загальний інтерес.

Найбільш помітними й вагомими працями на наукових теренах України в контексті розвитку та розширення можливостей використання інтелектуального потенціалу в усіх сферах суспільного життя вважається монографія В. Ткаченка «Інтелектуальний потенціал в основі розвитку виробничих сил і відносин» та науково-концептуальний альманах «Технологічний імператив розвитку інтелектуального потенціалу України». За словами наукового редактора семитомника В. Ткаченка, значний капітал можна придбати за рахунок інтелекту, знань своєї справи, доброзичливості, толерантності і справедливості (Ткаченко, 2008). З цього приводу В. Геєць підкреслює, що світу відомо багато прикладів, коли країни з обмеженими ресурсами, де знання є однією з визначальних домінант, досягають значних успіхів (Геєць, 2018). Ця

думка розвивається А. Колотом (2021), який справедливо зауважує, що не природні багатства, не територія, а передусім високі технології, знання, інтелект будуть надалі основою нової економіки, джерелом добробуту та якості життя населення тієї чи іншої країни. У цьому контексті авторами дослідження (Kharchuk, Purdenko, Melnik, Shkolenko, Kosmidailo, 2023) запропоновано концептуальний підхід до формування інтелектуального потенціалу інноваційного підприємства, зокрема творчого потенціалу. Водночас дослідниками (Novyukova, Kulikov, Kukhta, Vasyukonova, Kozlova, Panin, 2023) кристалізуються проблеми розвитку економічного потенціалу підприємства, де основна увага спрямовується на результати експертної оцінки впливу факторів на величину вказаного потенціалу.

Тому цілком логічною та доцільною видається інтеграція описаних вище взаємопов'язаних підходів як основи для визначення сутнісного змісту та термінології «інтелектуального потенціалу підприємства», а також регулювання його розвитку та використання в процесі подальшого обґрунтування цієї теорії.

Методологія дослідження. Методологія дослідження побудована на основі синтезу теорії інновацій, теорії інноваційного розвитку, еволюційної теорії економічного розвитку, теорії економічної динаміки, синергетичної економіки, теорії інституціоналізму, теорії людського капіталу. Методологічний базис дослідження складає система загальнонаукових та спеціальних методів: індуктивної логіки, дедукції, наукової абстракції, аналізу й синтезу – для обґрунтування теоретичних основ дослідження; системний, групування та порівняння – для вивчення наукових розвідок щодо тлумачення інтелектуального потенціалу, розкриття його сутності та змістового наповнення, удосконалення структури особистісного інтелектуального потенціалу, виділення соціально-економічних чинників формування інтелектуального потенціалу; емпіричний – для аналізу особливостей інтелектуального потенціалу вітчизняних підприємств; структурно-логічний аналіз – для обґрунтування структурних елементів та загальних характеристик, властивих для всіх рівнів (видів) інтелектуального потенціалу. Науковою базою дослідження є положення та концепції управління людськими ресурсами, знаннями, інтелектуальними ресурсами, інноваційним процесом.

Основні результати. Панорама наукових досліджень свідчить про те, що нове тисячоліття розпочалося під знаком активізації процесів, які перетворюють знання на продуктивні сили та докорінно змінюють світ і пріоритети розвитку (Bersin, 2021). У центрі таких

змін – зростання ролі інтелектуального потенціалу в умовах економіки, заснованої на знаннях, що зумовлює швидкий прогрес науки і техніки, стрімкий розвиток та використання інформаційно-комунікаційних технологій, зростання інтелектоємності трудової діяльності, якісне трансформування предметів і засобів праці, підвищення вимог до рівня освіченості й культури, професійної компетентності, здатності до продукування новітніх знань. Лише через знання, активне залучення й розвиток інтелекту персоналу сучасні підприємства можуть забезпечувати власну конкурентоспроможність та гідні умови життя своїх працівників.

Той факт, що поняття «інтелектуальний потенціал» широко увійшло в науковий обіг, пояснюється двома обставинами. Перше з них пов'язане з тим, що прискорення суспільного розвитку зумовлює необхідність у інтегральному терміні або показнику, який міг би висловлювати в узагальненому вигляді сукупність можливостей зростання людини й суспільства. Друга обставина впливає з сучасних процесів глобалізації в комплексі зі зростанням та поглибленням конкуренції на світових ринках, суперництвом між країнами в політичній і військовій сферах, зростанням матеріальних і духовних диспропорцій і диспаритету в світі – все це вимагає таких індексів або показників, які відображали б у кількісній формі співвідношення можливостей розвитку різних країн.

Таким чином, для визначення впливу інтелектуального потенціалу на інноваційний економічний розвиток необхідно представити науково-обґрунтований методологічний апарат: категоріальний, інструментальний, методичний.

Поняття «інтелектуальний потенціал» має багато значень і відтінків цих значень. Тому дослідження цього питання, на наш погляд, необхідно проводити в двох напрямках. По-перше, з точки зору розвитку суб'єкта, в процесі діяльності якого розвивається внутрішня структура інтелектуального потенціалу, що залишається відносно незмінною при різних перетвореннях цього феномена. Даний аспект передбачає вивчення інтелектуального потенціалу з психологічних, соціально-філософських позицій теорії пізнання і, перш за все, формування інтелектуальної діяльності на рівні розумових образів, вищим проявом якої є теоретичне пізнання як система наукового знання. По-друге, розробка проблеми інтелектуального потенціалу можлива з точки зору рівня інтелектуалізації соціальних явищ, інтелектуального забезпечення управління розвитком суспільства, дослідження інтелектуального потенціалу як соціального процесу. Розгляд цього явища як соціологічної категорії передбачає аналіз його сутності та при-

роди, виходячи з внутрішніх і зовнішніх зв'язків особистості й суспільства.

Інтелектуальний потенціал поєднує в собі визначальні характеристики цих двох категорій як результат інтеграції інтелекту і потенціалу з протиріччями, пов'язаними з різноманітністю наукових поглядів на їх трактування.

Інтелектуальний потенціал як результат синтезу інтелекту та потенціалу, поєднує в собі визначальні особливості, характерні для цих двох категорій наряду з протиріччями, пов'язаними з різноманітністю наукових поглядів на його трактування. Принагідно зазначимо, що, згідно з семантико-гносеологічним значенням, термін «інтелектуальний» походить від дієслова «*intellegere*» (лат.), що означає думати, відчувати, сприймати, пізнавати, знати.

Здійснена нами періодизація розвитку наукового уявлення щодо інтелектуального потенціалу наведена у табл. 1.

Еволюція наукової думки переконує в тому, що конкурентоспроможність економіки, добробут населення та могутність країни загалом визначаються рівнем освіченості суспільства та розвитком і ефективним використанням його інтелектуального потенціалу.

Проблематику сутності знань та інтелектуального потенціалу людини світова думка розглядає досить давно, її витoki сягають філософських течій і вчень античної цивілізації часів Піфагора (570–497 рр. до н. е.), Прота-

гора (490–420 рр. до н. е.), Сократа (469–399 рр. до н. е.), Платона (427–347 рр. до н. е.), Арістотеля (384–322 рр. до н. е.), Епікура (341–270 рр. до н. е.) та Луція Аннея Сенеки (4 до н. е.–65 рр. н.е.). Для цього періоду характерним є не так висування нових ідей, як осмислення, уточнення, коментування ідей і вчень.

Арістотель спробував першим визначити поняття інтелектуального потенціалу в його концепції «Акт і потенція». Можливість, за його словами, є об'єктивно існуючою тенденцією розвитку предмета. Арістотель досліджував категорії ймовірності та реальності в зв'язку з доцільною трудовою діяльністю людини, розуміючи під «ймовірністю» «здатність», під «реальністю» – «діяльність». Автор не обмежується формально-логічним поняттям можливості, а ставить проблему реальної можливості. Уявлення про використання інтелектуального потенціалу людини збагатилися після V–VI ст. Підвищується роль знань в життєдіяльності населення та практиці управління країною. В період меркантилізму особливо гостро відчувалася потреба в розвитку наукових знань, яка мала витoki в першій науковій революції XVI–XVII ст. Зростала прикладна цінність наукової діяльності, поширювалася повага до інтелектуальної діяльності вчителів, лікарів, юристів. Винахід друкарської техніки прискорив розвиток освіти та накопичення нових знань.

Таблиця 1. Наукові уявлення щодо інтелектуального потенціалу
Table 1. Scientific concepts regarding intellectual potential

Періоди, роки	Сутність поглядів	Чинники, які спричинили зміну наукового уявлення, технологічні уклади
До нашої ери – IV ст. н.е.	Людина – творець. Завдяки знанням людина і країна стають сильнішими.	Перші результати фундаментальних і прикладних досліджень; цінні для філософської думки положення про роль знання в життя людства
Епоха відродження, V–XVII ст.	Увага акцентується на ролі інтелектуальної творчості та розумової праці	Створення мережі шкіл, розвиток прикладних і природничих наук; розвиток торгівлі, ремесла та інженерної справи
1770–1830 рр.	В економічному розвитку підтверджено роль нових знань індивідів у досягненні національного економічного успіху та могутності.	I технологічний уклад (будівництво каналів; виплавка бронзи, чавуну, обробка заліза; розробка водяного двигуна)
1831–1880 рр.	Вчені виступають за поширення знань серед населення.	II технологічний уклад (розвиток машинобудування, вугільної промисловості, чорної металургії, верстатобудування; розробка парового двигуна)
1881–1930 рр.	Цінність знань визнається в науці, техніці, а також у підприємстві, управлінні, функціонуванні економіки загалом	III технологічний уклад (розробки в електротехніці, важкій промисловості, виробництві сталі, неорганічній хімії, суднобудуванні, електропостачанні тощо). Створено мережу наукових шкіл, науково-дослідних центрів та інститутів
1931–1980 рр.	Доведена ключова роль людини, її інтелекту, знань в економіці, інноваційному розвитку країни.	IV технологічний уклад (виробництво синтетичних матеріалів, розвиток кольорової металургії, електронної промисловості, атомної енергетики)
1981–2025 рр.	Визнається потреба у заохоченні ефективного розвитку та використання інтелектуального потенціалу населення в економіці	V технологічний уклад (розвиток телекомунікацій, комп'ютерної техніки, роботобудування, космічної техніки, мікро- та оптично волоконних технологій, штучного інтелекту, біотехнологій тощо).

Становлення ринкової економіки та промислової революція дали значний поштовх розвитку економічної науки та сформувавши науково обґрунтовані уявлення про інтелектуальний потенціал, знання та їх вплив на економічний розвиток. Так, А. Сміт визнав людську працю джерелом багатства і вважав, що поряд з машинами та будівлями, людські знання, навички та досвід роботи є основним капіталом суспільства (ці положення згодом ляжуть в основу теорії людського капіталу). Зокрема, А. Сміт наголошував на необхідності розвитку технічних знань, оскільки технічне вдосконалення виробництва і винахід будь-якої техніки, що полегшує і скорочує працю, є факторами, які сприяють збільшенню виробництва завдяки розподілу праці (Smith).

Розвиваючи ідеї Сміта, французький економіст Ж.-Б. Сей пішов далі, вважаючи, що «люди не народжуються з достатньою кількістю здібностей і сил для виконання навіть найпростіших завдань», і вперше виділив категорію «людський капітал». Ці здібності та сильні сторони можна розглядати як капітал, який формується шляхом щорічного накопичення та послідовного збільшення вартості їхньої освіти (Say, 2018). На його думку, не дивно, що НТП сприяє розвитку інтелекту і підвищує кваліфікацію працівників; впровадження нової техніки вимагає додаткової робочої сили і сприяє більш ефективній зайнятості; а становище споживачів покращується в міру зростання продуктивності й здешевлення продукції. Водночас позиції пізніх соціалістів-утопістів збігалися з ідеями представників класичної політичної економії. Зокрема, К. Сен-Сімон і Р. Оуен вважали, що рушійною силою історичного розвитку є наука та освічені люди; головним досягненням Р. Оуена як соціального реформатора було його новаторське розуміння важливості інвестицій у людський капітал і віра в те, що створення комфортних і красивих умов праці примножить його силу (Базилевич, 2006). На цьому тлі, що стосується грошової оцінки людської корисності, В. Петті пропонує включати людські знання, навички та досвід у капітал, аргументуючи це тим, що процес формування знань та навичок вимагає витрат і довготривалої відданої праці (Smith).

Подібні ідеї протягом XVIII–XIX ст. висували видатні українські мислителі та дослідники. Український філософ Г. Сковорода вважав, що освіта має пробуджувати природні таланти та індивідуальні інтелектуальні здібності людини. М. Туган-Барановський у своїх дослідженнях вказував на важливість національного інтелекту в економічному розвитку країни. В. Вернадський обстоював і відстоював ідею створення «сфери розуму» (ноосфери), яка б впливала на всі природні

явища в міру свого зростання, а його ідеї, висловлені наприкінці наприкінці XX – початку XXI ст., досі змушують нас замислитися над необхідністю створення колективного розуму планети, відповідального за належне і розумне використання ресурсів Землі. Ці ідеї згодом стали основою для більш систематизованих наукових понять «людського потенціалу», «людського інтелекту» та використання інтелектуального потенціалу і знань у національній економіці. Еволюція наукової думки наприкінці XX – початку XXI ст., відбувалася під впливом стрімкого розвитку науки і техніки, промислового виробництва, постійних змін технологічних укладів, інтелектуалізації та інформатизації праці, зростанням продуктивності праці, а також інтелектуалізації та інформатизації праці.

Появі та розвитку наукових уявлень щодо інтелектуального потенціалу найбільшою мірою, на нашу думку, сприяли такі теоретичні надбання:

1) теорії про інновації та інноваційний розвиток економіки, запропоновані Й. Шумпетером, А. Едвінссоном, М. Мелуном, Б. Твіссом, Ч. Хансеном. Ці дослідники у своїх працях довели цінність творчих інтелектуальних здібностей людини й знань не лише для науки, техніки, але й для підприємництва, управління національною економікою;

2) концепції людського капіталу, людського розвитку (Г. Беккер, С. Фішер, А. Туру та ін.), розвинені в Україні О. Грішнвою, А. Шаульською та їх однодумцями. В межах думки про людський капітал та людський потенціал, сформувалися поняття «інтелектуальний капітал», «інтелектуальний потенціал», а також уявлення про те, що розвинений інтелект нації, освіченість, прагнення населення до знаннеорієнтованого розвитку сприяє економічному зростанню національної економіки та подоланню проблем бідності;

3) теорії розвитку ринкової економіки (П. Друкер, Дж. К. Гелбрейт, М. Портер, Х. Хекхаузен, Дж. Грейсон), концепції переходу до постіндустріального суспільства (Р. Арон, К. Боудінг, В. Іноземцев, О. Лукас, П. Ромер, О. Тоффлер, А. Турен, Ж. Фурастьє), на основі яких було сформовано уявлення про механізми відтворення інтелектуального потенціалу, мотивацію його розвитку та самореалізації, необхідність залучення та ефективного використання в економіці.

4) теорія людського капіталу, запропонована Т. Шульцем та Г. Беккером, вважається найбільш значущою в контексті усвідомлення економічної сутності інтелектуального потенціалу. Її формування пов'язане з іменами Ф. Махлупа, Х. Боуена, Дж. Мінцера, Й. Бен-Порета, Дж. Псахаропулоса, М. Блауга та ін. Розвиток вказаної теорії сприяв глибоким процесам у продуктивних силах сус-

пільства, підсиленню ролі та значення особистості людини в економіці, рівню її освіти, наукових знань, досвіду й кваліфікації. У країнах-лідерах НТП спостерігається наростаючий прогрес розвитку інтелектуальних продуктивних сил і формування значного нематеріального багатства. Найбільш значущим чинником економічного прориву стала здатність суспільства до запровадження інновацій. Розвиток економічної думки за цим вектором сприяв зміщенню акцентів з матеріалістичних трактувань джерел розвитку до усвідомлення вихідної ролі інтелекту, знань, творчих здібностей індивідуума. Згідно з цією теорією, дохід людині приносять знання, вміння та навички – саме те, що безпосередньо складає сутність інтелектуальних властивостей особистості. Людський капітал – це функціональна складова інноваційного виробництва (реалізована форма людського потенціалу, інспірована знаннями, навичками, практичним досвідом та інтелектуальною діяльністю, інтелектуально, морально та культурно орієнтована, яка створює нові, раніше невідомі знання та приносить різноманітні переваги над інтелектуальною рентаю та конкурентами). Це означає, що інтелектуальна діяльність є тим елементом, який розмежовує здатність до творчої та виконавської праці, людський капітал та просту працю, а також визначає умови та характер процесу "капіталізації" інтелектуальної робочої сили.

Аналітичний огляд наукових і літературних джерел, присвячених проблематиці інтелектуального потенціалу, дає змогу виявити певні концептуальні позиції авторів у підходах до дефініції інтелектуального потенціалу та розкриття його сутності і змісту. В цьому контексті нами виділено такі методологічні напрями, як:

- філософський, який трактує інтелектуальний потенціал як якусь абстрактну категорію, яка позбавлена здатності змінюватися в часі, але має початкову творчу силу;
- психолого-педагогічний, що визначає інтелектуальний потенціал як «здатність до навчання» та відносить до інтелектуальних якостей особистості компетентність, ініціативу, творчість, саморегуляцію, унікальність складу розуму;
- соціально-економічний, що співвідносить рівень розвитку ресурсів країни, промисловості та інтелектуальної творчості особистості з загальними характеристиками функціонування освіти та поступовим рухом науки і техніки.

Для розуміння феномену інтелектуального потенціалу пропонується узагальнити строкатість поглядів і вартих уваги думок учених та водночас нестандартних їхніх позицій щодо тлумачення сутності інтелектуаль-

ного потенціалу за певними науковими підходами, критеріями та ознаками.

В українському законодавстві термін «інтелектуальний потенціал» використовується в контексті Національної доктрини розвитку освіти: «Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України». Наведене вище поняття звужене в контексті певних періодів розвитку людства і не стосується життєвих процесів загалом.

В умовах енциклопедичних досліджень (Мочерний, 2006) відзначимо деталізацію поняття інтелектуального потенціалу як «сукупності розумових і творчих обдарувань людей і можливість їх збагачення, на основі яких формується їхня здатність засвоювати нові знання та інформацію й використовувати їх для створення й впровадження нової техніки та технології, інших елементів продуктивних сил, а також усіх підсистем національної економічної системи». При визначенні цього терміну фактично не беруться до уваги внутрішні відчуття та світосприйняття людини, наголошується здебільшого на наявності сукупності розумових здібностей, таким чином, поза увагою залишаючи такі риси інтелекту як: досвід, особисті навички, емоції, духовність тощо.

За результатами монографічного аналізу дефініції поняття «інтелектуальний потенціал підприємства» виокремлюються такі основні акценти: сукупність компетенцій, властивостей і ресурсів, інтегрована здатність, особистісна складова, знання, ідеї та інформація, що стануть визначальними факторами для обґрунтування наукового підходу до визначення сутності досліджуваної категорії.

Низка авторів (О. Бутнік-Сіверський, О. Бикова, В. Мурашко, Г. Река, Й. Ситник, І. Капітан, Ю. Гава, М. Розумний та ін.) притримується ресурсного підходу. Ці дослідники розглядають інтелектуальний потенціал як форму загальної множини явних та потенційних інтелектуальних засобів, що ефективно використовуються в розвитку суб'єкта господарювання, зокрема: інтелектуальних знань, здібностей, досвіду, навичок співробітників, інформаційного забезпечення, системи освітньої підготовки, інтелектуальної власності тощо. Визначення сутності вказаного потенціалу в контексті ресурсного підходу, значним чином звужує всю багатогранність цієї категорії, оскільки оскільки оминає систему

комунікацій в організації управління інтелектуальним потенціалом та зосереджує увагу лише на використанні ресурсів.

В межах результативного підходу, його представники (А. Липовська, О. Довгань, Н. Шкрядя, О. Корнілова та ін.) під інтелектуальним потенціалом розуміють здатність інтелектуальних ресурсів досягати певних результатів. Для посилення цього потенціалу постійно ведеться пошук нових можливостей для досягнення цілей підприємства.

Деякі науковці (зокрема, В. Семиноженко, Б. Кваснюк, І. Шовкун) поєднують ресурсний та результативний підходи до визначення інтелектуального потенціалу з метою розуміння його сутності. У цьому контексті інтелектуальний потенціал слід розглядати як сукупність інтелектуальних ресурсів, що втілюють наукові досягнення суспільства, трудових ресурсів з притаманними їм інтелектуальними, освітніми та кваліфікаційними характеристиками, раціональне використання яких забезпечує досягнення нової якості економічного розвитку, заснованого на знаннях.

Представники функціонального підходу (В. Андріанова, Є. Докторук, Б. Маліцький, В. Петренко, О. Попович, К. Матусевич, Є. Панченко, О. Тітова, О. Кендюхов, Р. Патора, В. Прошак, П. Цибульов, О. Михайлова, Й. Ситник, Р. Патора, Н. Цимбаліста та ін.) трактують інтелектуальний потенціал як спроможність особистісної складової виконувати сформовані завдання (здатність до набуття знань, створення ідей, продукування ефективних рішень тощо), дії, функції задля реалізації цілей діяльності суб'єкта господарювання. Однак, спроможність виконувати функції з метою реалізації цілей є лише однією складовою загальної системи управління інтелектуальним потенціалом підприємства.

М. Семикіна, В. Гунько та С. Пасека (2012) ґрунтують своє визначення інтелектуального потенціалу на поєднанні ресурсного та функціонального підходів. Ці дослідники трактують інтелектуальний потенціал як сукупність усіх елементів інтелектуальних ресурсів: людей, зайнятих в економіці, їх знання, інтелектуальні здібності та нематеріальні активи, що характеризують сукупність інтелектуальних можливостей, які можуть бути використані в процесі функціонування економіки та трансформовані в інтелектуальний капітал, забезпечують рух до соціально-економічних перетворень, або можуть залишатися повністю чи частково невикористаними.

Прихильники цільового підходу (Л. Диба, О. Стефанишин, О. Комліченко, Н. Ротань та ін.) стосовно тлумачення інтелектуального потенціалу переконані, що завдяки ефективному його використанню можна досягнути поставленої мети. Інакше кажучи, інтелекту-

альний потенціал – це фактор досягнення стратегічних цілей, або можливості, представлені інтелектуальними ресурсами в даний момент часу або в майбутньому, створені людським або машинним (штучним) інтелектом, які можуть бути використані для досягнення певних цілей, хоча такі можливості не завжди реалізуються.

Низка авторів (С. Вовканич, С. Цапок, Б. Данилишин, В. Куценко, Б. Маліцький, О. Попович, Г. Пигоров, В. Малий, Р. Пічко та ін.) дотримуються інноваційного підходу, акцентуючи увагу на безпосередній участі інтелектуального потенціалу в інноваційних процесах.

За трансформаційним підходом інтелектуальний потенціал досліджують О. Бервено, І. Лапшина, О. Другов та ін. Йдеться про форму його перетворення, зокрема трансформування в інтелектуальний капітал.

Інтелектуальний потенціал можна розглядати також з позиції його ролі в соціально-економічних системах (системний підхід), який ще не набув значного поширення в дослідженні цієї тематики, однак в межах даного підходу низка науковців (І. Мойсеєнко, С. Князь, К. Мамонов, І. Ревак) визначають інтелектуальний потенціал як «системну множину інтелектуальних ресурсів, які використовуються задля одержання результату».

Заслуговує на особливу увагу структурний підхід, сутність якого полягає у виокремленні в системних об'єктах структурних елементів або компонентів. Цей підхід є своєрідним загальнонауковим способом пізнання, який ґрунтується на принципі структурності – закономірному зв'язку між виокремленими частинами цілого, що забезпечує єдність системи та зумовлює особливості її внутрішньої будови. В рамках цього підходу інтелектуальний потенціал містить ключові складові, кожна з яких дає змогу інтегруватися решті у цілісну систему.

Адаптивний підхід проявляється в трактуванні інтелектуального потенціалу як готовності підприємств та індивідів до змін у зовнішньому середовищі шляхом вдосконалення обладнання, технологій та управління, відкриття нових ринків, створення нових продуктів, збільшення обсягів виробництва та продажів і швидкого накопичення капіталу.

У наукових дослідженнях все більшої актуальності набуває багаторівневий підхід, оскільки категорія «інтелектуальний потенціал» вживається для різних соціально-економічних суб'єктів. Вивчення інтелектуального потенціалу з точки зору багаторівневості дає змогу повною мірою проводити оцінювання й аналіз кожного виду (рівня) інтелектуального потенціалу, які, своєю чергою, володіють властивими їм особливостями формування і розвитку. Найважливіший принцип багато-

рівневості інтелектуального потенціалу полягає в тому, що будь-який рівень (вид) інтелектуального потенціалу залежить від стану не тільки інших його елементів того ж рівня, але й елементів інших рівнів.

Аналіз різних авторів щодо питання наповнюваності інтелектуального потенціалу на

різних рівнях дав змогу виділити структурні елементи, загальні характеристики, властиві для всіх рівнів (видів) інтелектуального потенціалу, визначивши основні інституційно-організаційні структури та основні засоби, що впливають на його формування та розвиток (табл. 2).

Таблиця 2. Характеристика рівнів інтелектуального потенціалу у взаємозв'язку з інституційно-організаційними структурами
Table 2. Characteristics of intellectual potential levels in relation to institutional and organizational structures

Рівень (вид) інтелектуального потенціалу	Структурні елементи	Основні характеристики	Основні інституційно-організаційні структури формування і розвитку	Основні засоби формування та розвитку
Макрорівень Інтелектуальний потенціал суспільства	1. Кваліфікація працівників. 2. Високий рівень освіти населення. 3. Наявність власної науки	Він визначає рівень розвитку національної науки, її інтеграцію зі світовими науковими тенденціями та ступінь доступу громадськості як до результатів наукової діяльності, так і до навчальних закладів	Система освіти: середні загальноосвітні школи; середні спеціальні навчальні заклади; вищі навчальні заклади; фундаментальна наукова освіта	Збереження та розвинення фундаментальної та прикладної науки; співпраця з дослідницькими центрами світового рівня, інвестиційне та/або бюджетне фінансування наукового розвитку; розвиток системи освіти на всіх рівнях відповідно з урахуванням світових тенденцій, запитів суспільства та ринку праці
Мезорівень Інтелектуальний потенціал території	1. Соціально-трудова потенціал. 2. Освітній потенціал. 3. Науковий потенціал. 4. Інноваційний потенціал. 5. інформаційно-комунікаційний потенціал. 6. Культурний потенціал.	Визначається геополітичним розташуванням регіону, щільністю освітніх закладів та наукових установ, соціальними традиціями, структурою сім'ї, та місцевим ринком праці	Система освіти: середні загальноосвітні школи; середні спеціальні навчальні заклади; вищі навчальні заклади; післядипломна освіта	Розвиток навчальних закладів; впровадження освіти на різних рівнях; розвиток регіональних наукових кластерів на рівні регіону; інтернет-портали та проекти, що враховують регіональні особливості (мовні проблеми, наявність етнічних меншин та тимчасово переміщених осіб тощо)
Мікрорівень Інтелектуальний потенціал підприємства	1. Професійно-кваліфікаційний потенціал (рівень освіти, стаж роботи, фізичні характеристики тощо). 2. Творчий потенціал	Визначається специфікою технічного процесу, рівнем необхідної підготовки персоналу, рівнем заробітної плати, умовами побуту та праці	Система підготовки і перепідготовки кадрів на підприємстві, корпоративні університети, професійні організації	Розвивається через співпрацю з навчальними закладами, формування систем перепідготовки кадрів у компаніях та співпрацю з центрами зайнятості. Ефективним є також покращення системи мотивації та психологічного клімату в колективах
Агентний (особистісний) рівень Особистісний інтелектуальний потенціал	1. Природні та набуті здібності та навички. 2. Рівень освіти. 3. Творчі здібності	Рішення ґрунтується на природних і набутих здібностях, навичках, рівні освіти, творчому потенціалі, інвестиціях у розвиток і потребі компанії в конкретному фахівцеві.	Усі перераховані вище	Розвивається на підставі реалізації заходів перших трьох рівнів, а також шляхом саморозвитку, планування кар'єри, підвищення загального культурного рівня та рівня освіченості, удосконалення професійних знань, вмінь та компетенцій за умови наявності відповідного мотиваційного середовища

Трансформація інноваційного процесу, яка зумовлена переходом до економіки, заснованої на знаннях, вносить певні корективи в зміст поняття «інтелектуальний потенціал суспільства та регіону». У сучасній економіці останній є поняттям, що інтегрує науку, освіту, технології та всі види інтелектуальної діяльності та їх об'єкти. Інтелектуальний потенціал це системна сукупність знань і творчих здібностей стейкхолдерів регіону та умов для їх реалізації з метою прискорення інноваційної динаміки регіону та підвищення його стратегічної конкурентоспроможності для покращення рівня і якості життя населення. Наявним рівнем інтелектуального потенціалу визначаються можливості інноваційної динаміки суб'єктів господарювання та підтримання належного рівня їхнього розвитку. При цьому зміст і актуальний стан кожного з потенціалів даної сукупності історично зумовлений різними чинниками розвитку регіону: науково-технічними, економічними, правовими, соціальними, культурними, організаційними, демографічними, екологічними.

Дефініція «інтелектуальний потенціал суспільства» фіксує не суму знань про різні пов'язані між собою об'єкти, а його новий якісний стан, який реалізується в процесі діяльності індивідів, соціальних груп і спільнот та сприяє розвитку їхньої соціальної природи. Саме певний рівень сукупного інтелекту здатен створити систему соціальних зв'язків і відносин, яка ініціює процес подальшого розвитку цих потенціалів на мікро- і макрорівнях суспільства.

Наступний ієрархічний рівень представлений «інтелектуальним потенціалом підприємства». При формуванні й визначенні ієрархічної структури інтелектуального потенціалу базовим є особистісний інтелектуальний потенціал, що визначається вродженими психофізіологічними та розвиненими психічними властивостями людини. Уперше формулювання особистісного інтелектуального потенціалу наводиться в працях Л. Сохань. Учена характеризує це поняття таким чином: «Інте-

лектуальний потенціал особистості – це певний рівень її інтелектуальних можливостей, які можуть бути реалізовані в процесі перетворення дійсності» (Сохань, 2007). На думку авторки, розвиток вказаного потенціалу відображає ступінь олюднення людини, піднесення її культурою та історією.

Особистісний інтелектуальний потенціал є, з одного боку, компонентом потенціалу людини, а з іншого – компонентом трудового потенціалу особистості. Деякі автори вважають інтелектуальний потенціал складовою частиною духовного потенціалу індивідууму. Становлення людини, формування її інтелектуального потенціалу відбуваються в процесі взаємодії між людьми, соціальними групами й спільнотами, в той час, як соціальні явища набувають персонального виміру через реалізацію соціальних і духовних якостей за допомогою інтелектуальної діяльності. Загалом, інтелектуальний потенціал особистості – це комплекс пізнавальних здібностей, реалізація яких є умовою розвитку сутнісних сил людини і суспільства.

Особистісному інтелектуальному потенціалу притаманні щонайменше три властивості. По-перше, він здатний актуалізуватися, бути реалізованим у діяльності. По-друге, здатний акумулювати діяльність безлічі людей в одне ціле – це умова існування будь-якого суспільства, тобто нові покоління успадковують знання, цінності, норми, створені в результаті діяльності минулих поколінь. По-третє, він об'єднує всі види діяльності, оскільки, як духовна освіта, пронизує виробничу, наукову, виховну, освітню, управлінську практики, а безпосереднім механізмом їхнього функціонування виступає інтелектуальна діяльність.

Проведений аналіз літературних джерел дає змогу розкрити структуру та зміст особистісного інтелектуального потенціалу в контексті діяльності людини, при цьому кожна складова, своєю чергою, може бути системно розглянута як потенціал (табл. 3).

Таблиця 3. Структура та зміст особистісного інтелектуального потенціалу
Table 3. The structure and content of an individual's intellectual potential

Структурні елементи особистісного інтелектуального потенціалу	Складові
Гносеологічний	Система знань, пізнавальних здібностей, умінь, уявлень, навичок, світогляду.
Аксіологічний	Система цінностей, соціально-психологічних установок, цілей.
Професійний	Відповідність критеріям, таким як тенденції в обраній професії, професійні вподобання, наявність відповідних типів особистості, рівень професійної мотивації тощо.
Творчий	Інтелектуально-логічні, інтелектуально-евристичні та творчі здібності.
Комунікативний	Здатність до оволодіння спілкуванням, до розуміння і взаєморозуміння. відстоювати власну думку, вміння співпрацювати, комунікативні якості, організація колективної діяльності, запобігання та вирішення конфліктів.
Духовно-художній	Система художньо-естетичних форм і способів їх реалізації; система загальнолюдських моральних норм; система духовних і моральних цінностей, життєвих позицій та моральних орієнтирів.

З поміж інтелектуального потенціалу людини слід звернути увагу на її творчий потенціал. Це пов'язано з тим, що інтелектуальні та логічні здібності людини можна розуміти як специфічні дослідницькі елементи, такі як синтез, аналіз та порівняння. Інтелектуально-евристичні здібності розвиваються за рахунок створення нових систем дій; генерування ідей, рішень, бачення проблем і протиріч; перенесення знань і навичок у нові системи. Творча компетентність втілюється у здатності творити, знаходити нове, діяти оригінально та нестандартно (Островська, 2022).

Складність і багатогранність інтелектуального потенціалу, а також процесу його формування, використання й розвитку вимагає використання комплексного критерію, поширення його не лише на сферу свідомості людини, але й її діяльності. Такий підхід, враховуючи діалектику статичного і динамічного створює реальну можливість вивчати динамічне, потенційне та актуальне у формуванні інтелектуального потенціалу особистості, щоб його можна було розвивати як людський потенціал, створюючи щось нове, а не зупиняючись на досягнутому рівні аналізованих компетентностей.

Основним завданням менеджменту на сучасному етапі є ефективне використання саме особистісного інтелектуального потенціалу, на який значний вплив складає пізнавальна та виховна функції освіти. Виконання цих функцій є результатом нагромадження знань, набутих властивостей, умінь та навичок, тобто «живих знань» – інтелектуального потенціалу людини.

Труднощі вивчення особистісного інтелектуального потенціалу полягають в тому, що знання, як правило, досліджуються педагогічними науками, а здібності – психологічними. В структурі особистісного інтелектуального потенціалу виділяються, окрім знань, соціокультурні та освітні цінності; базовий рівень освіти; професійно-кваліфікаційний рівень; ступінь таланту; здатність до сприйняття нововведень, яка дає змогу швидше освоювати нові технології у виробництві та управлінні.

До складових особистісного інтелектуального потенціалу пропонуємо віднести такі, як:

- система знань, умінь і навичок, тобто духовних утворень, які відображають результати пізнавальної та активно-репродуктивної діяльності людини на індивідуальному рівні;
- розвинені здібності;
- професійні компетенції (компетентності) як синтез інтелекту, визначених типів мислення, морально-етичних якостей і спрямованості діяльності;
- інтелектуальне осмислення людиною навколишнього світу, результатом якого є ідеа-

ли, ціннісні орієнтації, переконання та інтереси.

Інтелектуальний потенціал трактують крізь призму духовності, що, на наш погляд, цілком логічно. С. Вовканич вводить поняття «духовно-інтелектуальний потенціал», трактуючи його як «спроможність творити, нагромаджувати та використовувати нові знання, проекти, ідеї, тобто різноманітну семантичну інформацію як інтелектуальну власність для соціально-економічного, науково-технічного, духовно-культурного, морально-правового розвитку» (Вовканич, 2012, с. 27). Однак, на нашу думку, інтелектуальний потенціал є набагато ширшим поняттям, а духовність – одна з найважливіших його складових.

Поняття природного інтелектуального потенціалу було науково введено В. Ткаченком (2008). За словами науковця, людина збагачуватиме власний природний інтелектуальний потенціал, пізнаючи навколишній світ. Загалом рівень інтелектуального потенціалу індивіда реалізується в індивідуальній економічній діяльності і залежить від здатності активізувати його розумові та фізичні здібності, підпорядкувати свої знання, досвід і можливості обраним цілям і тим самим спрямувати накопичений інтелектуальний потенціал на процес суспільних перетворень. Логічним є висновок автора про те, що чим вищий рівень нових суспільних формацій, тим вищий рівень природної мотивації, заснованої на суб'єктивній свободі та інтелектуальному потенціалі. Філософський підхід В. Ткаченка до створення організованого суспільства на основі соціально-психологічних субстанцій (монад) обґрунтовується на законах діалектики, в центрі якої – намагання людини змінити себе та своє оточення через накопичення інтелектуального потенціалу та прагнення до підвищення його рівня (Ревак, 2013).

Результати аналізування підтвердили, що поняття інтелектуального потенціалу є багатогранним. Тому, для дослідження сутності інтелектуального потенціалу підприємства розробимо комплексний методологічний підхід з урахуванням специфіки економіки, заснованої на знаннях. Існуючі методичні підходи до визначення сутності інтелектуального потенціалу як об'єкта управління в інноваційній діяльності згрупуємо в декілька блоків та наповнимо авторським змістом (табл. 4).

Результативний блок методологічних підходів дає змогу оцінити отримані результати в процесі використання інтелектуального потенціалу за певний період. Від того наскільки інтелектуальний потенціал, перетворений на результати інноваційної діяльності підприємства, відповідає цілям інноваційного розвитку, залежить результативність інноваційної діяльності.

Таблиця 4. Комплексний методологічний підхід щодо дослідження сутності інтелектуального потенціалу
Table 4. A comprehensive methodological approach to researching the essence of intellectual potential

Блоки підходів	Методичні підходи	Спеціальні методи та інструменти дослідження	Критерій угруповання методологічних підходів
Результативний	Підхід за результативністю використання інтелектуального потенціалу	Метод визначення результативності використання інтелектуального потенціалу в інтелектуально-інноваційній діяльності	Дослідження інтелектуального потенціалу з точки зору ефективності та результативності його використання в процесі інтелектуально-інноваційної діяльності.
	Підхід за видами ефективності використання інтелектуального потенціалу	Метод визначення економічної ефективності інтелектуального потенціалу в інтелектуально-інноваційній діяльності	
Функціональний	Інформаційно-знаннєвий підхід	Методи збільшення обсягу знань працівників	Дослідження інтелектуального потенціалу працівників як функціонального елемента інтелектуально-інноваційної діяльності.
		Матеріально-фінансові мотивуючі методи	
	Соціально-економічний	Психофізіологічні соціальні методи	
Системний	Інституціональний	Метод впливу інститутів на інтелектуальний потенціал, інноваційну активність та сприйнятливості до інвестицій	Дослідження інтелектуального потенціалу як ключового елемента системи (інноваційного підприємства).
	Інтеграційний	Метод горизонтально-вертикальної інтеграції освіти – науки – інноваційного виробництва для ефективного формування, розвитку та використання інтелектуального потенціалу	
Структурний	Розвиваючий	Метод формування та розвитку професійної та креативної складових інтелектуального потенціалу працівників	Дослідження якісного стану інтелектуального потенціалу інноваційного підприємства.
	Інноваційний	Метод формування інноваційної поведінки працівників	
Динамічний	Циклічний	Метод забезпечення інтелектуальним потенціалом етапів інноваційного циклу	Дослідження структури (компонентів) інтелектуального потенціалу в динаміці під впливом внутрішніх, зовнішніх та особистісних чинників, а також внаслідок безперервної взаємодії компонентів інтелектуального потенціалу на мікро-, мезо- та макрорівнях.
	Факторний	Метод аналізу мікро-, мезо- та макрочинників, які впливають на інтелектуальний потенціал підприємств	
		Метод економіко-математичного моделювання системи управління інтелектуальним потенціалом підприємства	
Імовірнісний	Інвестиційний	Метод інвестиційного стимулювання інтелектуального потенціалу для підвищення інноваційної активності	Вивчення об'єкта дослідження для зниження ймовірності виникнення інвестиційних та інноваційних ризиків.
	Ризиковий	Метод визначення ймовірності виникнення недостатнього рівня забезпечення інноваційного процесу інтелектуальним потенціалом	

У функціональному блоці підходів інтелектуальний потенціал досліджується як функціональний елемент інноваційної діяльності, що включає знання, практичні навички, інтелектуальні здібності до продукування нового знання, здатності до креативного мислення, інноваційну активність (творчу, креативну віддачу), яка забезпечує виробництво та реалізацію інновацій.

Системний блок методологічних підходів дає змогу врахувати специфіку управління інноваційним розвитком економічної системи та використовувати отримані висновки

для розвитку методології управління інтелектуальним потенціалом.

Структурний блок підходів доцільно використовувати в процесі дослідження сукупності складових інтелектуального потенціалу, необхідних для здійснення інноваційної діяльності, для визначення можливості використання тих чи інших складових інтелектуального потенціалу, залежно від етапів інноваційного процесу.

Динамічний блок методологічних підходів пропонуємо використовувати при дослідженні складної внутрішньої структури інте-

лектуального потенціалу, що включає безліч елементів з їх певною комбінацією, властивою конкретному працівнику або необхідною для інноваційного розвитку.

Ймовірнісний блок методологічних підходів до дослідження сутності інтелектуального потенціалу покликаний знизити ймовірність виникнення інвестиційних ризиків, пов'язаних зі складною структурою та механізмом формування, накопичення, виробництва та відтворення інтелектуального потенціалу, а також враховувати та мінімізувати ймовірність появи інноваційних ризиків, що виникають при використанні інтелектуального потенціалу в інноваційній діяльності.

Інтелектуальний потенціал є цілісною динамічною системою, в якій усі інтелектуальні складові повинні знаходитися у взаємодії та взаємозв'язку. Врахування чотирьох груп властивостей системи дало змогу виділити основні системні властивості інтелектуального потенціалу (табл. 5): цільові та функціональні, взаємозв'язки з середовищем функціонування підприємства, структурні, стану та розвитку.

Поряд з базовими характеристиками інтелектуальний потенціал має власний зміст,

який визначається: наявністю та прогресивним розвитком результатів інтелектуальної діяльності; формуванням штату креативних працівників, які формують і реалізують базову модель відтворення кожної конкретної економічної системи та її агрегатів; переважним формуванням у цих системах інтелектуальних центрів, які поступово охоплюють всі елементи виробництва, розподілу, обміну та споживання.

У сучасній економічній літературі нами не виявлено підходів до виділення й групування чинників, що формують інтелектуальний потенціал. Тому в процесі класифікування використано загальні підходи до групування соціально-економічних чинників (табл. 6).

До носіїв інтелектуального потенціалу суб'єкта господарювання відносять: генерований потенціал підприємства в формі спільного результату інтелектуальної праці (програмні, технічні, технологічні, організаційно-структурні, інноваційно-продуктові, інформаційно-комунікаційні засоби, управлінський досвід) у результаті минулих подій; а також особистісний потенціал, який належить працівникам (знання, навички, здібності, креативність і творчість).

Таблиця 5. Системні властивості інтелектуального потенціалу промислового підприємства
Table 5. System properties of an industrial enterprise's intellectual potential

Властивість	Пояснення властивості
Цільові та функціональні властивості інтелектуального потенціалу	
Цілеспрямованість	Використання інтелектуального потенціалу здійснюється задля досягнення певних цілей
Синергія	Компоненти інтелектуального потенціалу взаємодіючи формують можливості, які суттєво переважають можливості окремої складової як простої суми
Емерджентність	Сукупність та взаємодія складових інтелектуального потенціалу розвиває властивості, які не є характерними для кожної складової окремо
Пріоритетність інтересів	Перевага в контексті інтелектуального потенціалу надається його використанню підприємством загалом, а не окремими його структурними підрозділами
Унікальність	Завдяки унікальному набору та поєднанню інтелектуальних ресурсів, кожне підприємство відзначається притаманним лише йому інтелектуальним потенціалом
Властивості взаємозв'язку інтелектуального потенціалу з середовищем функціонування підприємства	
Відкритість	Взаємозв'язки та взаємовпливи між корпоративним функціональним середовищем та інтелектуальним потенціалом
Адаптивність	Можливість підприємств змінювати певні функціональні параметри інтелектуального потенціалу з метою збереження і досягнення цілей існування з урахуванням змін середовища функціонування
Структурні властивості інтелектуального потенціалу	
Цілісність	Інтелектуальний потенціал – це можливості, які розкриваються в разі взаємодії його складових
Структурованість	Розподіл інтелектуального потенціалу на елементи для їх автономного дослідження
Упорядкованість	Організований взаємовплив елементів інтелектуального потенціалу на протигагу хаотичній взаємодії
Ієрархічність	Підпорядкування елементів інтелектуального потенціалу залежно від людської діяльності
Властивості розвитку та використання інтелектуального потенціалу	
Динамізм	Зміни параметрів інтелектуального потенціалу під впливом часових чинників
Саморозвиток	Розвиток інтелектуального потенціалу як наслідок внутрішніх перетворень, зумовлених його елементами
Гомеостаз	Відносна сталість складу, властивостей та призначення інтелектуального потенціалу
Саморегулювання	Зберігання рівноважного стану інтелектуального потенціалу в умовах динамічного внутрішнього та зовнішнього середовища

Джерело: узагальнено автором на основі (Мельник, 2010; Чернишов, 2012)

Таблиця 6. Класифікація чинників, що формують інтелектуальний потенціал підприємства
 Table 6. Classification of factors that shape the enterprise intellectual potential

Ознака класифікації	Класифікаційні групи
За місцем виникнення	Зовнішні чинники Внутрішні чинники
За діяльністю суб'єкта	Об'єктивні чинники Суб'єктивні чинники
За ступенем керованості	Керовані чинники Некеровані чинники
За змістовними характеристиками	Науково-технічні чинники Техніко-технологічні чинники Соціально-психологічні чинники Організаційно-управлінські чинники Економічні чинники Ринкові чинники
За об'єктом впливу	Чинники формування інтелектуального потенціалу Чинники формування елементів інтелектуального потенціалу
За джерела зростання	Екстенсивні чинники Інтенсивні чинники
За тривалістю дії	Постійні чинники Тимчасові чинники Епізодичні чинники
За спрямованістю дії	Чинники стимулювання Чинники збурення Чинники гальмування
За силою впливу	Чинники сильного впливу Чинники середнього впливу Чинники слабого впливу Мультиплікаційні чинники.
За способом впливу	Чинники позитивного впливу Чинники негативного впливу Чинники нейтрального впливу
За рівнем управлінських рішень	Стратегічні чинники Тактичні чинники Оперативні чинники

Складність полягає в тому, що поняття інтелектуального потенціалу саме по собі має на увазі дві складові – виявлену та приховану частини й охоплює широкий спектр абстрактних понять, таких як знання (теоретичні, прикладні, експериментальні), здатності (розумові, творчі), інтуїція та динамічно змінюється в часі під впливом різноманітних чинників.

Приховані можливості накопичених ресурсів трансформуються в дію для досягнення цілей економічних агентів. Прихований інтелектуальний потенціал – це, перш за все, існуючі, але приховані до певного часу перспективні ідеї, можливості, для реалізації яких необхідний їх постійний пошук. Результатом цього пошуку є формування необхідної бази для оптимального вибору й реалізації нових інновацій в близькій і далекій перспективі. Виявлення та реалізація прихованого інтелектуального потенціалу можуть допомогти вітчизняним промисловим підприємствам у підвищенні ефективності й конкурентоспроможності та, як наслідок, у переході з розряду імітаційних до розряду інноваційних підприємств, які самостійно реалізують ідеї.

Беручи до уваги вищевикладене, поняття інтелектуальний потенціал підприємства можна розглядати як сукупність різних видів ресурсів, прихованих ідей і можливостей, здібностей, що обумовлюють можливість переходу підприємства до нового прихованого

раніше положення з метою задоволення існуючих або майбутніх, поки невідомих, потреб.

Отже, здійснений огляд наукових джерел дає змогу зробити висновок про таке:

1) до вивчення інтелектуального потенціалу необхідно підходити двояко: з одного боку, як до сукупності людей-носіїв знань, орієнтованих на пізнавальну та перетворювальну діяльність, а з іншого – як до сукупності наукових, технічних, культурних і соціальних знань, виражених у матеріально-технічних формах;

2) інтелектуальний потенціал визначається певними складовими, а саме: кадрового елементу як сукупності творчих здібностей людей; наукового елементу, що є сукупністю науково-технічних знань і досягнень; матеріально-технічного елементу – інфраструктури засобів інтелектуальної праці; соціально-інформаційного елементу як здатності забезпечення потоку інформації; організаційного елементу – прогресивності форм і методів управління інтелектуальним потенціалом, що гарантують комплексну уніфікацію всіх його складових на макро- і макрорівні;

3) інтелектуальний потенціал існує у вигляді реалізованого, нереалізованого та такого, що не підлягає реалізації; кожен з них має структуру, яка подана системою знань і компетенцій;

4) виокремлюються три групи чинни-

ків, які створюють значний вплив на інтелектуальний потенціал господарюючого суб'єкта (мікро-, макро- та егофактори). До першої групи зараховують: економічний, технічний рівні виробництва; ступінь задоволеності працею; внутрішньо-колективні стосунки; рівень розвитку інтелектуалізації на підприємстві. Друга група висвітлює позицію підприємства на ринках, соціальний стан населення країни та стан громадської думки щодо діяльності колективу. Егофактори форму-

ються під впливом мікро- та макрофакторів і становлять емоційно-психологічний стан особистості, тобто середовище, в якому реалізуються творчі здібності;

5) інтелектуальний потенціал розглядається як інтегральна характеристика, а його оцінювання проводиться шляхом розрахунку інтегральних показників різного виду.

Сутність інтелектуального потенціалу найбільш повно розкривається через функції, які він виконує (табл. 7).

Таблиця 7. Функціональна структура інтелектуального потенціалу підприємства
Table 7. Functional structure of the enterprise's intellectual potential

Функції	Зміст функції
Теретико-пізнавальна (або гносеологічна)	Спрямована на розширення можливостей отримання знань про економічні явища, економічні процеси та вплив інтелекту на розвиток соціально-економічних систем
Інтеграційна	Інтелектуальний потенціал забезпечує формування корпоративної цілісності через визначення спільних цілей, поглядів, переконань та цінностей
Каталізатора змін	Інтелектуальний потенціал дає змогу зменшити вплив невизначеностей (таких як організаційні зміни), притаманних турбулентному середовищу, в якому працюють компанії в економіці, заснованій на знаннях, обмежуючи стабілізаційну функцію (типову для індустріальної економіки)
Інформаційна	Забезпечення підприємств інформаційними ресурсами дає змогу за допомогою інформаційних технологій накопичувати, зберігати, систематизувати та поширювати знання, інформацію, розвивати професійні навички та компетенції і забезпечувати соціально-економічну життєздатність функціонування підприємства. Крім того, знання, навички, компетенції та досвід працівників, інформація із зовнішнього середовища та інформація, що генерується штучним інтелектом підприємства, трансформуються на організаційному рівні у важливу складову загальних інформаційних ресурсів компанії. В процесі реалізації інформаційної функції важливим є такий інтелектуальний ресурс підприємства, як система службових взаємовідносин, що згідно встановлених правил і процедур дає змогу сформувати особливості обміну інформаційними ресурсами в процесі інтелектуальної взаємодії працівників
Практично-аналітична	Базуючись на наявних інтелектуальних ресурсах виражає здатність до виявлення та докладного вивчення, аналізування наявних і ймовірних господарських проблем підприємства, формування об'єктивних обґрунтованих висновків за його результатами
Дослідницька	Забезпечує проведення теоретичних і прикладних досліджень з метою пошуку нових ідей, рішень та створення раніше невідомих та удосконалення наявних інтелектуальних ресурсів
Креативна	Зводиться до нестандартного вирішення завдань діяльності підприємства. Найвагомий вплив на виконання цієї функції має такий вид інтелектуального ресурсу як індивідуальні здібності його працівників. Ознаками креативності особи є самостійність діяльності, спрямованість на створення чогось радикально нового та соціальна значущість. Невід'ємними елементами креативної діяльності є усвідомлення проблеми, можливість генерувати оригінальні ідеї, аналітичні та інтегративні задатки, образність та гнучкість мислення тощо
Інноваційна	Забезпечується, в основному, виконанням викладених вище функцій та виражається у діяльності, пов'язаній зі створенням та впровадженням інновацій
Мотиваційна	Зумовлена тим, що певні можливості (якими по суті є потенціал), їх усвідомлення спонукають працівників до інтелектуальної діяльності, пов'язаної зі здобуттям нових чи застосуванням наявних інтелектуальних ресурсів. Йдеться про готовність працівників докладати інтелектуальні зусилля для реалізації цілей підприємства. Це пов'язано з колективними потребами працівників, а також із тим, що завдяки інтелекту працівники здатні усвідомлювати себе частиною певних суспільних груп
Виховна	Інтелектуальний потенціал стимулює самонавчання, самопідготовку та самоусвідомлення конкретних явищ і процесів на індивідуальному та корпоративному рівнях.
Культурологічна	Інтелектуальний потенціал підприємства позитивно впливає на розвиток корпоративної культури, актуальність якої зростає в умовах глобалізаційних процесів. Формування корпоративної культури розширює потенціал впливу на колективи людей, обмежуючи контрольований вплив (управлінські методи впливу) та розширюючи використання психологічних методів впливу, що набуває особливого значення в умовах соціально-орієнтованої економіки.
Стимулююча	Підсилює потенціал економічної, технологічної та інноваційної активності, що позитивно впливає на підвищення ефективності управління відтворенням ресурсної бази, отримання прибутку і конкурентоспроможність підприємства

Функціонування інтелектуального потенціалу на сьогодні обмежене такими умовами:

- розширенням масштабів і частоти прояву кризових явищ, що охоплюють не тільки економічну, а й інші сфери суспільства;
- недостатньою підготовленістю управлінських кадрів і персоналу до здійснення інноваційної та інтелектуальної діяльності;
- потреба великих фінансових вкладень у створення інтелектуального потенціалу;
- значним зростанням масштабів інформаційних ресурсів включно з інформаційними джерелами, які негативно впливають на людину;
- відсутністю довготривалості й системності структурної побудови в корпоративному управлінні;
- швидким моральним старінням інформації в контексті дії закону динамічного стиснення часу;
- формалізацією процесів наукових досліджень і розробок, що проявляється високим ступенем невизначеності (ентропії) їхніх результатів.

Інтелектуальний потенціал зростає лише в контексті постійного процесу досліджень і розробок, результатом якого є створення інтелектуальної власності (Бутнік-Сіверський, 2017), що втілюється в таких основних формах: промислові зразки, винаходи, корисні моделі, ноу-хау тощо. Підхід до його визначення пропонує використання інтегрованих показників інтелектуального потенціалу основних підрозділів підприємства, що характеризують економічний розвиток підприємства загалом. Отож, інтелектуальний потенціал є узагальненням характеристик інтелектуальних ресурсів відповідно до місця і часу та окреслює сьогодні з точки зору майбутньої практичної реалізації наявних економічних можливостей для досягнення поставлених цілей. Таким чином, інтелектуальний потенціал може бути реалізований або нереалізований, залежно від умов.

Вибудовуємо логічний ланцюжок: інтелектуальний ресурс – інтелектуальний потенціал – інтелектуальний капітал – інтелектуальна власність. Ця кореляція показує, що інтелектуальні ресурси, які є основним джерелом і визначальним фактором розвитку в країні та на кожному підприємстві, включають три основні елементи: професійні якості працівників, інформаційні ресурси та технології.

Встановлено концептуальні межі на мікроекономічному рівні для категорій інтелектуальних ресурсів, інтелектуального капіталу, інтелектуальної власності та інтелектуальної діяльності. Інтелектуальний потенціал підприємства є можливостями, наданими інтелектуальними ресурсами, що можуть бути використані для вирішення певних завдань та досягнення заздалегідь визначених цілей. Од-

нак це не означає, що такі можливості завжди будуть реалізовуватися. Гносеологічно інтелектуальний капітал є засобом досягнення мети, а інтелектуальний потенціал – можливостями її досягнення, тоді як інтелектуальна власність характеризується насамперед юридичним аспектом володіння результатами інтелектуальної діяльності, незалежно від того, чи функціонує об'єкт інтелектуальної власності як капітал – засіб створення нової вартості.

Інтелектуальний потенціал за допомогою інтелектуальної активності перетворюється на інтелектуальний капітал. Водночас виокремлюють три якісних рівні інтелектуальної активності. Перший рівень, пасивний або стимульно-продуктивний характеризується тим, що індивіди при найбільш енергійній і сумлінній праці не виходять за межі заданого способу дії, а їх пізнавальна діяльність реалізується за рахунок зовнішніх стимулів. Другим рівнем є евристичний, за якого індивід виявляє певну інтелектуальну активність, аналізує власну діяльність та пропонує нові, більш оригінальні та досконалі способи вирішення проблем. Третій рівень (вищий рівень інтелектуальної активності) – креативний, за якого індивід проникає до сутності явища, ставить нові завдання й вирішує нові проблеми, причому заради її розв'язання він готовий залишити запропоновану ззовні діяльність, почавши діяльність, мотивовану зсередини.

Послідовне формування, відтворення та імплементація цих економічних категорій в систему корпоративного управління вимагає відповідної інтелектуальної культури, в якій якість інтелектуального потенціалу, спосіб отримання знань персоналом, естетичні, етичні та духовні принципи посідають чільне місце (Ostrovska, 2020). Розглядаючи інтелектуальну культуру, необхідно враховувати характер і стиль мислення цільової аудиторії етичного менеджменту.

Висновки. В постіндустріальній економіці управління інтелектуальним потенціалом підприємств є істотним викликом щодо зростання їх конкурентоспроможності. Підвищується роль персоналу підприємства та кожного працівника в інноваційному процесі. Цінність інтелектуального потенціалу персоналу підприємства проявляється в його професіоналізмі й творчості мислення, найважливіших елементах інноваційного процесу, модифікації структури виробництва відповідно до вимог динамічних ринків та індивідуалізованих споживачів. Цінність інтелектуального потенціалу персоналу підприємства проявляється у найважливіших елементах інноваційного процесу – професіоналізмі та креативному мисленні, а також у модифікації структури виробництва відповідно до вимог динамічних ринків та індивідуалізованих

споживачів. Отже, інтелектуальний потенціал відображає інтелектуальний аспект людської діяльності, що передбачає здатність конкретного суб'єкта до постановки цілей і пошуку засобів їх реалізації.

Розвиток методології управління інтелектуальним потенціалом економіки, заснованої на знаннях, вимагає дослідження сутності інтелектуального потенціалу в інтелектуально-інноваційній діяльності підприємства. Запро-

поновано авторський підхід до дослідження сутності інтелектуального потенціалу, який включає результативний, функціональний, структурний, системний, динамічний, імовірнісний блоки. На основі методологічного опрацювання сутності інтелектуального потенціалу як об'єкта управління запропоновано методичні основи для вибору інструментарію та методів оцінювання інтелектуального потенціалу сучасної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Ostrovska H. Yo., Sherstiuk R. P., Tsikh H. V., Demianyshyn V. H., Danyliuk-Chernykh I. M. Conceptual Principles of Learning Organization Building. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. № 3. Pp. 167-172. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/167>
- Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття / авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін.; [за заг. ред. В. Литвина]. К., 2003. 639 с.
- Науково-технічний прогрес і творчий потенціал людини : моногр. / за ред. А. Сохань. Харківський гуманітарний університет, НУА. 2007. 323 с.
- Ткаченко В. А. Інтелектуальний потенціал в основі розвитку виробничих сил і виробничих відносин : моногр. Д. : Моноліт, 2008. 274 с.
- Геець В. М. Ендогенізація розвитку економіки у вимірі рівноправності стосунків держави, бізнесу та суб'єктів голосування. *Економіка України*. 2018. № 7. С. 3-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_7_2 (дата звернення: 16.02.2023).
- Kolot A. Social and labor reality – XXI: philosophy of formation, opportunities and challenges. *Economy of Ukraine*. 2021. № 2. P. 3-31. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.003>
- Kharchuk T., Purdenko O., Melnik V., Shkolenko O., Kosmidailo I. Conceptual approach to formation of innovative entrepreneurship's creative potential. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 1(48). Pp. 362-377. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.1.48.2023.3967>
- Novykova I., Kulikov O., Kukhta P., Vasylykonova E., Kozlova A., Panin Ye. Factor analysis of assessment of the economic potential of mining companies. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2023. № 1. Pp. 182-186. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-1/182>
- Bersin J. Insights on Work, Talent, Learning, Leadership, and HR Technology. *joshbersin.com*. 2021. URL: <https://joshbersin.com/page/7/> (дата звернення: 16.02.2023).
- Smith A. An Inquiry into the nature and causes of the wealth of the people. Oxford University Press. URL: https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf (дата звернення: 16.02.2023).
- Sey J.-B. A Treatise on Political Economy. ECONLIB BOOKS. 2018. URL: <https://www.econlib.org/library/Say/sayT.html> (дата звернення: 16.02.2023).
- Базилевич В. Д. Історія економічних учень / за ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання, 2006. 582 с.
- Національна доктрина розвитку освіти : затв. указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // Законодавство України / Верхов. Рада України. Київ, 2002. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 16.02.2023).
- Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. Т. 2. 568 с.
- Семикіна М., Гунько В., Пасека С. Інтелектуальний потенціал: соціальні виміри використання та розвитку : монографія / за ред. М. Семикіної. Черкаси : МАКЛАУТ, 2012. 336 с.
- Островська Г. Й. Структура інтелектуального потенціалу в сучасній парадигмі управління підприємством. *Соціальна економіка*. 2022. № 63. С. 41-55. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-04>
- Вовканич С. Й. Духовно-інтелектуальний потенціал буття людини і нації: горизонти розвитку українськості України та її національна ідея. Львів : Видавництво ЛБА, 2012. С. 27-51.
- Ревак І. О. Наукові підходи до тлумачення сутності інтелектуального потенціалу. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2013. Вип. 2. С. 132-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2013_2_17 (дата звернення: 16.02.2023).
- Мельник О. Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій : моногр. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. 344 с.
- Чернишов В. В. Класифікація та властивості систем в економіці. *Інноваційна економіка*. 2012. № 12 (38). С. 295-299.
- Бутнік-Сіверський О. Формування неоекономіки в сфері інтелектуальної власності з позиції процесів інтенсифікації. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 3. С. 57-67.
- Ostrovska H. Y., Maliuta L. Ya., Sherstiuk R. P., Lutsykiv I. V., Yasinetska I. A. Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2020. № 4. Pp. 171-178. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171>

Стаття надійшла до редакції 06.03.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 17.04.2023 р.

Halyna Ostrovska, PhD (Economics), Associate Professor, Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, 56, Ruska str., Ternopil, 46001, Ukraine
 h.ostrovska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9318-2258>

THE INTELLECTUAL POTENTIAL ECONOMIC ESSENCE AS AN OBJECT OF THE ENTERPRISE'S INNOVATIVE ACTIVITY MANAGEMENT

Abstract. The article examines the intellectual potential economic essence as an object of the enterprise's innovative management in the of the knowledge-based economy formation. We studied the conditions that limit the development of economic system subjects intellectual potential. We note that in the context of substantiating the enterprise's intellectual potential, we focus attention on two aspects at the same time: the set of knowledge holders – people who are oriented towards cognitive and transformative activity, and the set of knowledge presented in material and technical forms. The study carries out periodization of scientific ideas development regarding intellectual potential. We substantiate modern approaches to the enterprise's intellectual potential concept definition and highlight a number of differences that complicate the development of practical recommendations in the context of increasing the business entities competitive advantages in relation to other market participants. The study establishes a conceptual boundary regarding the categories of intellectual resources, intellectual capital, intellectual property and intellectual activity at the microeconomic level. We expand the classification of socio-economic factors that affect the modern enterprises intellectual potential reproduction and carry out the personal intellectual potential structuring in the context of human activity based on the enterprises' innovative activity realities. We prove that each personal intellectual potential element is a set of possibilities, as a result of their interaction, a synergistic effect achievement. The inner nature of the intellectual potential reveals through the functions it performs. The study characterises intellectual potential levels in the context of the relationship with institutional and organizational structures and determines the main means influencing its formation and development. We developed a comprehensive methodological approach to the study of intellectual potential essence, taking into account the knowledge-based economy specifics.

Keywords: **Knowledge-based Economy; Innovative Development; Intellectual Potential, Intellectual Capital.**

JEL Classification: D83; J24; M14; M53; O15; O31.

REFERENCES

- Ostrovska, H. Yo., Sherstiuk, R. P., Tsikh, H. V., Demianyshyn, V. H., & Danyliuk-Chernykh, I. M. (2021). Conceptual Principles of Learning Organization Building. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 3, 167-172. doi: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/167>
- Litvin, V. (2003). *The Scientific and Educational Potential of the Nation: a View in the 21st century*; [collective authors: V. Litvin (group leader), V. Andrushchenko, S. Dovgy, etc.]. Kyiv: Navchalna Kniha. (in Ukrainian)
- Sohan, L. (2007). *Scientific and technical progress and the creative potential of man*: monogr. Kharkiv: Humanitarian University "People's Ukrainian Academy". (in Ukrainian)
- Tkachenko, V. A. (2008). *Intellectual potential at the basis of the development of production forces and industrial relations*: monogr. D.: Monolith. (in Ukrainian)
- Heyets, V. (2018). Endogenization of the Economy Development in the Aspect of Equality of Rights Relations among the State, Business and Voting Subjects. *Economy of Ukraine*, 7, 3-19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_7_2 (in Ukrainian)
- Kolot, A. (2021). Social and labor reality – XXI: philosophy of formation, opportunities and challenges. *Economy of Ukraine*, 2, 3-31. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.003>
- Kharchuk, T., Purdenko, O., Melnik, V., Shkolenko, O., & Kosmidailo, I. (2023). Conceptual approach to formation of innovative entrepreneurship's creative potential. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 362-377. doi: <https://doi.org/10.55643/fcactp.1.48.2023.3967>
- Novykova, I., Kulikov, O., Kukhta, P., Vasytkonova, E., Kozlova, A., & Panin, Ye. (2023). Factor analysis of assessment of the economic potential of mining companies. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 1, 182-186. doi: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-1/182>
- Bersin, J. (2021). Insights on Work, Talent, Learning, Leadership, and HR Technology. joshbersin.com. Retrieved from <https://joshbersin.com/page/7>.
- Smith, A. (n.d.). *An Inquiry into the nature and causes of the wealth of the people*. Oxford University Press. Retrieved from https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf.
- Sey, J.-B. (2018). *A Treatise on Political Economy*. ECONLIB BOOKS. Retrieved from <https://www.econlib.org/library/Say/sayT.html>
- Bazilevich, V. D. (2006). *History of economic teachings*. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
- President of Ukraine. (2002). National Doctrine of Education Development: Zatv. By a decree of the President of Ukraine dated April 17, 2002 №347/2002. Retrieved from

<http://zakon3.rada.gov.ua/Laws/Show/347/2002>.

14. Mocherny, S. V. (Ed.). (2006). *Economic Encyclopedia*. In 2 volumes. Vol. 2. Lviv: Svit. (in Ukrainian)
15. Semykina, M., Hunko, V., & Pasiaka, S. (2012). *Intellectual potential: social dimensions of use and development*: monogr. / edited by M. Semykina. Cherkasy: Maklout.
16. Ostrovska, H. (2022). Intellectual potential structure in the modern paradigm of enterprise management. *Social Economics*, 63, 41-55. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-04> (in Ukrainian)
17. Vovkanych, S. Y. (2012). Spiritual and intellectual potential of Ukraine and its national idea. Lviv: LVA Publishing House, 27-51. (in Ukrainian)
18. Revak, I. O. (2013). Scientific approaches to the interpretation of the essence of intellectual potential. *Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 132-146. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2013_2_17 (in Ukrainian)
19. Melnyk, O. H. (2010). *Diagnostic systems of machine-building enterprises: multi-criteria concept and tools*: monogr. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. (in Ukrainian)
20. Chernyshov, V. V. (2012). Classification and properties of systems in the economy. *Innovative economy*, 12(38), 295-299. (in Ukrainian)
21. Butnik-Siversky, O. (2017). Formation of neo-economics in the sphere of intellectual property from the position of intensification processes. *Theory and practice of intellectual property*, 3, 57-67. (in Ukrainian)
22. Ostrovska, H. Y., Maliuta, L. Ya., Sherstiuk, R. P., Lutsykyv, I. V., & Yasinetska, I. A. (2020). Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 4, 171-178. doi: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171>

The article was received by the editors 06.03.2023.

The article is recommended for printing 17.04.2023.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-04>
УДК 004.5:364

Ірина Вікторівна Сушик*

кандидат історичних наук, доцент
sushykiryna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4620-5453>

Олександр Григорович Сушик*

кандидат педагогічних наук, доцент
sushyk7@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2223-4070>

* Луцький національний технічний університет,
вул. Львівська, 75, Луцьк, 43018, Україна

ЦИФРОВІ СЕРВІСИ ТА ПОРТАЛИ ДЛЯ МІГРАНТІВ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Досліджено важливість використання цифрових сервісів та порталів для мігрантів в системі соціального забезпечення. Відзначено затребуваність цифрової трансформації соціальної сфери як способу покращення соціальної підтримки громадян в умовах війни, в тому числі мігрантів. Звернена увага на низку документів уряду та Мінсоцполітики щодо спрощення та скорочення терміну підготовки процедури отримання соціальних послуг для громадян, вирішення соціальних питань шляхом використання цифрових сервісів, порталів та платформ. Обґрунтовано причини різкого збільшення українських мігрантів у світі, викликані світовими міграційними кризами та російсько-українською війною. Наведено чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні, відзначено їх потреби щодо соціального захисту та соціального забезпечення. Продемонстровано спільні зусилля і дієві кроки уряду та міністерств стосовно цифрової трансформації соціальної сфери. Проаналізовано офіційні веб-портали Державної міграційної служби України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства соціальної політики на предмет надання електронних послуг. Відзначено цифрові інновації України зі створенням е-сервісу «Дія», в якому доступні понад 90 сервісів, 25 послуг, 14 цифрових документів. Нові застосунки, що пропонує Дія (е-Міграція, е-ВПО) згенеровані саме для потреб мігрантів. Дієвість цифрових електронних сервісів підтверджена статистикою звернень громадян. Наведено приклади цифрових сервісів, порталів, додатків з корисною інформацією для мігрантів з України щодо їх швидшої адаптації та отримання необхідних е-послуг в країнах Польщі, Чехії, Литви. Висловлено застереження, що масові хвилі міграції, викликані, в тому числі війною в Україні, можуть стати дестабілізуючим чинником для спільноти ЄС. Відзначено важливість прогнозування міграції з використанням нових аналітичних інструментів великих даних Big Data, Google Trends, статистики платформ соціальних мереж (YouTube, Instagram, FB, Twitter), які можуть бути використані для оцінки та прогнозування потоків вимушеної еміграції біженців з України, розуміння їх потреб, намірів та планів. Міграційні процеси вимагатимуть врахування інтересів мігрантів, як всезростаючої спільноти у світі, в процесі вибудовування взаємин та формування міграційної та соціальної політики окремо взятих країн. Сформульовано висновок про те, що взявши за основу зарубіжний досвід Україна формує свою модель «електронної держави» шляхом запровадження е-врядування, створення цифрових сервісів і порталів для надання е-послуг.

Ключові слова: **міграція, мігранти, внутрішньо переміщені особи, біженці, соціальне забезпечення, цифрова трансформація, діджиталізація, цифрові розриви, цифрові сервіси, портал «Дія», е-послуги, е-врядування.**

JEL Classification: O0; K0; J1.

Як цитувати: Сушик, І. В., & Сушик, О. Г. (2023). Цифрові сервіси та портали для мігрантів в системі соціального забезпечення. *Соціальна економіка*, 65, 44-57. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-04>

In cites: Sushyk, I., & Sushyk, O. (2023). Digital services and portals for migrants in the social security system. *Social Economics*, 65, 44-57. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-04> (In Ukrainian)

Вступ. Виклики нового століття, в тому числі війна в Україні, пришвидшили міграційні процеси, продемонстрували вразливість і неспроможність передових країн віднайти спільні рішення задля вирішення проблеми біженців. Нова хвиля мігрантів з України – біженці війни – викликала занепокоєння у світі стосовно питань розміщення, інформування, надання соціальної допомоги, підтримки та соціального забезпечення переселенців.

Проблеми інтеграції мігрантів в суспільне життя нової країни є найскладнішими для регулювання. Наслідки неконтрольованої міграції можуть бути непередбачуваними для багатьох країн. Саме тому, врегулювання міграційних процесів є пріоритетом для збереження безпеки світу. Інструментами такого врегулювання виступають міграційне право і державна міграційна політика, невід'ємною складовою якої є цифрові технології інформування і надання допомоги мігрантам.

Розвиток електронних засобів комунікації призвела до переходу багатьох соціальних інститутів у цифровий (віртуальний) формат. «Цифрове урядування» показало свою дієвість в державах Європейського союзу, Сполучених Штатах Америки, окремих державах Азії (наприклад, Республіка Корея та Сінгапур). Україна, спираючись на світовий досвід, веде пошук вибудовування своєї моделі електронного урядування.

«Диджиталізація», «електронне урядування», «цифрове урядування» є трендами сучасності. Стратегія цифровізації ООН 2022-25¹ у цифрових технологіях вбачає ту силу, яка значно розширить можливості для людей і планети в напрямках структурної трансформації, підвищення стійкості, важливості цифрових технологій як способів досягнення змін. Цифрова активність складається із двох частин: цифровізації, що передбачає новітні підходи до організації процесів надання публічних послуг та цифрування – перенесення інформації з матеріальних носіїв у цифрову форму.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України² (2018 р.) поставила за мету гармонізацію України з цифровими ініціативами Європи. За даними дослідження E-Government Development Index³ Україна за

показником цифровізації державних послуг посідає 62-ге місце серед 193 країн. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери⁴, презентована Міністерством соціальної політики України у 2020 р. створила єдине інформаційне середовище соціальної сфери і сприяла соціальній згуртованості за допомогою цифрових технологій.

Окреслені проблеми, актуалізують тему врахування інтересів мігрантів, як чисельної і всезростаючої спільноти у світі, в міграційну та соціальну політику окремих країн. Задля світової рівноваги і безпеки регіонів та приймаючих мігрантів країн, надання соціальних послуг мігрантам через цифрові сервіси і портали стане способом їх швидкої адаптації, належного соціального захисту та соціального забезпечення.

Мета дослідження – показати важливість застосування цифрових сервісів та порталів для мігрантів в системі соціального забезпечення як інструменту цифрового урядування та надання е-послуг. Для досягнення мети поставлені такі завдання: віднайти та проаналізувати нормативно-правові документи, що регулюють і супроводжують процес цифрової трансформації суспільства і соціальної сфери, зокрема; обґрунтувати причини різкого збільшення українських мігрантів у світі, визначити їх потреби щодо соціального захисту та соціального забезпечення; проаналізувати офіційні веб-портали, цифрові сервіси та застосунки для мігрантів в частині надання їм е-послуг.

Об'єктом дослідження обрано цифрові сервіси та портали для мігрантів як інструмент електронного інформування та надання е-послуг в системі соціального забезпечення. Предметом дослідження є процес надання соціальних послуг для мігрантів в системі соціального забезпечення шляхом використання цифрових сервісів і порталів.

Огляд літератури. Для підготовки дослідження опрацьовано вітчизняні та зарубіжні джерела, які стосуються світового досвіду та українських практик цифрової трансформації та цифровізації соціальної сфери. Серед них – Стратегія цифровізації ООН 2022-25⁵, яка висуває довгострокове бачення структурної трансформації і важливості циф-

¹ United Nations Development Programme Digital Strategy 2022-2025. URL: <https://digitalstrategy.undp.org/> (дата звернення: 27.02.2023).

² Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 27.02.2023).

³ United Nations E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to Support Transformation towards sustainable and resilient. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/portals/egovkb/documents/un/2018-survey/e-government%20survey%202018_final%20for%20web.pdf (дата звернення: 20.02.2023)/

⁴ Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.02.2023).

⁵ United Nations Development Programme Digital Strategy 2022-2025. URL: <https://digitalstrategy.undp.org/> (дата звернення: 27.02.2023).

рових технологій як способів досягнення суспільних змін. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України (2018 р.), яка передбачає гармонізацію України з цифровими ініціативами Європи за трьома наступними напрямками: «інтероперабельність (Interoperability) та електронні сервіси (e – Services), електронна ідентифікація (e – ID), відкриті дані»¹. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери² (2020 р.), яка презентує створення єдиного інформаційного середовища соціальної сфери, сприятиме соціальної згуртованості за допомогою цифрових технологій.

Політико-правові засади впровадження цифрових технологій досліджує ряд авторів. Зокрема, робота Д. Манько (Манько, 2020) присвячена вивченню технологічних алгоритмів права й електронних документів, як складових елементів процесів діджиталізації у сучасній державі. Праця Н. Атаманової (Атаманова, 2022) характеризує процес діджиталізації державно-правової сфери України.

Питання електронних петицій як нового інструментарію звернення громадян до органів публічної адміністрації розглядає В. Решота (Решота, 2015). Автор наводить світові приклади застосовується такої форми колективних звернень громадян як механізму систематичного суспільного діалогу. Дослідник дає правову оцінку е-петиції, аналізує процедуру її подання та розгляду, окреслює переваги і приходиться до висновку про те, що електронні петиції мають на меті сформувати новий механізм спілкування громадян з органами влади.

У ряді наукових публікацій професорки Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського С. Чукут порушена проблема електронного врядування. Авторка у своїх працях ділиться досвідом надання електронних послуг в Данії (Чукут, 2016a), в Арабських Еміратах (Чукут, 2016b), піднімає проблему сумісності у сфері електронного урядування (Чукут, 2017) пропонує цікаві інструменти та рішення, які розроблені та застосовуються в ЄС для впровадження в Україні. Крім того, авторка вивчає кращі практики надання е-послуг для уразливих верств населення (Чукут, 2019), порівнює їх з українськими сервісами, наголошує на відсутності єдиного сервісу для можливості отримання послуг в електронному форматі для вразливих категорій населення.

Зарубіжний досвід надання електронних

послуг населенню на прикладі Естонії вивчає у своїй роботі дослідниця Н. Васильєва (Васильєва, 2013). Авторка характеризує основні етапи впровадження проекту «Електронна Естонія», наводить приклад переваг кожного з них (е-уряд, мобільне паркування, ID-карта; е-декларація про податки, е-школа, біометричні ID-карта; е-квитанція тощо) і приходиться до висновку про те, що досвід Естонії, яка обрала модель «електронної держави» шляхом запровадження електронного врядування, корисний і для України.

Дослідниця Т. Жибер (Жибер, 2019) вказує на різні підходи в організації і формуванні цифрового публічного сектору країн. Авторка наводить приклади Сингапуру з її пірамідальним досвідом технологій, покрокову стратегію Естонії з залученням стартапів до її вирішення, цікавиться цифровим простором органів влади Мальти тощо.

Роль та значення міграційного права та міграційного менеджменту як інструментів регулювання міграційних процесів піднімає авторка даної статті (Сушик, 2022). Темою зацікавленості авторів (Сушик & Сушик, 2019) є академічна мобільність студентів в історичній ретроспективі, її причини, адаптація студентства до нового соціокультурного простору.

Серед зарубіжних авторів перші публікації щодо прогнозованих наслідків цифровізації для суспільства та держави на Заході здійснили дослідники Е. Шмідт, Д. Коен (Шмідт & Коен, 2015). Нові можливості та небезпеки сучасної цифрової епохи досліджував колектив авторів за редакцією С. Понта (Понт, 2013) у книзі «Цифрова держава». Сучасний огляд ініціатив у сфері цифровізації соціальної сфери в Україні помітний у публікаціях Моніки Хуньяді (Hunjadi, 2022). Тему неоднакового доступу (цифрових розривів), які стосуються економічної та соціальної нерівності між населенням через відмінності в доступі до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), їх використанні або знаннях піднімає у своїй публікації Кім Андрессон (Andreasson, 2015). Алекс Грей (Gray, 2017) у своїх публікаціях наголошує на необхідності врахування інтересів значної кількості мігрантів у системі електронного врядування країни, зокрема, наводить приклад Фінляндії щодо створення системи цифрових грошей для біженців.

У ряді праць доктора філософії Католицького університету Хорватії Тадо Юрича (Juric, 2022a) піднімаються питання прогно-

¹ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 23.12.2022).

² Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.12.2022).

зування міграції і тенденцій інтеграції з використанням цифрової демографії та великих даних. Зокрема, автор на прикладі війни в Україні (Juric, 2022b), демонструє як Google Trends і соціальні мережі (YouTube, Instagram, FB, Twitter) можуть стати цінним джерелом збору соціально-демографічної інформації про українських біженців, особливо в період, коли офіційних даних ще немає, з метою їх використання для створення прогнозів і припущень щодо майбутніх тенденцій.

Колектив авторів О. Олійник, Ю. Білан, Х. Міщук, О. Акімов, Л. Васа (Oliinuk, Bilan, Mishchuk, Akimov, & Vasa, 2021) своїм дослідженням показують тісний зв'язок між міграцією високваліфікованих працівників і конкурентоспроможністю та економічним зростанням країни.

Дослідниці Національного університету Ірландії Голвей Д. Сільченко, У. Мюррей (Silchenko & Murray, 2023) роботою над проектом «Міграція, зміна клімату та соціальний захист» (Інститут Райана) доводять існування ключових взаємозв'язків між політикою соціального захисту та кліматичною міграцією. Автори наголошують, що соціальний захист може допомогти політикам, місцевим органам влади отримати необхідну підтримку в контексті міграції та несприятливих кліматичних умов.

Таким чином, історіографічний аналіз досліджуваної проблеми засвідчує, що тема цифрової трансформації суспільства і соціальної сфери, зокрема, знаходить велику зацікавленість у науковців, однак поза рамками дослідницьких інтересів сучасних науковців поки залишилася тема цифрових сервісів та порталів для мігрантів в системі соціального забезпечення.

Методологія дослідження. У роботі використано такі методи дослідження як контент-аналіз, порівняння, синтез, метод систематизації наукових положень, статистичний метод. Проведено моніторинг та аналіз соціальних мереж з метою отримання та структурування даних. Зокрема, ресурсний підхід дозволив здійснити аналіз змісту соціальних мереж, проаналізувати мережевий контент, орієнтований саме на категорію мігрантів, класифікувати його та зробити висновки. Проведена веб-аналітика офіційних державних порталів Мінсоцполітики, Мінцифри,

Мінреінтеграції, міжнародних та громадських організацій за такими параметрами, як інформаційна наповненість корисним контентом, зручна навігація, дизайн, аналіз статистики відвідуваності сайту тощо. Інформаційною базою дослідження слугували нормативно-правові акти, законодавчі й статистичні дані аналітичних видань, праці вітчизняних та зарубіжних вчених, веб-ресурси органів законодавчої та виконавчої влади України, перелік яких подано у списку використаних джерел.

Основні результати. Правові передумови для використання інформаційно-комунікаційних технологій у соціальній сфері були передбачені у галузевому законодавстві ще наприкінці минулого століття. З початком 2000-х років активізувалися напрацювання нормативно-правової бази, розпочато вивчення зарубіжного досвіду цифрової трансформації та впровадження його в Україну.

Важливе значення для запровадження електронних послуг в Україні мали нормативно-правові акти: Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні¹; Концепція Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 р.² Ще у 2018 р. уряд України запустив Національну систему взаємодії «ТРЕМ-БІТА» (Атаманова, 2022), засновану на естонській системі взаємодії X-Road, що спрямована на обмін даними між державними інформаційними ресурсами з метою забезпечення високого рівня системи надання е-послуг.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. схвалено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затверджено план заходів щодо її реалізації. Документ, передбачає гармонізацію України з цифровими ініціативами Європи за трьома напрямками:

«інтероперабельність (Interoperability) та електронні сервіси (e – Services), електронна ідентифікація (e – ID), відкриті дані»³.

У вересні 2020 р. Міністерство соціальної політики України презентувало нову Стратегію цифрової трансформації соціальної сфери⁴, яка створює єдине інформаційне середовище соціальної сфери, сприяє соціальній згуртованості за допомогою цифрових

¹ Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80> (дата звернення: 23.11.2022).

² Про Концепцію Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 614. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.12.2022).

³ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 23.12.2022).

⁴ Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери : розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.12.2022).

технологій. У рамках цифрової трансформації соціальної сфери Кабінетом міністрів від 14 квітня 2021 р. була затверджена постанова «Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери» (ЄІССС)¹, яка з жовтня 2022 р. стала доступною в управліннях соцзахисту населення по всій території України.

ЄІССС дозволила централізувати призначення, нарахування та виплати державних допомог для ВПО. За допомогою системи переселенці можуть отримувати послуги незалежно від місця реєстрації, тобто за місцем фактичного перебування у будь-якому регіональному управлінні соцзахисту населення. Зокрема, можна змінити у довідці ВПО своє неактуальне місце проживання; оновити відомості (помилкові чи некоректні) у заяві на отримання довідки ВПО; усунути причину затримки державної допомоги на проживання. За словами міністра цифрової трансформації України Михайла Федорова, «впровадження єдиної системи дозволить заощадити бюджету до 11 млрд грн щороку»².

Варто зауважити, що правники розмежовують поняття «діджиталізація» та «цифрове урядування», а також показують відмінності між електронним і цифровим урядуванням. Дослідниця М. Міхровська (Міхровська, 2020) дає таке роз'яснення: «якщо діджиталізація – впровадження цифрових технологій на усіх рівнях життєдіяльності (держави, суспільства, людини), то цифрове урядування нерозривно пов'язане саме із сервісно-управлінським складником здійснення публічної адміністрації, публічним адмініструванням як процесом і звертає нашу увагу на якість взаємодії між державою та суспільством... діджиталізація та цифровізація відповідають на запитання «яким чином?», тоді як цифрове урядування – на запитання «що саме?»³.

Значний прогрес у світі спостерігається у сфері електронних послуг, спрямованих на незахищені та вразливі верстви населення. Згідно з опитування ООН 2018 р. кількість веб-сайтів країн з інформацією про конкретні програми та ініціативи на благо жінок,

дітей, молоді, людей з обмеженими можливостями, людей похилого віку або інших уразливих груп і спільнот, постійно зростає. Якщо у 2012 р. таких сайтів було 28%, то у 2014 р. їх кількість збільшилося до 64%, а в 2018 р. до 81%⁴.

З розширенням можливостей використання цифрових сервісів і порталів у різних сферах життя постало питання готовності суспільства до отримання цифрових послуг. За даними першого в Україні дослідження Міністерства цифрових трансформацій (Мінцифри) 53% українців не мають базового рівня цифрових навичок, з них 15,1% віком 60-70 років не володіють взагалі цифровими навичками⁵. Крім того, фахівці відзначають про збереження цифрових розривів (перепон для отримання електронних послуг). Якщо раніше «цифровий розрив» означав відсутність доступу до Інтернету, телефона чи мобільного пристрою, то сьогодні з'явилися нові цифрові розриви такі як швидкість і якість цих пристроїв, цифрова грамотність або «ноу-хау» їх використання тощо.

Дослідник К. Дж. Андреасон (Andreasson, 2015) наводить вибірку цифрових розривів між доступом та можливістю їх корисного використання. Серед чинників-перепон (доступ, доступність, вік, пропускну здатність, люди з обмеженими можливостями, освіта, стать, швидкість), названа і міграція. Категорія людей, означені у дослідженні як «іммігранти, трудові мігранти, біженці», як зазначено в дослідженні, можуть не володіти тим самим рівнем цифрових навичок, як населення їх нової країни і бути предметом різного змісту чи мовних розбіжностей.

Зростання міграції вимагає переходу в наданні цифрових послуг до більш різноманітних груп людей, в тому числі мігрантів. У 2015 році статистика прибулих до Швеції нарахувала 160 тис. осіб⁶. Зауважимо, країна з населенням близько 10 мільйонів, збільшила свою чисельність за рахунок мігрантів на 1,6%. Так, веб-сайт міграційного агентства Швеції пропонує кількома мовами надання інформації мігрантам.

¹ Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.12.2022).

² Офіційний веб-сайт Міністерства цифрової трансформації України : веб-сайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/news> (дата звернення: 23.12.2022).

³ Міхровська М. С. Цифрове урядування як новий рівень взаємодії держави та суспільства. 2020. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/70>.

⁴ United Nations E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to Support Transformation towards sustainable and resilient. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/portals/egovkb/documents/un/2018-survey/e-government%20survey%202018_final%20for%20web.pdf (дата звернення: 23.12.2022).

⁵ Звіт Уряду: як Мінцифра навчає українців цифрової грамотності? Міністерство та Комітет цифрової трансформації URL: <https://thedigital.gov.ua/news/zvit-uryadu-yak-mintsifranavchae-ukraintsiv-tsifrovoi-gramotnosti> (дата звернення: 23.12.2022).

⁶ United Nations E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to Support Transformation towards sustainable and resilient. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/portals/egovkb/documents/un/2018-survey/e-government%20survey%202018_final%20for%20web.pdf (дата звернення: 23.12.2022).

За період з січня 2014 р. по червень 2017 р. імміграційна служба Фінляндії отримала понад 41 тис. заявок на надання притулку (Gray, 2017). Прибулі в країну зіткнулися з тривалим часом очікування на розгляд посвідки на проживання та місцевого документа, що посвідчує особу. У період очікування біженці не могли отримати доступ банківської системи так як щомісячні платежі між урядом і громадянами мали здійснюватися готівкою. У 2015 році уряд у партнерстві з фінським стартапом MONI запустив пілотну цифрову програму фінансових послуг, що дозволила біженцям отримувати гроші та оплачувати рахунки без відкриття банківського рахунку. Станом на вересень 2017 року в програмі було близько 4000¹ активних облікових записів, і вони постійно збільшувалися, оскільки користувачі-біженці знаходили роботу, оплачували рахунки та переказували гроші родичам. Згодом програма була запущена в Європейській економічній зоні, дозволяючи особам старшим 18 років зареєструватися онлайн за номером телефону та адресою проживання.

Збройний конфлікт на сході України, тимчасова окупація АР Крим, а згодом повномасштабне вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р. спричинили масову зовнішню і внутрішню міграцію населення. Велика кількість мешканців Криму, Луганської і Донецької областей перемістились по всій території України, сформувавши нову категорію внутрішніх мігрантів – внутрішньо переміщені особи (ВПО). Законом України про ВПО² (Стаття 4) створено Єдину інформаційну базу даних про ВПО з метою їх обліку.

Нині в Україні, як зазначає Весельська А, (Весельська, 2017, с. 61) налічується найбільша кількість ВПО у Європі з часів завершення Другої світової війни. Згідно зі статистичними спостереженнями, на які спирається дослідники (Kobelia, Todoriuk, & Stortsun, 2021; с. 133) на період 2019 р., Україна посідає восьме місце за внутрішнім переміщенням особи у світі³. Станом на грудень 2022 р. в Україні нараховувалося майже 4,9 млн ВПО⁴

Для розуміння пропозицій щодо вико-

ристання цифрових сервісів і порталів для мігрантів в Україні проведемо веб-аналітику офіційних державних порталів Державної міграційної служби України (ДМС), Міністерства соціальної політики (Мінсоцполітики), Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (Мінреінтеграції), Міністерства цифрової трансформації (Мінцифри), міжнародних та громадських організацій за такими параметрами, як інформаційна наповненість корисним контентом, зручна навігація, дизайн, аналіз статистики відвідуваності сайту тощо.

Удосконаленням цифрових інструментів та сервісів для громадян займається Мінсоцполітики. Зокрема було проведено модернізацію Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти» (далі – ЄІАС «Діти»), зокрема створено веб версію системи. За допомогою даного сервісу працівники служб у справах дітей можуть швидко обробляти заяви громадян, які подаються через портал Дія, у веб версії ЄІАС «Діти» з будь-якого пристрою, який авторизований в системі. Це допоможе вести упорядкований облік дітей, які були змушені залишити свої домівки через війну. Крім того, на порталі Дія є можливість подати заяву на ряд послуг щодо усиновлення.

Протягом 2022 року Мінсоцполітики реалізовувало програми підтримки ВПО. Близько 5 млн ВПО було обліковано, з них понад 3,5 млн осіб перемістилися після 24 лютого 2022; близько 2 млн громадян отримали допомогу на проживання ВПО. Мінсоцполітики було здійснено важливі кроки в напрямку цифровізації соціальної сфери. Зокрема, запроваджено послуги для ВПО у застосунку Дія. Понад 1,4 млн осіб скористались цифровим сервісом щодо подання заяви на допомогу на проживання ВПО⁵.

На офіційному веб порталі ДМС України⁶ для зручності користувачів інформацію сфокусовано навколо наступних рубрик: Про ДМС, Послуги, Діяльність, Часті питання, Новини, Телефони гарячих ліній. Сайт містить зручну функцію для людей з порушенням зору, опції зміни мови та пошуку, вихід на сторінку у соцмережі Фейсбук, опцію Пошук, де за ключовими словами можна віднайти не-

¹ United Nations E-Government Survey 2018. Gearing E-Government to Support Transformation towards sustainable and resilient. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/portals/egovkb/documents/un/2018-survey/e-government%20survey%202018_final%20for%20web.pdf (дата звернення: 23.12.2022).

² Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 17060VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 23.12.2022).

³ Kobelia Z., Todoriuk S., Stortsun K. Labor migration at the present stage of market transformation of the ukrainian economy. *Ekonomika ta derzhava*. 2021. Vol. 4. Pp. 132–136.

⁴ Допомога на проживання ВПО у 2023 році: що, як, де оформити? Усі актуальні дані. URL: <https://www.donbasssos.org/dopomoga-vpo-2023/> (дата звернення: 23.12.2022).

⁵ Соціальний захист-2022 у цифрах і фактах: Підтримка ВПО. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22495.html> (дата звернення: 23.12.2022).

⁶ Офіційний веб-сайт Державної міграційної служби України : веб-сайт. URL: <https://dmsu.gov.ua> (дата звернення: 23.12.2022).

обхідну інформацію як на порталі так і серед нормативно-правових актів.

Пропоновані рубрики та вкладки до них дозволяють отримати детальну інформацію. Наприклад, рубрика «Діяльність» містить вкладки «Нормативно-правова база», «Статистичні дані» тощо. Зокрема, «Моніторинг міграційних процесів» містить такі наповнення: Звіт з моніторингу міграційних процесів (представлений на сайті з вересня 2015 р. по березень 2019 р.), міграційний профіль за роками (найновіші дані за 2020 р.)

Для інформування громадян створено електронний сервіс надання послуг. У рубриці «Електронні сервіси» представлено 17 найменувань послуг¹. Серед них: перевірка стану оформлення документів, платіжні реквізити, перевірка недійсних документів, електронна черга, онлайн оплата послуг, перевірка транслітерації, приймальна електронних звернень громадян, міграційний калькулятор тощо. Новий сервіс міграційної служби – міграційний Чат-бот ДМС є простим у використанні та доступним для всіх категорій громадян. Робота автоматичного консультанта суттєво розвантажує гарячі лінії управлінської міграційної служби.

Дієвість цифрових електронних сервісів підтверджена статистикою звернень громадян. У 2022 р. веб сайт ДМС переглянули 85 млн разів або 234 тис. разів щодня. Частота звернень громадян до електронного сервісу фіксувала наступні дані: 8,2 млн переглядів громадян щодо запису на чергу виготовлення закордонного паспорта ти ID картки, 23 млн переглядів щодо стану виготовлення паспорта, 0,2 млн переглядів розрахунку терміна перебування в Україні за допомогою «Міграційного калькулятора», 1,1 млн переглядів щодо перевірки транслітерації у майбутньому паспорті. «Протягом першого місяця роботи Міграційним Чат-ботом скористалися 10 тисяч осіб».²

Від початку повномасштабного вторгнення росії основна місія (Мінреінтеграції)³ полягає у гуманітарному реагуванні на проблеми людей, котрі постраждали через війну, насамперед ВПО та мешканців прифронтових територій. Серед напрямків діяльності Міністерства створено Управління цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації та Управління інформаційної полі-

тики. Створено портал «Діти війни», в рамках роботи якого налагоджено збір інформації стосовно депортованих дітей (наразі зібрано дані про 13 613 депортованих дітей).

Для організації консультування ВПО, мешканців деокупованих територій (ДОТ) та тимчасово окупованих територій (ТОТ) у Мінреінтеграції запроваджено роботу гарячих ліній: (гаряча лінія з кризових питань; гаряча лінія Національного інформаційного бюро з питань, які стосуються військовополонених та загиблих, утримуваних цивільних осіб, зниклих безвісти та депортованих осіб; гаряча лінія Уповноваженого з питань ВПО; гаряча лінія Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин).

У звіті Мінреінтеграції за підсумками роботи 2022 р. названа кількість ВПО, офіційно зареєстрованих в Україні – 4 867 106 осіб, за міжнародними оцінками кількість ВПО перевищує 7 млн громадян. Ще понад 4 млн осіб були зареєстровані для отримання тимчасового притулку у Європі⁴. Для забезпечення доступу населення до адміністративних і соціальних послуг, в тому числі в цифровому форматі, у прифронтових областях налагоджено доступ до понад 331 автоматизованих систем і реєстрів у територіальних громадах. Національне інформаційне бюро, створене при Мінреінтеграції за 2022 р., прийняло близько трьох сотень звернень громадян, з них у більше 45 тис. звернень через форму на сайті, більше 31 тис. звернень через чатботи у Telegram і Viber, більше 28 тис. звернень через електронну скриньку⁵.

На сайті Мінцифри⁶ України пропонований ряд послуг для переселенців, які переїхали, рятуючись від війни і намагаються знайти роботу на новому місці. Рубрика «Гід з держпослуг», по-суті, дає відповіді на питання «На що жити?» та «Що робити далі?» і пропонує інформацію, що стосується підтримки по безробіттю, оформленні ФОП, пропозицій щодо грантів для відкриття власної справи: «Держпослуги на Гіді для переселенців, які шукають роботу», «Держпослуги на Гіді, що необхідні для перетину кордону» тощо.

Суттєву допомогу для населення, в тому числі переселенців, надає електронний сервіс «Дія». Сервіс створений під час війни (2019-2020 рр.), тому його архітектура побудована з

¹ Презентація публічного звіту Голови Державної міграційної служби України за результатами роботи у 2022 році. URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/13740.html> (дата звернення: 23.12.2022).

² Там само.

³ Офіційний веб-сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : веб-сайт. URL: <https://minre.gov.ua/> (дата звернення: 23.12.2022).

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Офіційний веб-сайт Міністерства цифрової трансформації України : веб-сайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/news> (дата звернення: 23.12.2022).

урахуванням всіх ризиків і можливих загроз. Незважаючи на повномасштабне вторгнення і по суті першу у світі кібервійну, Дія стала цифровим фундаментом держави. За три роки було відцифровано найпопулярніші і наймасовіші держсервіси, необхідні людям від народження і впродовж усього життя. Завдяки цифровізації продовжує працювати митниця, податкова, виплачуються пенсії. За словами міністра Мінцифри «майже щотижня ми запускаємо нові сервіси».

На сьогодні застосунок Дія використовує понад 18,7 млн українців, а портал – більше 22 млн. У 2023 р. планується цифрова трансформація багатьох галузей і сфер, зокрема юстиції, внутрішніх справ та міграції. У планах введення нових застосунків е-Нотаріат, е-Майно, е-Міграція, е-ВПО тощо. На сьогодні у застосунку доступні 14 цифрових документів і 25 послуг, на порталі – понад 90 сервісів. Зі слів Міністра цифрової трансформації Михайла Федорова «під час повномасштабної війни Дія стала цифровим фундаментом держави»¹. Щодо послуги е-Міграція, то, як вважають у Мінцифри, інституція прописки як радянський спадок, що забороняв свободу пересування, має бути скасована і людина за допомогою portalу та застосунку Дія може змінювати місце реєстрації онлайн за місцем фактичного проживання.

У роботі команди Мінцифри постійно з'являються нові сервіси. Так, з 19 квітня 2022 р. у додатку «Дія» серед переліку послуг з'явилася нова – «Отримання статусу ВПО». Послуга була відновлена 18 травня після технічних змін. У переліку Послуг Дії – «Послуги для ВПО», яка містить вкладки «Допомога для ВПО», «Зміна адреси фактичного проживання ВПО», «Скасувати статус ВПО».

Послуга отримання довідки про місце проживання, яка з червня 2022 р. була доступна на порталі, з листопада 2022 р. з'явилася у застосунку. Якщо раніше задля оформлення документа потрібно було звернутися до відповідних органів реєстрації та вистояти у черзі для отримання паперової довідки, то тепер Дія пропонує згенерувати послугу у три кліки. Для цього необхідно: у розділі «Послуги» обрати «Довідки та витяги»; обрати послугу «Витяг про місце проживання» та натиснути «Замовити витяг». Процес опрацювання заяви займає декілька хвилин. За умови віднайдення відомостей про вас у реєстрі, можливе завантаження pdf-документа протягом 24 го-

дин. Крім того, у застосунку можна замовити витяг про місце проживання дітей. Дана послуга реалізована Мінцифрою спільно з МВС України та Державною міграційною службою України за підтримки програми EGAP Фонду Східна Європа, що фінансується урядом Швейцарії².

Цифрові копії біометричних паспортів у застосунку Дія мають на сьогодні однакову юридичну силу з їх аналогами – пластиковою ID-карткою і паперовим закордонним паспортом. Е-паспорти формуються за бажанням особи, на ім'я якої оформлено паспорт у формі ID-картки або закордонний біометричний паспорт. Е-паспорти генеруються безоплатно. Деякі обмеження щодо використання цифрових паспортів наразі існують, про що вказано на порталі.

«Дія» продовжує розвиватися і вже стала затребуваним українським продуктом для експорту. Мінцифра комунікує з країнами Європи, Африки та Азії, яким цікавий цифровий досвід України. Естонія вже впроваджує державний застосунок mRiik на базі Дії. Однак, за словами міністра Федорова, головним пріоритетом команди є створення найкращого у світі сервісу саме для українців, а вже згодом можна буде ділитися досвідом з іншими країнами. Експорт Дії – це додаткова робота команди Мінцифри.

Підтримку ВПО від початку війни здійснюють громадські та волонтерські організації. Так, з березня 2014 р. активістами з Донецька була заснована громадська організація Донбас SOS, яка з перших днів військових дій займається наданням інформаційної, консультаційної та юридичної підтримки постраждалим від російської агресії проти України. З травня 2014 р. запрацювала інформаційно-консультаційна Гаряча лінія ГО «Донбас СОС»³. Лише у січні 2023 року на гарячу лінію звернулися 2152 осіб. Було надано 79% інформаційних консультацій та 21% юридичних. Звернення надходили у 73% випадків від жінок та 27% від чоловіків. У 31% звернень від загальної кількості – люди вразливих категорій. Тематика звернень: питання реєстрації ВПО та отримання допомоги на проживання (41%), питання гуманітарної допомоги (30%), оформлення документів державного зразка (9%), оформлення пенсійних виплат (5%), евакуація з зони бойових дій (4%), питання процедури перетину кордону (2%) тощо. Більше року пройшло від початку

¹ Офіційний веб-сайт Міністерства цифрової трансформації України : веб-сайт. URL: <https://thedigital.gov.ua/news> (дата звернення: 23.12.2022).

² Витяг про місце проживання в застосунку Дія: тепер у кілька кліків у смартфоні. URL: <https://diia.gov.ua/news/vityag-pro-misce-prozhivannya-v-zastosunku-diya-teper-u-kilka-klikiv-u-smartfoni> (дата звернення: 23.12.2022).

³ Допомога на проживання ВПО у 2023 році: що, як, де оформити? Усі актуальні дані. URL: <https://www.donbasssos.org/dopomoga-vpo-2023/> (дата звернення: 23.12.2022).

повномасштабного воєнного вторгнення росії в Україну, проте на Гарячу лінію ГО «Донбас СОС» продовжує надходити чимало дзвінків з питаннями допомоги від ВПО.

ГО Донбас SOS продовжує підтримку та інформаційне наповнення застосунку «Твоє право»¹ – безкоштовний універсальний юридичний довідник у смартфоні для переселенців та ВПО, в тому числі публікує їх на сайті. Серед актуальних питань: «Як отримати свідоцтво про народження, якщо дитина народилася на непідконтрольних територіях», «Як отримати компенсацію за зруйноване житло», «Як зареєструвати місце проживання», «Як отримати тимчасове житло» тощо.

Ініціативи допомоги переселенцям з України поступають з різних країн світу, адже чисельність громадян України, котрі зареєструвалися як біженці в країнах ЄС, сягає понад 4,75 мільйонів². Станом на початок листопада 2022 р. найбільше біженців прийняла Польща – 1,5 млн осіб, більше мільйона (1008,9 тис. осіб) українців від початку війни прийняла Німеччина. На третьому місці за кількістю зареєстрованих в країні біженців з України – Чехія (більше 455 тис. осіб). До десятки країн, куди втікали біженці від війни в Україні увійшли: Італія (171,5 тис. осіб), Іспанія (150,4 тис. осіб), Туреччина (145 тис. осіб), Британія (141,5 тис. осіб), Франція (118,9 тис. осіб), Словаччина (99,3 тис. осіб) та Молдова (95,4 тис. осіб)³.

Попри невизначеність понять «адаптація ВПО» та «інтеграція ВПО», як зазначає соціолог І. Тітар, (Тітар, 2016) значну увагу варто приділити внутрішньому світу переміщених осіб, їх адаптації до нової соціокультурної реальності, подолання культурного шоку, необхідності пристосування своєї ідентичності до нового середовища, про потребу психологічної і фізичної адаптації і способів її отримання.

Усвідомлюючи чисельність українських біженців війни у світі, європейські країни активно долучилися до створення цифрових сервісів і порталів для їх інформування, адаптації та інтеграції. Наприклад, у Польщі запустили спеціальний електронний сервіс для іноземців, за допомогою якого можна підготувати заявку на отримання дозволу на тимчасове або постійне проживання в країні. Сайт доступний декількома мовами, у тому числі українською. Веб-портал називається

«Модуль обслуговування справ» (Moduł Obsługi Spraw, або MOS)⁴. Він покликаний допомогти громадянам інших держав швидше оформляти документи для легалізації на території Польської Республіки, а також полегшити доступ до інформації, пов'язаної з питаннями міграції та відповідних процедур.

Під час міграційної кризи, швидкого і непередбачуваного розвитку подій з мігрантами, біженцями важливу роль відіграє прогнозування міграції з використанням цифрової демографії та великих даних Big Data. Про це у ряді своїх праць говорить доктор філософії Католицького університету Хорватії Тадо Юрич (Juric, 2022a, 2022b). Автор на прикладі війни в Україні демонструє як Google Trends і соціальні мережі (YouTube, Instagram, FB, Twitter) можуть стати цінним джерелом збору соціально-демографічної інформації про українських біженців задля своєчасної ідентифікації зовнішньої міграції з України, прогнозів і припущень щодо майбутніх тенденцій та створення умов для потреб біженців.

Варто зауважити, що традиційні джерела даних, засновані на опитуваннях, реєстрах не можуть швидко надати статистичну інформацію про потоки біженців, а відповідно спрогнозувати подальші тенденції. Застосування нових методів, заснованих на альтернативних джерелах, так звані великі дані Big Data дають можливість значно пришвидшити ці процеси. Крім того, перший успішний аналіз такого типу у сфері міграції було здійснено під час міграційної кризи 2015 року.

Аналітичний інструмент Google Trends дозволяє практично в режимі реального часу аналізувати запити, сезонність, локацію користувачів і бути корисним у дослідженні міграції та біженців у сучасній українській кризі. Цифрові відбитки (сліди), залишені під час пошуку в Інтернеті, дають уявлення про переміщення мігрантів, їх потреби та плани. До прикладу, аналіз інтересів користувачів у їх профілях у FB дозволяє відстежити наміри щодо інтеграції у нову країну прибуття. Так, українці все частіше цікавляться сайтами щодо вивчення польської, німецької мови. Попри доведену дослідженнями доцільність використання великих даних, існують певні обмеження щодо їх використання, що пояснюються їх не репрезентативністю (вони залежать від рівня проникнення Інтернету в

¹ Донбас SOS. URL: <https://www.donbasssos.org/tvoje-pravo-svidotstvo/> (дата звернення: 23.12.2022).

² В ООН назвали кількість українських біженців, які зареєструвалися в Європі. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/28/novyna/suspilstvo/oon-nazvaly-kilkist-ukrayinskyx-bizhencziv-yaki-zareyestruvalysya-uevropi> (дата звернення: 23.12.2022).

³ В яких країнах Європи найбільше українських біженців. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/yakux-krayinax-uevropu-najbilshe-ukrayinskyx-bizhencziv> (дата звернення: 23.12.2022).

⁴ Онлайн-сервіс для заповнення заявок на дозвіл на проживання в Польщі Moduł Obsługi Spraw. URL: <https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/online-service-for-filling-out-applications-for-a-residence-permit-in-poland-modul-obslugi-spraw-uk/> (дата звернення: 23.12.2022).

конкретні групи та не охоплюють однаково всі вікові групи).

Із початком повномасштабної російської агресії багато українських жінок з дітьми були змушені покинути свої домівки та все, що мали, і буквально без нічого, втікати від війни, не маючи навіть елементарних речей для того, щоб задовольнити свої базові потреби та облаштувати побут на новому місці. Саме для допомоги мільйонам українських біженців у Польщі була створена благодійна онлайн-платформа Lalafo¹, за допомогою якої можна швидко знайти та безплатно отримати багато найнеобхідніших речей, що потребували першочергово.

Відзначимо, що польську версію Lalafo запустила в Польщі одноійменна українська компанія. Глобальний мобільний C2C маркетплейс Lalafo, функціонуючий з використанням технології штучного інтелекту, був створений ще в 2015 році українцями Анною Поліщук та Юрієм Мухніним. Від того часу сервіс успішно працює на ринках Європи та Азії, має багатомільйонну аудиторію та є великою віртуальною дошкою оголошень для купівлі та продажу, пошуку роботи тощо. До 24 лютого 2022 року головний офіс компанії знаходився в Києві, але з початком воєнних дій на території України засновники та співробітники Lalafo переїхали до Польщі й вирішили використати популярність платформи, щоб допомогти своїм землякам, які стали біженцями.

Додаток mObywatel допомагає українцям мати із собою електронні документи, які дозволяють легально перебувати в Польщі, зокрема, PESEL. У mObywatel також є електронний документ Diiia.pl, який посвідчує особу під час подорожей в Україну та ЄС. У застосунку можна також зберігати водійські права, талон реєстрації, дізнатися, чи є штрафи, також – переглядати рецепти від лікаря в розділі eRecepta.

Новий додаток у телефоні від Управління соціального страхування (ZUS) дозволяє підключатися до профілю, який створений на Платформі електронних послуг без використання комп'ютера чи особистого відвідування офісу ZUS. З його допомогою біженці можуть оформити заявки на фінансову допомогу (наприклад, «500+» та «Добрий старт»). У mZUS є можливість перевіряти статус поданих заявок та інформацію про виплати.

Популярний польський додаток Jakdojade допомагає подорожувати громадським транспортом у польських містах: ви-

значити найшвидший оптимальний маршрут з якомога меншою кількістю пересадок, перевіряти розклад та оплачувати проїзд. Завдяки додатку InPost можна надіслати або отримати пошту 24/7. Застосунок має функцію дистанційного відкриття скриньки поштомата. Також тут можна відстежити пакунок.

Для пошуку роботи в Польщі пропонують використовувати додаток ePraca. У ньому можна отримати вільний доступ до пропозицій роботи з усієї Польщі, дат ярмарків вакансій, тренінгів, навчальних курсів, стажувань від служб зайнятості та працедавців. У додатку є можливість фільтрувати вакансії за професією та місцезнаходженням.

Сервіс пошуку лікаря ZnanyLekarz.pl та його додаток допоможе записатися на прийом, почитати відгуки про лікарів від пацієнтів, знайти інформацію про безплатні консультації для українців та ціни за прийом. Для зручного користування громадським транспортом і подорожами залізницею пропонують застосунок moBILET. У ньому можна придбати квитки онлайн та показати їх під час перевірки. Доступна оплата онлайн-гаманцем, карткою та BLIK-кодом. Для власників автомобіля застосунок moBILET дозволяє оплачувати паркування у розділі «płatne parkowanie». Додаток Freebike дозволяє безкоштовно орендувати електровелосипед, щоб їздити містом. У застосунку можна подивитися кількість вільних велосипедів на парковці, розблокувати за допомогою коду обраний велосипед та припаркувати його назад².

Корисним інструментом, який полегшує подорожі та пошук маршрутів транспорту для багатьох людей щодня є Jakdojade. За допомогою програми, яка використовується у 50 містах Польщі, можна купити квитки на певні напрямки, вибудувати зручний маршрут, переглянути поточний розклад, маршрути автобусів та трамваїв, інформацію про наявність затримок на маршруті. Нещодавно компанія Jakdojade запустила версію українською.

Різноманіття пропонованих сервісів у Польщі задовольняє різні потреби переселенців, дозволяє вирішити найнеобхідніші соціально-побутові проблеми і полегшити їх адаптацію. Серед корисних мобільних додатків, які можна використовувати в Польщі – KOLEO, PANEK, Bolt, Uber, Free Now, Bolt, Uber, Free Now, Lime, Bolt, Skycash, Allegro, Vinted, Moja Gazetka та інші³.

Для українських мігрантів у Чехії у травні

¹ Українці в Польщі можуть отримати безкоштовні речі завдяки сервісу Lalafo. URL: <https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/lalafo-helps-ukrainians-in-poland-ua/> (дата звернення: 23.12.2022).

² Транспорт і послуги. 10 найзручніших додатків для українців у Польщі. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/transport-i-poslugi-10-nayzruchnishih-dodatktiv-1673650419.html> (дата звернення: 23.12.2022).

³ Перелік корисних мобільних додатків, які Ви можете використовувати в Польщі. URL: <https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/list-of-useful-applications-can-use-in-poland-uk/> (дата звернення: 23.12.2022).

2022 року презентовано мобільний застосунок Smart Migration¹. Він містить найважливішу інформацію щодо працевлаштування, охорони здоров'я, освіти. Програма дає можливість онлайн-спілкування із віртуальним асистентом. Складовою програми є інтерактивні посібники (вказівки), які полегшують пошук необхідної інформації. Мобільний застосунок зможуть використати інші країни, наповнивши її своїм контентом, передусім у Польщі, Португалії, Італії.

Допомога українським біженцям у Латвії надається на спеціально створеному порталі², де у розділ українською мовою міститься форма заявки на отримання допомоги на лікування, реабілітацію та медикаментів, а також консультацій та підтримки у надзвичайних ситуаціях. Сайт Карта благодійних організацій³ створений з метою об'єднання тих, хто хоче пожертвувати одяг, взуття, меблі, побутову техніку, дитячі товари тощо, і тих, хто потребує цієї допомоги. У ньому міститься інформація про більш ніж 110 місць у Латвії, де можна пожертвувати або отримати необхідні речі. Сайт Пропозиції⁴ містить інформаційну підтримку латвійських організацій біженцям з України і містить спеціальні пропозиції компаній та недержавних організацій щодо безкоштовних курсів латиської мови, ветеринара, перукаря, оренди чи купівлі велосипеда тощо.

Висновки. Підсумовуючи сказане, наголосимо, що виклики нового століття пришвидшили міграційні процеси. Україна з часів незалежності і відкриттям кордонів колишнього СРСР стала частиною глобальних міграційних процесів і є найбільшим постачальником робочої сили для Європи. Міграційні кризи 2015-2016 рр. в Європі, спровокована «гібридна агресія» та міграційна криза на кордоні між Білоруссю та ЄС в кінці 2021 року, війна в Україні з 2014 року та агресивна її фаза з повномасштабним вторгненням росії з лютого 2022 р., доводять і вимагають реагування світу на потреби всезростаючої категорії мігрантів.

Важливу роль в системі соціального забезпечення мігрантів (ВПО, біженців) відіграють цифрові сервіси і портали для інформування населення та надання електронних послуг. З цією метою на офіційних веб-порталах Державної міграційної служби України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства соціальної політики

створені сервіси для інформування переміщених осіб. Світовою інновацією, створеною в Україні, є застосунок «Дія», в якому доступні на сьогодні понад 90 сервісів, 25 послуг, 14 цифрових документів. Дієвість цифрових електронних сервісів підтверджена статистикою звернень громадян. Серед переваг електронних послуг можемо відзначити цілодобовий зручний доступ, в тому числі для людей з обмеженими можливостями, зменшення адміністративного навантаження, стислі терміни отримання послуги, доступність незалежно від місця та часу, простий і зрозумілий контент.

Активними користувачами цифрових сервісів і порталів стали внутрішньо переміщені особи України та українські біженці за кордоном. В пошуках житла, праці, психологічної підтримки з метою адаптації до нових соціокультурних умов вони часто звертаються до цифрових сервісів і порталів країн прибуття. Польща, Чехія, Литва, Німеччина та ряд інших країн згенерували спеціальні цифрові платформи для допомоги біженцям з України.

Взявши за основу зарубіжний досвід Україна формує свою модель «електронної держави» шляхом запровадження е-врядування, створення цифрових сервісів і порталів для надання послуг. На прикладі вітчизняного та зарубіжного досвіду доведено, що світові міграційні процеси вимагатимуть врахування інтересів мігрантів, як всезростаючої спільноти у світі, в процес вибудовування взаємин та формування міграційної та соціальної політики окремо взятих країн. Цифрові сервіси і портали для мігрантів показали свою ефективність в умовах війни і стали одним із чинників соціальної безпеки та соціальної допомоги різним категоріям мігрантів.

Пропоноване дослідження, актуалізуючи питання урегулювання міграційних процесів інструментами цифрових технологій, водночас піднімає цілий пласт дотичних проблем, які потребують подальших досліджень. Серед них питання юридичного підґрунтя процесу цифрової трансформації суспільства, електронного урядування, цифрової грамотності населення і цифрових розривів, питання перегляду міграційної політики в усьому світі стосовно соціального захисту мігрантів та збереження безпеки світу, проблеми інтеграції мігрантів в суспільне життя нової країни. Все це вимагає глибокого аналізу науковцями, юристами, державниками.

¹ Інформація для громадян України, які прибувають до Чеської республіки. URL: <https://www.clovekvtsni.cz/informatsiia-dlia-gromadian-ukrayini-8616gp> (дата звернення: 23.12.2022).

² Допомога біженцям з України в Латвію. URL: <https://www.ukraine-latvia.com/uk> (дата звернення: 23.12.2022).

³ Карта благодійних організацій. URL: <https://www.kartadopomogy.lv/uk> (дата звернення: 23.12.2022).

⁴ Безпечно і поряд у Латвії. Пропозиції підтримки латвійських організацій прохачам підтримки з України. URL: <https://prorozucii.lv/> (дата звернення: 23.12.2022).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Манько Д. Г. Діджиталізація правового регулювання: технологічні алгоритми й електронні документи. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67), том 1. С. 18-23. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-1.3>
2. Атаманова Н. В., Смирнов М. Д. Діджиталізація державно-правової сфери в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/392233>
3. Решота В. В. Електронна петиція як новий інструмент звернення громадян до органів публічної адміністрації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15(1). С. 91-94.
4. Чукот С. А., Полярна В. А. Основні напрями та пріоритети надання електронних послуг в країнах європейського союзу: на прикладі Данії. *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання*. 2016. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1015> (дата звернення: 27.02.2023).
5. Чукот С. А., Шуляк М. С. Аналіз кращих практик надання електронних послуг в Об'єднаних Арабських Еміратах. *Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання*. 2016. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2016_4_6 (дата звернення: 27.02.2023).
6. Чукот С., Дмитренко В. Сумісність як необхідна умова впровадження електронного урядування: досвід європейського союзу. *Публічне урядування*. 2017. Вип. 5 (10). С. 303-313.
7. Чукот С. А., Ціпцюра Т. М. Кращі європейські та українські практики надання електронних послуг для вразливих верств населення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 5. С. 91-97. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.5.91>
8. Васильєва Н. В. Досвід Естонії у наданні електронних послуг населенню. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=650> (дата звернення: 27.02.2023).
9. Жибер Т. В. Цифровізація в публічній сфері: сучасність та перспективи. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології*: матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 19-20 вересня 2019 р. МОН України, УкрІНТЕІ [та ін.]. Київ : УкрІНТЕІ, 2019. 404 с.
10. Сушик І. В. Міграційне право та міграційний менеджмент як регулятори міграційних процесів. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2022. Вип. 52. Ч. 1. С. 104-112. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2022-52-14>
11. Сушик О. Г. Сушик І. В. Академічна мобільність українських студентів в історичній ретроспективі: витоки, напрями, мотиви. *Освітологія*. 2019. № 8. С. 8-18. DOI: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2019.8.818>
12. Шмідт Е., Коен Д. Новий цифровий світ. Як технології змінюють державу, бізнес і наше життя ; пер. з англ. Г. Лелів. Львів : Літопис, 2015. 368 с.
13. Digital state : how the Internet is changing everything / [Pont S., Yakob F., Labarthe J. et al.] ; ed. by S. Pont. Croydon : CPI Group, 2013. 241 p.
14. Hunjadi M. Ukraine: Digitalization of the social sphere. URL: <https://eespn.euro.centre.org/new-initiatives-in-the-area-of-digitalization-of-social-sphere-in-ukraine/> (дата звернення: 27.02.2023)
15. Andreasson K. J. Digital divides: the new challenges and opportunities of e-inclusion. 2015. URL: <https://www.routledge.com/Digital-Divides-The-New-Challenges-and-Opportunities-of-e-Inclusion/Andreasson/p/book/9781482216592> (дата звернення: 12.02.2023).
16. Gray A. Finland has created a digital money system for refugees. 2017. URL: <https://medium.com/world-economic-forum/finland-has-created-a-digital-money-system-for-refugees-ba1fe774ee1c> (дата звернення: 12.02.2023).
17. Jurić T. Forecasting Migration and Integration Trends Using Digital Demography – A Case Study of Emigration Flows from Croatia to Austria and Germany. *Comparative Southeast European Studies*. 2022. Vol. 70 (1). Pp. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.1515/soeu-2021-0090>
18. Jurić T. Big (Crisis) Data in Refugee and Migration Studies – Case Study of Ukrainian Refugees. *Comparative Southeast European Studies*. 2022. Vol. 70(3). Pp. 540-553. DOI: <https://doi.org/10.1515/soeu-2022-0048>
19. Oliinyk O., Bilan Y., Mishchuk H., Akimov O., Vasa L. The Impact of Migration of Highly Skilled Workers on The Country's Competitiveness and Economic Growth. *Montenegrin Journal of Economics*. 2021. Vol. 17, No. 3. Pp. 7-19. DOI: <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2021.17-3.1>.
20. Silchenko D., Murray U. Migration and climate change – The role of social protection. *Climate Risk Management*. 2023. Vol. 39. Pp. 100472. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.crm.2022.100472>
21. Міхровська М. С. Цифрове урядування як новий рівень взаємодії держави та суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/70>
22. Презентація публічного звіту Голови Державної міграційної служби України за результатами роботи у 2022 році. URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/13740.html> (дата звернення: 25.02.2023).
23. Весельська Л. А. Специфіка державного регулювання вимушеної міграції в Україні за умов антитерористичної операції. 2017. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5723&i=10> (дата звернення: 12.02.2023).
24. Kobelia Z., Todoriuk S., Stortsun K. Labor migration at the present stage of market transformation of the ukrainian economy. *Економіка та держава*. 2020. Vol. 4. Pp. 132–136.
25. Тітар І. О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови зняття статусу. *Український соціум*. 2016. № 4. С. 57-68.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 22.04.2023 р.

Iryna Sushyk*, PhD (History), Associate Professor
sushykiryna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4620-5453>

Oleksandr Sushyk*, PhD (Pedagogy), Associate Professor
sushyk7@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2223-4070>

* Lutsk National Technical University, 75, Lvivska Str., Lutsk, 43018, Ukraine

DIGITAL SERVICES AND PORTALS FOR MIGRANTS IN THE SOCIAL SECURITY SYSTEM

Abstract. The purpose of the study is to show the features of the digital transformation of society and the social sphere, in particular, using digital services and portals for migrants in the social security system. The following tasks have been set to achieve the goal: to find and analyze regulatory and legal documents that regulate and accompany the process of digital transformation of society and social sphere in particular. We proved the need for digital transformation of the social sphere as a way to improve social support for citizens in war conditions, including migrants, to justify the reasons for the sharp increase of Ukrainian migrants in the world and to determine their needs for social protection and social security. We analyzed official web portals, digital services and applications for migrants in terms of providing them with electronic services.

The work uses such research methods as content analysis, comparison, synthesis, method of systematization of scientific statements, statistical methods (index method, method of statistical grouping, analysis of dynamic series). We monitored and analyzed social networks in order to obtain and structure data. In particular, the resource approach made it possible to analyze the content of social networks, to analyze the network content focused specifically on the category of migrants, to classify it and to draw conclusions. We conducted web analytics of the official state portals of the Ministry of Social Policy, Ministry of Digital Affairs, Ministry of Reintegration, international and public organizations according to parameters such as information content with useful content, convenient navigation, design, analysis of site visit statistics, etc.

The study finds the importance of using digital services and portals for migrants in the social security system. We noted how the demand for digital transformation of the social sphere is a way to improve social support for citizens in war conditions, including migrants. The study analyzes the legal framework, in particular the Strategy of Digital Transformation of the Social Sphere (2020), the Law on the Unified Information System of the Social Sphere (2021), the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020, etc.

The article drew attention to a number of documents of the government and the Ministry of Social Policy regarding the simplification and reduction in time of the process of receiving social benefits and services for citizens, solving many social issues through access to the computer network, the use of digital services, portals and platforms.

The study provides data on internal and external migration and substantiates the reasons for the sharp increase in the number of Ukrainian migrants in the world caused by the global migration crisis and the Russian-Ukrainian war.

Ukraine recorded the largest number of internally displaced persons in Europe since the end of the Second World War, the eighth place in terms of internally displaced persons in the world. The active phase of the Russian-Ukrainian war since February 2022 became a pushing factor and led to the emergence of a new numerical category of the population - war refugees.

Examples of a large number of digital services, portals, applications and with useful information for migrants from Ukraine regarding their faster adaptation and obtaining the necessary e-services in the countries of Poland, the Czech Republic, and Lithuania are given.

The article demonstrates the joint efforts and effective steps of the Ministry of Digital Affairs and the Ministry of Social Policy regarding the digital transformation of the social sphere and analyzes the official web portal of the State Migration Service of Ukraine in terms of providing electronic services. Statistics of citizens' appeals confirms the effectiveness of digital electronic services. The article notes Ukraine's global innovations regarding the use of digital documents (e-passports) in the Diya application, which have the same legal force as their physical counterparts - a plastic ID card and a paper passport, despite some limitations. The action continues to develop, generating new applications e-Notary, e-Property, e-Migration, e-IDP, etc. Currently, 14 digital documents and 25 services are available in the application, and more than 90 services are available on the portal. The Ministry of Digital Affairs communicates with countries in Europe, Africa and Asia, which are interested in Ukraine's digital experience. The importance of migration forecasting using new analytical tools of Big Data, Google Trends, statistics of social network platforms (YouTube, Instagram,

FB, Twitter) was noted, which can be used to assess and forecast flows of forced emigration of refugees from Ukraine, understanding their needs, intentions and plans.

The study expresses a warning that massive waves of migration caused, including the war in Ukraine, could become a destabilizing factor within the European Union community and proves on the example of domestic and foreign experience that global migration processes will require taking interests of migrants into account, as a large and growing community in the world, in the policy of providing electronic services and electronic governance of the host countries. The conclusion formulates that for world balance and security of individual regions and countries, the migration policy should contain digital tools for information and social security of migrants.

Keywords: Migration, Migrants, Internally Displaced Persons, Refugees, Social Security, Digital Transformation, Digitization, Digital Gaps, Digital Services, Diya Portal, E-services, E-governance.

JEL Classification: O0; K0; J1.

REFERENCES

- Manko, D. G. (2020). Digitization of legal regulation: technological algorithms and digital documents. *State and regions. Series: Law*, 1 (67), 18-23. doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-1.3> (in Ukrainian)
- Atamanova, N., & Smirnov, M. (2022). Digitization of the state and legal sphere in Ukraine. *Actual problems of native jurisprudence*, 1. doi: <https://doi.org/10.32782/392233> (in Ukrainian)
- Reshota, V. (2015). Digital petition as a new tool for citizens to appeal to public administration bodies. *Scientific bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 15(1), 91-94. (in Ukrainian)
- Chukut, S., & Polyarna, V. (2016). The main directions and priorities of the provision of digital services in the countries of the European Union: on the example of Denmark. *Public administration: improvement and development: digital scientific publication*, 12. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1015>. (in Ukrainian)
- Chukut, S., & Shulyak, M. (2016). Analysis of the best practices in the provision of digital services in the United Arab Emirates. *Public administration: improvement and development: digital scientific publication*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2016_4_6. (in Ukrainian)
- Chukut, S., & Dmytrenko, V. (2017). Compatibility as a necessary condition for the implementation of e-government: the experience of the European Union. *Public management*, 5 (10), 303-313. (in Ukrainian)
- Chukut, S., & Tsiptsyura, T. (2019). Best European and Ukrainian practices of providing digital services for vulnerable population groups. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 5, 91-97. doi: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.5.91> (in Ukrainian)
- Vasilyeva, N. (2013). Experience of Estonia in providing digital services to the population. Retrieved from <http://surl.li/gmydj>. (in Ukrainian)
- Zhiber, T. (2019). Digitization in the public sphere: modernity and prospects. *Building an information society: resources and technologies: materials of the XVIII International Scientific and Practical Conference, Kyiv, September 19-20, Ministry of Education and Culture of Ukraine, UkrINTEI [etc.]*. Kyiv: UkrINTEI, 2019. 404 p. (in Ukrainian)
- Sushyk, I. (2022). Migration law and migration management as regulators of migration processes. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Economics and management*, 52(1), 104-112. doi: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2022-52-14> (in Ukrainian)
- Sushyk, O., & Sushyk, I. (2019). Academic mobility of Ukrainian students in historical retrospect: origins, directions, motives. *Education*, 8, 8-18. doi: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2019.8.818> (in Ukrainian)
- Schmidt, E., & Cohen, D. (2015). *New digital world. How technologies change the state, business and our life*; trans. from English H. Leliv. Lviv: Litopys, 368 p. (in Ukrainian)
- Pont, S. (Ed.). (2013). *Digital state : how the Internet is changing everything*. Croydon : CPI Group.
- Hunjadi, M. (2022). Ukraine: Digitalization of the social sphere. Retrieved from <https://eespn.euro.centre.org/new-initiatives-in-the-area-of-digitalization-of-social-sphere-in-ukraine/>.
- Andreasson, K. (2015). Digital divides: the new challenges and opportunities of e-inclusion. Retrieved from <http://surl.li/gmxzj>.
- Gray, A. (2017). Finland has created a digital money system for refugees. Retrieved from <http://surl.li/gmyaq>.
- Jurić, T. (2022a). Forecasting Migration and Integration Trends Using Digital Demography – A Case Study of Emigration Flows from Croatia to Austria and Germany. *Comparative Southeast European Studies*, 70 (1), 1–28. doi: <https://doi.org/10.1515/soeu-2021-0090>
- Jurić, T. (2022 b). Big (Crisis) Data in Refugee and Migration Studies – Case Study of Ukrainian Refugees. *Comparative Southeast European Studies*, 70(3), 540-553. doi: <https://doi.org/10.1515/soeu-2022-0048>
- Oliinyk, O., Bilan, Y., Mishchuk, H., Akimov, O., & Vasa, L. (2021). The Impact of Migration of Highly Skilled Workers on The Country's Competitiveness and Economic Growth. *Montenegrin Journal of Economics*, 17(3), 7-19. doi: <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2021.17-3.1>
- Silchenko, D., & Murray, U. (2023). Migration and climate change – The role of social protection. *Climate Risk Management*, 39, 100472. doi: <https://doi.org/10.1016/j.crm.2022.100472>
- Mikhrovska, M. (2020). Digital governance as a new level of interaction between the state and society. *Juridical scientific and electronic journal*, 7. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/70> (in Ukrainian)
- Presentation of the public report of the Head of the State Migration Service of Ukraine on the results of work in 2022. Retrieved from: <https://ds.u.gov.ua/news/dms/13740.html>. (in Ukrainian)
- Veselska, L. (2017). The specifics of state regulation of forced migration in Ukraine under the conditions of an anti-terrorist operation. Retrieved from: <http://surl.li/gmybe>. (in Ukrainian)
- Kobelia, Z., Todoruk, S., & Stortsun, K. (2021). Labor migration at the present stage of market transformation of the ukrainian economy. *Ekonomika ta derzhava*, 4, 132–136.
- Titar, I. (2016). Concepts and standards of adaptation and integration of internally displaced persons and conditions for withdrawal of status. *Ukrainian society*, 4, 57-68. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 12.03.2023.

The article is recommended for printing 22.04.2023.

МАРКЕТИНГ

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-05>
УДК 658.8

Віктор Іванович Рожко

кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця,
пр. Науки, 9-А, Харків, 61166, Україна
rozko78@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0153-6280>

УПРАВЛІННЯ АСОРТИМЕНТОМ ТОВАРОВИРОБНИКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ

Стаття присвячена певним аспектам діяльності товаровиробників у сучасних умовах – розробці рекомендацій щодо удосконалення управління асортиментом споживчих товарів. Визначено етапи формування моделі управління асортиментом виробника споживчих товарів, починаючи з формування інформаційної бази управління політикою розподілу, до вибору кінцевої стратегії управління асортиментом підприємства. Дослідження каналів розподілу ТОВ «Харківський м'ясокомбінат» і ПАТ «Харківський молочний комбінат» свідчить, що реалізація основного обсягу продукції відбувається через декілька посередників. При цьому збільшення кінцевої ціни реалізації є результатом просування споживчих товарів через декілька посередників. Знизити ланковість товароруку пропонується за рахунок створення виробником і торговою мережею спільного розподільного центру. Процес моделювання асортименту підприємства є дуже складним, що вимагає використовувати комплексний підхід. Комплексний підхід в розробці асортиментної моделі, полягає в тому, що враховуються елементи асортиментної політики підприємства на основі застосування евристичних методів прогнозування обсягів збуту споживчих товарів, які передбачають вплив зовнішніх факторів. Тому в статті розроблено методичні рекомендації з побудови моделі управління процесом формування асортименту підприємства-виробника товарів споживчої групи як систему теоретико-методичних поглядів на розуміння й визначення сутності, змісту, цілей, завдань, принципів прогнозування обсягів збуту та методів управління розподілу, а також організаційно-практичних підходів до формування механізму їх реалізації в конкретних умовах функціонування підприємства. Запропонований підхід на основі гнучкої конкурентноздатної асортиментної моделі дозволить підвищити конкурентоздатність вітчизняних підприємств-товаровиробників і підприємств роздрібною торгівлі, що є вкрай необхідним в умовах вступу України до СОТ.

Ключові слова: **асортимент, асортиментна політика, модель, товаровиробник, споживчий товар.**

JEL Classification: M31; M11; M21.

Як цитувати: Рожко, В. І. (2023). Управління асортиментом товаровиробника споживчих товарів. *Соціальна економіка*, 65, 58-66. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-05>

In cites: Rozhko, V. (2023). Managing the assortment of the manufacturer's consumer goods. *Social Economics*, 65, 58-66. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-05> (In Ukrainian)

Вступ. Становлення і розвиток конкурентоздатного середовища на роздрібному ринку, динамізм факторів оточення підприємств і високий ступінь комерційного ризику, що традиційно припадає на суб'єкти господарювання кінцевої ланки процесу товароруку, вимагають постійного вивчення споживчого ринку і прийняття настільки ж динамічних адекватних рішень в області центрального елемента комерційної стратегії розподілу товарів підприємств-виробників і роздрібною

торгівлі – асортиментної політики.

Для планування обсягів збуту та формування політики розподілу споживчих товарів необхідно розробити модель управління асортиментом підприємства з урахуванням структурних зрушень в споживанні в залежності від середнього доходу на душу населення, що будується на комплексному підході і припускає розробку системи заходів і принципів підходів стратегічного характеру, спрямованих на підвищення конкуренто-

здатності підприємств, що забезпечує стійкі позиції на ринку.

Метою статті є розробка рекомендацій щодо удосконалення управління асортиментом споживчих товарів. Досягнення визначеної мети було досягнуто за рахунок виконання наступних завдань: обґрунтовано доцільність використання асортиментної моделі для управління асортиментом товаровиробника; на підставі використання коефіцієнту ланковості проведено оцінку каналів розподілу продукції конкретного підприємства; запропоновано заходи зниження ланковості товароруху.

Об'єктом дослідження виступають процеси виробництва та збуту товарів суб'єктами господарювання, предметом дослідження є управління асортиментом товаровиробника.

Огляд літератури. Тематика управління асортиментом доволі широко представлена у вітчизняному науковому просторі. В цілому наукові статті або містять результати, що збагачують теоретичні засади, або мають прикладний характер та містять напрацювання для конкретної сфери/галузі. Перша група статей відрізняється більш теоретичним підходом до розкриття вказаної теми: С. Дращиця та Ю. Островська (2019) оцінюють мерчандайзинг, як ефективний засіб управління асортиментом продукції; А. Мазарчук та Г. Більовська (2018) розглядають вплив асортименту товарів на управління логістикою із застосуванням комбінованих методів аналізу; В. Гаврилишин та І. Олексин (2019) обґрунтували доцільність використання асортиментних матриць; Ю. Глуценко та О. Шумкова (2019) підкреслили значущу роль аналізу для управління асортиментом товарів; О. Таран-Лала та С. Кондратович (2022) зробили акцент на дослідженні саме стратегічного управління асортиментом та методології оцінки його ефективності; О. Пащенко та І. Царук (2020) також спрямували своє дослідження в напрямі розкриття теоретичних засад стратегічного управління асортиментом; А. Костромін (2021) розглянув організаційні засади реалізації управління товарним асортиментом.

Наприклад, виділимо сукупність статей, що присвячені специфіці асортиментної політики за різними напрямками господарювання: С. Стралчук (2019) розглянув доцільність категоріального менеджменту для аптечної мережі; Ю. Самойлик (2020) досліджує інноваційні підходи в управлінні асортиментом в пивоварній промисловості; В. Шумкова та О. Шумкова (2019) розкрили специфіку управління асортиментною політикою в аграрній сфері; О. Кривешко та Г. Кундицька (2021) ідентифікували фактори впливу на асортимент товарів в роздрібній торгівлі в умовах кризових явищ; В. Добрянська та

О. Сіренко (2020) запропонували власне бачення реалізації асортиментної політики на лісогосподарських підприємствах.

Не менш активно питання асортиментної політики розглядаються і в іноземних виданнях. Р. Ван (Wang, 2013) досліджував питання оптимізації асортименту на підставі узагальненої моделі привабливості та концепції ефективної множини з метою максимізації прибутку роздрібною продавця. М. Карампаца, Е. Григоруідіс, Н. Ф. Мацацініс (Karampatsa, Grigoroudis, & Matsatsinis, 2017) розглянули питання ефективного асортименту в контексті поведінки споживачів і ефектів заміни. С. Гаджанан, С. Басурой і С. Белдона, (Gajanan, Basuroy, & Beldona, 2007) обґрунтували тезу, що рівень поляризації асортименту продукції вищий за умови наявності системи керування категоріями. Г. Бербеглія та Г. Жорет (Berbeglia & Joret, 2020) встановлено взаємозв'язок між оптимальним асортиментом, спрямованим на максимізацію доходу, та регулярністю поведінки споживача, а також обраними проблемами у ціноутворенні. У. Муштак та Дж. А. Пасур (Mushtaque & Razour, 2022) використали модель на основі випадкових корисностей для оптимізації асортименту. Х. Корстен, М. Хопф, Б. Каспер і др. (Corsten, Hopf, Kasper, et al., 2018) зробили акцент на розробці моделі для задачі регіонального планування асортименту з обмеженнями потужності та заданим попитом.

Методологія дослідження. Для досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань використовувались наступні наукові методи: метод аналізу – для оцінки доцільності побудови моделі для управління асортиментом товаровиробника; метод моделювання – для розробки моделі управління асортиментом товаровиробника; статистичні методи (метод коефіцієнтів) – для оцінки ланковості товароруху. В якості інформаційної бази використовувались статистичні дані по ТОВ „Харківський м'ясокомбінат” і ПАТ „Харківський молочний комбінат”, а також показники торгівлі по Харківській області за даними Державної служби статистики України.

Основні результати. Розробка моделі є ефективним інструментом дослідження економічних явищ з урахуванням впливу зовнішніх факторів. Розуміння сутності моделі дозволяє розкрити процес побудови моделі, прийняття адекватних рішень підприємствами-виробниками відповідно змінам споживчому попиту.

В економічній літературі зустрічаються такі визначення, модель – це абстрагований від зайвих деталей та структурований вид об'єкта дослідження, який дозволяє проводити наукові експеримент. Модель це сприйняття, зображення, опис, імітація якого-не-

будь явища, чи процесу об'єкта. На нашу думку найбільш повно розкриває суть цього поняття, наступне визначення, модель – матеріальний або уявний об'єкт, який у процесі дослідження реального об'єкта замінює його таким чином, що дослідження об'єкта – заміника дає нові знання про об'єкт – оригінал (Економічна енциклопедія, 2000).

Моделювання вирішує наступні практичні завдання:

- аналіз економічних об'єктів, явищ, процесів;
- передбачення розвитку господарських процесів;
- нормативне визначення стану розвитку явища під впливом цілеспрямованої діяльності;
- вироблення управлінських рішень на всіх рівнях ієрархії керування.

Таким чином, модель дозволяє у наукових дослідженнях змінити реальний об'єкт. Формулювання економічних процесів у виді економіко-математичних моделей називається моделюванням, тобто це метод дослідження реально існуючих предметів і явищ, конструювання об'єктів для визначення або удосконалення їх характеристик, раціоналізації способів будування чи керування ними.

Крім цього в економічній теорії мають місце різні підходи до вивчення споживання товарів. Поряд з одно факторними моделями набули поширення і багатofакторні статистичні моделі споживання. У принципі така модель може включати цілий ряд факторів: рівень доходів і заощаджень, розмір і склад сімей, рівень цін, досягнутий рівень запасів, споживання з особистого підсобного господарства й ін. Реально ж облік усіх цих факторів пов'язаний зі значними труднощами, насамперед через відсутність відповідної інформації.

На першому етапі розробки моделі управління асортиментом товаровиробника необхідно сформулювати інформаційну базу управління політикою розподілу підприємства, що дозволяє урахувати одночасно відмінності параметрів безліч невідомих величин, забезпечити несуперечність отриманих рішень і можливість отриманих варіантів рішення.

На другому етапі, доцільно здійснити стратегічний аналіз, з використанням методу кластеризації споживачів за групами, аналізу споживчої корзини, кількісного і якісного складу асортименту продукції, аналізу споживчого ринку, конкурентів.

Це умова надзвичайно важлива для відстеження динаміки товарних запасів, товарообігу з метою ефективного управління асортиментною моделлю підприємства.

На третьому етапі, підприємству-виробнику необхідно визначити методи оптимізації

асортименту за допомогою прогновної моделі та регулювати ланковість товаропросування.

В нашому дослідженні під ланковістю товаропросування розуміємо число актів продажу однієї і тієї ж товарної маси при її просуванні в сфері обігу (від виробника товару до його споживача).

Чим більший коефіцієнт ланковості, тим більшу кількість ланок проходить товар, тобто більшу кількість разів товар продається, більше повторних оборотів входить у валовий товарообіг.

Сучасні дослідження в сфері управління асортиментом товаровиробників доводять доцільність врахування життєвого циклу товарів у певних пропорціях кожної стадії задля забезпечення максимізації доходів та стабільної частки ринку.

У загальному вигляді схема моделі управління асортиментом товаровиробника споживчих товарів представлена на рис. 1.

На четвертому етапі, необхідно визначити оптимальний обсяг замовлення окремо узятій товарної одиниці для підприємства торгівлі. Для розрахунку оптимального обсягу товарів і частоти доставки його на підприємство торгівлі, підприємствам-виробникам доцільно застосовувати модель Вілсона.

Модель Вілсона (Економічна енциклопедія, 2000, с. 454) – модель, яка використовується для оптимізації та частоти завезення товарів, для поповнення запасів на складах, у магазинах. Ця модель базується на взаємозалежності витрат і розміру партії товару. Математично пропорції залежності можна подати таким чином:

$$I_T \cdot \frac{Q}{P} = I_3 \cdot \frac{P}{2}, \quad (1)$$

де P – оптимальні розміри партії товару (продукції);

Q – загальний обсяг надходження товарів (продукції) на склад за місяць, рік;

I_T – транспортні витрати по доставці товару від виробника до підприємства торгівлі, грн;

I_3 – витрати зберігання однієї одиниці запасів протягом однієї одиниці часу, грн.

Оптимальний розмір партії товару визначається з рівняння:

$$P = \sqrt{\frac{2Q \cdot I_T}{I_3}}. \quad (2)$$

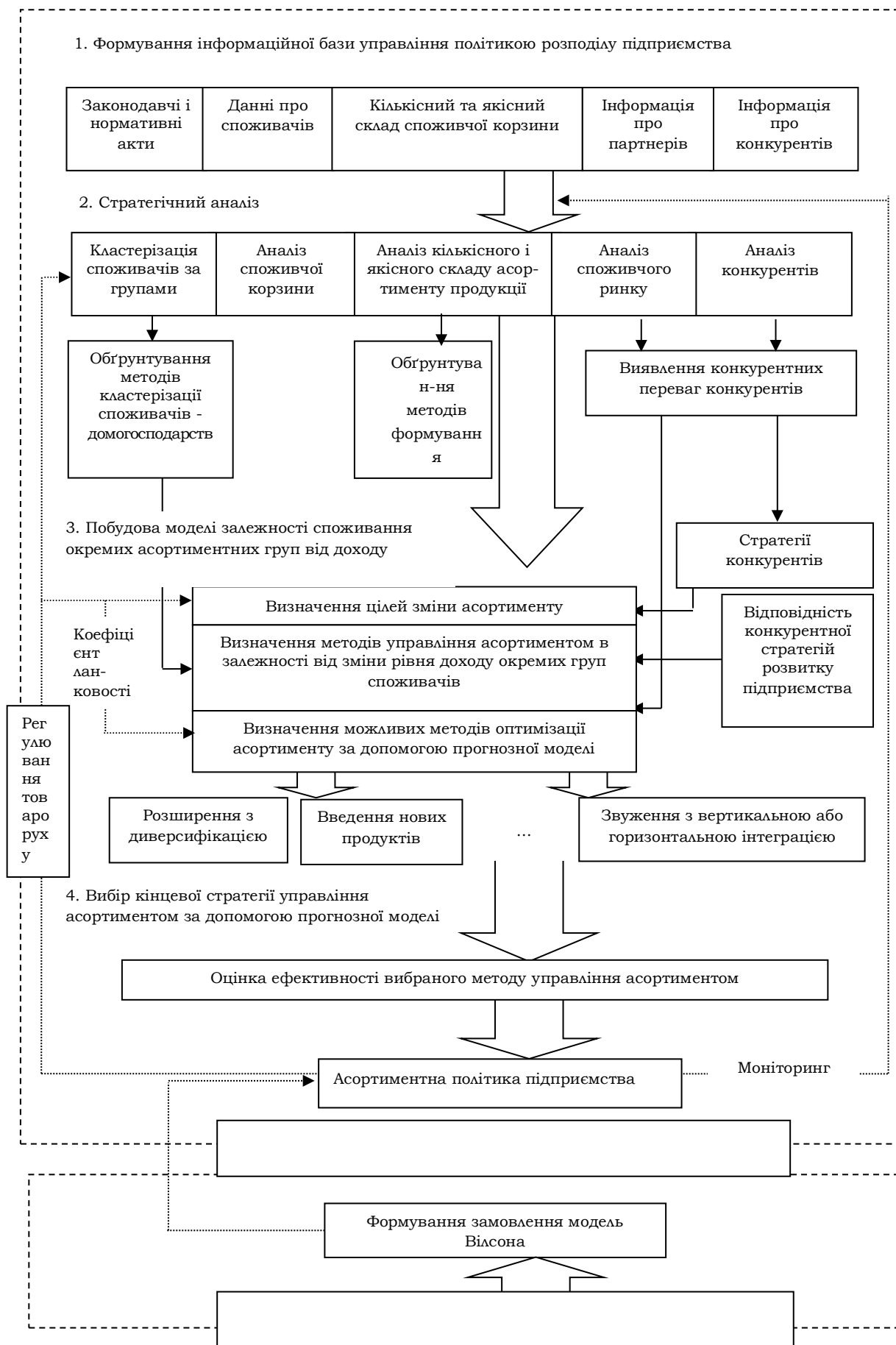

Рис. 1. Схема моделі управління асортиментом товаровиробника споживчих товарів
 Fig. 1. Scheme of the assortment management model of a producer of consumer goods

Таким чином, із збільшенням розміру партії товару транспортні витрати зменшуються, а витрати зберігання у таких же пропорціях збільшуються, тобто формулу визначення розміру партії товару спрощено можна записати таким чином:

$$P = C \cdot \sqrt{Q}, \quad (3)$$

$$\text{де константа } C = \sqrt{\frac{2I_T}{I_3}}.$$

У такому разі сфера використання моделі розширюється, оскільки відпадає необхідність обліку питомих витрат по групах I_T та I_3 . Водночас визначення величин C потребує розрахунків з урахуванням структури партії товару і загальних обсягів їх надходжень.

Перед кожним товаровиробником на певному етапі життєвого циклу постає питання щодо вибору посередника, який найефективніше забезпечить достатній рівень збуту його продукції. Одним з можливих шляхів збільшення обсягів збуту, забезпечення пришвидшення обігу товарів, є скорочення кількості посередницьких ланок руху товару до споживачів, що вплине на зменшення ціни товару.

Знайти рішення такої проблеми можливо при комбінування як процесів збуту, так і процесів розподілу товарів. Акцентуємо увагу, що кінцевою метою збуту є продаж, однак поняття «збуту» є ширшим, бо включає багато підготовчих процесів. Розподіл товарів за своєю сутністю полягає у забезпеченні вільного доступу споживачів до товарів у зручних для них місцях, у зручній формі та у зручний час. Підсумовуючи, прозорим є той факт, що збут товарів напряму залежить від налагодженого розподілу. Ефективна система розподілу не обтяжена зайвими ланками-посередниками при русі товару до споживача. Товаровиробникам доцільно регулювати процес товаропросування шляхом застосування коефіцієнта ланковості.

Ланковість товаропросування – це кількість посередницьких «кроків», які проходить товар від виробника до споживача. Існують посередницькі й торговельні (оптові й роздрібні) підприємства та організації різних організаційно-правових форм і форм власності, що беруть участь у просуванні споживчих товарів від виробничих підприємств до кінцевих споживачів: комерційні посередники, торгові підприємства з оптовим (дрібно оптовим) профілем спеціалізації. У практиці комерційної діяльності розрізняють торговельно-організаційну і складську ланковість. Перша визначається із загальною кількістю посеред-

ницьких і оптових формувань (організацій і підприємств, фізичних осіб), що беруть участь у просуванні матеріальних благ до споживачів. Складська ланковість є складовою попереднього показника і враховує сумарну кількість оптово-складських ланок, якими рухається товар у процесі товаропросування.

В нашому дослідженні під ланковістю товаропросування розуміємо число актів продажу однієї і тієї ж товарної маси при її просуванні в сфері обігу (від виробника товару до його споживача). Показником, що характеризує ланковість товароруху, є торговельно-організаційний чи розрахунковий коефіцієнт ланковості, що показує скільки, у середньому, разів товар був проданий у звітному періоді. Коефіцієнт ланковості розраховується співвідношенням валового і чистого товарообігу:

$$K_{лк} = \frac{\sum_{i=1}^n OT_i + \sum_{g=1}^t OT_g + \dots + \sum_{m=1}^w PT_m}{\sum_{m=1}^w PT_m} = \frac{BT}{CT}, \quad (4)$$

де OT – товарообіг оптового посередника у звітному періоді, грн;

PT – товарообіг роздрібного посередника у звітному періоді, грн;

BT – валовий товарообіг звітного періоду, грн;

CT – чистий товарообіг звітного періоду, грн;

i, g, m – кількість ланок у каналі розподілу окремо взятого товару;

n, t, w – кількість посередників у кожній ланки товароруху.

Валовий товарообіг (BT) – це сума всіх продажів на шляху просування товару від виробника до споживача та сума всіх угод в сфері товарообігу. Валовий товарообіг може бути розрахований як, сума всіх актів купівлі-продажу товарів у сфері товарообігу, або як сума оптового і роздрібного товарообігу ($BT=OT+PT$).

Чистий товарообіг (CT) – це кінцевий товарообіг, що представляє собою кінцеву продаж товарів в сфері товарообігу. Чистий товарообіг враховує обсяг товарної маси, реалізованої безпосередньо споживачу.

Чим більший коефіцієнт ланковості, тим більшу кількість ланок у середньому проходить товар, тобто більшу кількість разів товар продається, більше повторних оборотів входить у валовий товарообіг.

При розрахунку коефіцієнта ланковості потрібно враховувати зміни обсягу товарообігу, що відбуваються в процесі просування товарної маси по ланкам каналу розподілу.

Ланка каналу розподілу може бути представлена декількома оптовими посередниками, які в подальшому можуть реалізовувати товар чи роздрібному посереднику або напряму споживачам. Товарна маса зменшується на обсяги, які надходять до дрібно роздрібною реалізації або напряму до споживача. Тобто оптовий торговець – є точкою зміни обсягів перепродажу товарів.

Таким чином, коефіцієнт ланковості з урахуванням зміни обсягів товарної маси у оптовій торгівлі розраховується по такій формулі:

$$K_{лк} = \frac{\sum_{i=1}^n (OT_i - ПЗ_i) + \sum_{g=1}^i (OT_g - ПЗ_g) + \dots + \sum_{m=1}^w PT_m}{\sum_{m=1}^w PT_m} = \frac{BT - ПЗ_m}{ЧТ}, \quad (5)$$

де $ПЗ_i, ПЗ_g$ – зміни обсягу товарної маси внаслідок дрібно роздрібною реалізації та прямого збуту відповідного оптового посередника.

Використання показника ланковості товароруку має важливе значення, як для підприємств-виробників м'ясомолочної галузі споживчих товарів, так і для різних галузей виробництва споживчих товарів. Зниження ланковості товароруку прискорює просування товарів і продукції громадського харчування до споживачів, скорочуючи час обороту товарів, знижуючи витрати виробництва і обігу. Однак зниження ланковості товароруку повинне бути розумним. У деяких випадках економічно доцільним є підвищення ланковості (при необхідності нагромадження товарів першої необхідності, товарів обмеже

ного терміну придатності і т.д.).

Аналіз сфери торгівлі споживчих товарів в Харківській області (табл. 1) за допомогою коефіцієнта ланковості підтверджує, що в Україні існує складна система розподілу, яка призводить к не обґрунтованому підвищенню кінцевій ціні реалізації споживчих товарів.

Ціна реалізації товару суттєво збільшується за рахунок врахування торгових надбавок, чисельних посередницьких ланок, які знаходяться між виробником і кінцевим споживачем.

Так, наприклад коефіцієнт ланковості при реалізації ковбасних виробів і копченостей дорівнює $K_{лк} = 2,24$. Це означає, що продукція пройшла через двох посередників, які додавали до ціни реалізації власну націнку.

Слід відзначити, що коефіцієнт ланковості показує не тільки кількість посередників, але й торгівлю націнку, яку враховує посередник за свої послуги.

Для того щоб відокремити торгівлю націнку від обсягів попередніх продажів необхідно здійснити наступні розрахунки:

$$K_n = \frac{Ц_{р.п.}}{Ц_с}, \quad (6)$$

де K_n – коефіцієнт торгової надбавки посередників, що приймають участь у просуванні товару на споживчому ринку;

$Ц_{р.п.}$ – ціна реалізації товару посередником, грн;

$Ц_с$ – ціна товару на підприємстві-виробника, грн.

Таблиця 1. Аналіз ланковості в сфері торгівлі споживчими товарами у Харківській області
Table 1. Analysis of linkages in the field of trade in consumer goods in the Kharkiv region

Назва товарів	Оптовий товарообіг, млн грн (ВТ-ПЗі)				Роздрібний товарообіг, млн грн (ЧТ)				Коефіцієнт ланковості, $K_{лк}$			
	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.
Продовольчі товари												
М'ясо та птиця	15,8	63,7	48,3	62,9	41,0	45,7	47,0	55,1	1,38	2,39	2,02	2,14
Ковбасні вироби і копченості	11,2	19,2	31,6	93,4	40,6	50,7	54,9	75,1	1,27	1,37	1,57	2,24
Молоко та молочнопродукція	9,1	24,2	52,6	126,2	43,1	44,5	46,7	70,7	1,21	1,54	2,12	2,78
Риба і морепродукти харчові	48,4	65,9	75,0	220,1	29,4	28,4	30,1	27,7	2,64	3,32	3,49	8,94
Борошно	40,5	64,3	45,0	125,0	13,1	14,7	9,5	12,9	4,09	5,37	5,73	9,68
Кондитерські вироби	142,7	271,7	433,4	904,8	77,9	123,4	147,7	168,1	2,83	3,20	3,93	6,38
Непродовольчі товари												
Тканини	15,7	19,0	20,6	30,2	16,1	5,6	5,2	4,8	1,97	4,39	4,96	7,29
Готовий одяг і білизна	19,3	22,4	17,1	31,7	15,1	12,3	14,2	21,7	2,27	2,82	2,20	2,46
Товари побутової хімії	62,6	45,6	64,0	155,4	19,3	41,7	29,1	35,9	4,24	2,09	3,19	5,32
Телерадіотовари	6,1	44,1	90,1	163,0	33,5	47,2	76,0	116,5	1,18	1,93	2,18	2,39

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України¹

¹ Регіональна статистика. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2023).

$$K_n = \frac{K_{лк}}{K_n}, \quad (7)$$

де K_n – очищений коефіцієнт ланковості, який не враховує торгової націнки, що показує кількість посередників у середньому пройшов товар перед тим як потрапити до кінцевого споживача.

Використовуючи коефіцієнт ланковості очищений від торгової націнки, визначимо кількість посередників, що нараховує у середньому канал розподілу продукції на підприємствах ТОВ «Харківський м'ясокомбінат» і ПАТ «Харківський молочний комбінат» у 2021р. (табл. 2).

Дослідження каналів розподілу ТОВ «Харківський м'ясокомбінат» і ПАТ «Харківський молочний комбінат» свідчить, що реалізація основного обсягу продукції відбувається через декілька посередників. При цьому збільшення кінцевої ціни реалізації є результатом просування споживчих товарів через декілька посередників. Таким чином, перш ніж товар надійде кінцевому споживачу йому необхідно пройти через посередників. Проходження товаром кожної ланки каналу розподілу припускає збільшення ціни реалізації на рівень націнки торгового підприємства. Це суттєво знижує доступність товарів для кінцевих споживачів і в кінцевому рахунку зменшує обсяг збуту підприємства-виробника.

Знизити ланковість товароруку пропонується за рахунок створення виробником і тор-

говою мережею спільного розподільного центру. Сутність розподільного центру полягає в оптимізації товарних потоків у рамках формування вертикальної спільної системи розподілу споживчих товарів. Якщо раніше товар надходив в оптові філії виробника, потім на підприємства складського типу, а тільки потім у роздрібну торгівлю, то при створенні розподільного центру потік товарів розподіляється торговою мережею відповідно до сформованого запиту кожного об'єкта торгівлі (магазину).

Розподільні центри являють собою комплекс складських приміщень площею до 30 тис. кв. м., що має власний автопарк і ін. транспортні механізми, а також надають послуги сервісного обслуговування торгового устаткування.

З розширенням асортименту і зростанням торгових мереж розподільні центри здатні управляти асортиментом і логістичними операціями. Рішення цієї задачі дозволить знизити витрати обігу на 20-30%, що в кінцевому рахунку дасть можливість знизити ціну реалізації.

Висновки. Процес моделювання асортименту підприємства є дуже складним, що вимагає використовувати комплексний підхід. Комплексний підхід в розробці асортиментної моделі, полягає в тому, що враховуються елементи асортиментної політики підприємства на основі застосування евристичних методів прогнозування обсягів збуту споживчих товарів, які передбачають вплив зовнішніх факторів.

Таблиця 2. Кількість посередників у середньому через які пройшов товар ТОВ «Харківський м'ясокомбінат» і ПАТ «Харківський молочний комбінат» у 2021р.

Table 2. Average number of intermediaries through which the goods of Kharkiv Meat Processing Plant LLC and Kharkiv Dairy Plant PJSC passed in 2021

Назва товарів	$K_{лк}$	K_n
Ковбасні вироби і копченості	2,24	
Варена ковбаса		1,93
Сосиски і сардельки		1,69
Напівкопчена ковбаса		1,76
Копчення		1,76
Молоко та молочна продукція	2,78	
Молоко незбиране		2,73
Сметана		2,62
Кефір		2,64
Йогурт		3,0

Джерело: складено автором за даними ТОВ «Харківський м'ясокомбінат»¹ і ПАТ «Харківський молочний комбінат»²

Тому в статті розроблено методичні рекомендації з побудови моделі управління процесом формування асортименту підприємства-виробника товарів споживчої групи як систему теоретико-методичних поглядів

на розуміння й визначення сутності, змісту, цілей, завдань, принципів прогнозування обсягів збуту та методів управління розподілу, а також організаційно-практичних підходів до формування механізму їх реалізації в кон-

¹ ТОВ «Харківський м'ясокомбінат»: веб-сайт. URL: <http://khmk.com.ua/> (дата звернення: 12.03.2023).

² ТОВ «Харківський молочний комбінат»: веб-сайт. URL: <http://agromol.com.ua/> (дата звернення: 12.03.2023).

кретних умовах функціонування підприємства.
Запропонований підхід на основі гнучкої конкурентноздатної асортиментної моделі дозволить підвищити конкурентоздатність віт-

чизняних підприємств-товаровиробників і підприємств роздрібною торгівлі, що є вкрай необхідним в умовах вступу України до СОТ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дrajниця С. А., Островська Ю. О. Концепція управління асортиментом товарів і стимулювання їх продажу в мережевих структурах. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 5. С. 107-110. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2019-274-5-108-111>
2. Мазарчук А. Ю., Більовська Г. С. Застосування методів аналізу асортименту продукції у багатономенклатурних моделях управління логістикою. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 6(1). С. 214-219. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2018-264-6\(1\)-214-219](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2018-264-6(1)-214-219)
3. Гаврилишин В. В., Олексин І. І. Окремі аспекти управління асортиментом продовольчих товарів у провідних роздрібних мережах. *Підприємство і торгівля*. 2019. Вип. 24. С. 31-36. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2019-24-04>
4. Глушченко Ю. Є., Шумкова О. В. Особливості маркетингового управління асортиментом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 24(1). С. 96-100.
5. Таран-Лала О. М., Кондратович С. С. Оцінка ефективності стратегічного управління товарним асортиментом підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 12. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.12.8>
6. Пашенко О. П., Царук І. М. Теоретичні засади стратегічного управління асортиментною політикою підприємства. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 3. С. 109-114. DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.59-18>
7. Костромін А. О. Основні аспекти управління товарним асортиментом бізнес-організації. *Молодий вчений*. 2021. № 1(2). С. 163-166. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-34>
8. Страпчук С. І. Категорійний менеджмент як ефективна система управління асортиментом аптеки. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2019. Т. 24, Вип. 2. С. 69-73.
9. Самойлик Ю. В. Стратегія впровадження інноваційних методів управління асортиментом диверсифікованих підприємств пивоварної промисловості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2020. Т. 31(70), № 3(1). С. 195-202. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-31>
10. Шумкова В., Шумкова О. Управління асортиментною політикою аграрного підприємства. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2019. Вип. 2. С. 40-48. DOI: https://doi.org/10.33108/s_epd2019.02.040
11. Кривешко О. В., Кундицька Г. С. Управління асортиментно-ціновою політикою роздрібною торгівлі в кризових умовах. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.3.74>
12. Добрянська В. В., Сіренко О. В. Управління товарним асортиментом продукції лісогосподарських підприємств. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.71>
13. Wang R. Assortment management under the generalized attraction model with a capacity constraint. *J Revenue Pricing Manag.* 2013. Vol. 12. Pp. 254-270. DOI: <https://doi.org/10.1057/rpm.2012.40>
14. Karampatsa M., Grigoroudis E., Matsatsinis N.F. (2017). Retail Category Management: A Review on Assortment and Shelf-Space Planning Models. In: Grigoroudis, E., Dourmos, M. (eds) *Operational Research in Business and Economics*. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-33003-7_3
15. Gajanan S., Basuroy S., Beldona S. Category management, product assortment, and consumer welfare. *Market Lett.* 2007. Vol. 18. Pp. 135-148. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11002-007-9011-4>
16. Verbeglia G., Joret G. Assortment Optimisation Under a General Discrete Choice Model: A Tight Analysis of Revenue-Ordered Assortments. *Algorithmica*. 2020. Vol. 82. Pp. 681-720. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00453-019-00610-8>
17. Mushtaque U., Pazour J. A. Assortment optimization under cardinality effects and novelty for unequal profit margin items. *J Revenue Pricing Manag.* 2022. Vol. 21. Pp. 106-126. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41272-020-00279-7>
18. Corsten H., Hopf M., Kasper B. et al. Assortment planning for multiple chain stores. *OR Spectrum*. 2018. Vol. 40. Pp. 875-912. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00291-017-0496-9>
19. Економічна енциклопедія : У трьох томах / [за заг. ред.. С. В. Мочерного]. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. Том 2. 846 с.
20. Економічна енциклопедія : У трьох томах / [за заг. ред.. С. В. Мочерного]. К. : Видавничий центр «Академія», 2002. Том 3. 952 с.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 26.05.2023 р.

Viktor Rozhko, PhD (Economics), Associate Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 9-a, Nauki Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine
rozko78@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0153-6280>

MANAGING THE ASSORTMENT OF THE MANUFACTURER'S CONSUMER GOODS

Abstract. The article is devoted to certain aspects of the activities of product manufacturers in modern conditions - the development of recommendations for improving the management of the assortment of consumer goods. The stages of formation of a model for managing the assortment of a consumer goods manufacturer are defined, starting with the formation of an information base for management of the distribution policy, until the selection of the final strategy for managing the

assortment of the enterprise. A study of the distribution channels of Kharkiv Meat Factory LLC and Kharkiv Dairy Factory PJSC shows that the main volume of products is sold through several intermediaries. At the same time, the increase in the final sale price is the result of the promotion of consumer goods through several intermediaries. It is proposed to reduce the chain of goods movement due to the creation of a joint distribution center by the manufacturer and the trade network. The process of modeling the company's assortment is very complex, which requires the use of a comprehensive approach. A comprehensive approach to the development of an assortment model consists in taking into account the elements of the company's assortment policy based on the application of heuristic methods of forecasting the sales volume of consumer goods, which predict the influence of external factors. Therefore, the article developed methodological recommendations for the construction of a management model for the process of forming the assortment of a consumer goods manufacturer as a system of theoretical and methodological views on understanding and defining the essence, content, goals, tasks, principles of forecasting sales volumes and distribution management methods, as well as organizational practical approaches to the formation of the mechanism of their implementation in the specific conditions of the operation of the enterprise. The proposed approach based on a flexible, competitive assortment model will allow to increase the competitiveness of domestic manufacturing enterprises and retail enterprises, which is absolutely necessary in the conditions of Ukraine's accession to the WTO.

Keywords: Assortment, Assortment Policy, Model, Manufacturer, Consumer Goods.

JEL Classification: M31; M11; M21.

REFERENCES

1. Drazhnytsya, S., & Ostrovskaya, Yu. (2019). The concept of managing an assortment of goods and stimulating their sales in network structures. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University.. Series: "Economic Sciences"*, 5, 107-110. doi: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2019-274-5-108-111>
2. Mazarchuk, A., & Bilovska, H. (2018). Application of the product assortment analysis methods in the multiproduct models of logistics management. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University.. Series: "Economic Sciences"*, 6(1), 214-219. doi: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2018-264-6\(1\)-214-219](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2018-264-6(1)-214-219)
3. Havrylyshyn, V. V., & Oleksyn, I. I. (2019). Specific aspects of food products range management in leading retail networks. *Entrepreneurship and Trade*, 24, 31-36. doi: <https://doi.org/10.36477/2522-1256-2019-24-04>
4. Glushchenko, Yu., & Shumkova, O. (2019). Features of marketing management of assortment. *Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy*, 24(1), 96-100.
5. Taran-Lala, O., & Kondratovich, S. (2022). Evaluation of the effectiveness of strategic management of the company's product range. *Efektynna ekonomika*, 12. doi: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.12.8>
6. Pashchenko, O., & Tsaruk, I. (2020). The theoretical fundamentals of strategic management of the assortment policy of the enterprise. *Business Navigator*, 3, 109-114. doi: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.59-18>
7. Kostromin, A. (2021). Key aspects of product range management in business organization. *Young Scientist*, 1(2), 163-166. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-34>
8. Strapchuk, S. I. (2019). Category management as an efficient pharmacy management system. *Odesa national university herald. Series: Economy*, 2(24), 69-73.
9. Samoilyk, Iu. (2020). Strategy for implementation of the assortment management innovative methods of the diversified enterprises of the brewery industry. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University Series: Economy and Management*, 31(70), № 3(1), 195-202. doi: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-3-31>
10. Shumkova, V., & Shumkova, O. (2019). Management of assortment policy of agricultural enterprise. *Socio-Economic Problems and the State*, 21(2), 40-48. doi: https://doi.org/10.33108/s_epd2019.02.040
11. Kryveshko, O., & Kynditska, G. (2021). Managing of assortment and price policy of retail in crisis conditions. *Efektynna ekonomika*, 3. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.3.74>
12. Dobryanska, V., & Sirenko, O. (2020). Management product range of forest products. *Efektynna ekonomika*, 1. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.71>
13. Wang, R. (2013). Assortment management under the generalized attraction model with a capacity constraint. *J Revenue Pricing Manag*, 12, 254-270. doi: <https://doi.org/10.1057/rpm.2012.40>
14. Karampatsa, M., Grigoroudis, E., & Matsatsinis, N. F. (2017). Retail Category Management: A Review on Assortment and Shelf-Space Planning Models. In: Grigoroudis, E., Doumpos, M. (eds). *Operational Research in Business and Economics*. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-33003-7_3
15. Gajanan, S., Basuroy, S. & Beldona, S. (2007). Category management, product assortment, and consumer welfare. *Market Lett*, 18, 135-148. doi: <https://doi.org/10.1007/s11002-007-9011-4>
16. Berbeglia, G., & Joret, G. (2020). Assortment Optimisation Under a General Discrete Choice Model: A Tight Analysis of Revenue-Ordered Assortments. *Alqorithmica*, 82, 681-720. doi: <https://doi.org/10.1007/s00453-019-00610-8>
17. Mushtaque, U., & Pazour, J. A. (2022). Assortment optimization under cardinality effects and novelty for unequal profit margin items. *J Revenue Pricing Manag*, 21, 106-126. doi: <https://doi.org/10.1057/s41272-020-00279-7>
18. Corsten, H., Hopf, M., Kasper, B. et al. (2018). Assortment planning for multiple chain stores. *OR Spectrum*, 40, 875-912. doi: <https://doi.org/10.1007/s00291-017-0496-9>
19. Mocherny, S. V. (Ed). (2000). Economic encyclopedia: In three volumes. Vol. 2. K.: "Akademiya" Publishing Center.
20. Mocherny, S. V. (Ed). (2002). Economic encyclopedia: In three volumes. Vol. 3. K.: "Akademiya" Publishing Center.

The article was received by the editors 02.04.2023.

The article is recommended for printing 26.05.2023.

МЕНЕДЖМЕНТ

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-06>
УДК 338.2

Світлана Миколаївна Бабич*

кандидат економічних наук, доцент
babych@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1081-7685>

Дмитро Володимирович Бабич*

доктор економічних наук, професор
babych@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0562-3242>

* Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

НОВАЦІЇ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ В РИНКОВІЙ СИСТЕМІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Метою даної статті є ідентифікація новітніх трендів у бізнес-плануванні. Для досягнення визначеної мети у дослідженні передбачено вирішення наступних завдань: надання характеристики традиційного, класичного підходу до бізнес-планування; визначення сучасних трендів в підприємницькій діяльності та висвітлення шляхів пристосування системи бізнес-планування до нових викликів. Бізнес-планування в контексті традиційного підходу при мінімальному бізнес-середовищі, нових суспільних трендах втрачає свою ефективність. Транснаціональні компанії, компанії зі складно підпорядкованою структурою повинні враховувати наявність взаємозв'язку між процесами бізнес-планування та координацією діяльності підрозділів, у т.ч. не тільки ієрархічного характеру, а і в горизонтальній площині. Взаємодія між підрозділами поза ієрархією відбувається за шаблоном «фасилітації». Цифровізація додала до стратегічного планування діяльності глобальних підприємств нову стратегію управління цифровими активами DAM, що дозволяє уникати пасток при спільному використанні цифрового активу структурними підрозділами підприємства. Кожна компанія, яка оберє для себе в межах бізнес-плану стратегію DAM, повинна оцінити майбутні вигоди за трьома векторами: ефективність; уникнення зайвих витрат; додаткові доходи. Традиційний підхід у бізнес-плануванні підходить для реалізації проєктів у передбачуваному середовищі, в той же час для започаткування стартапів, де план базується на численних припущеннях, на теперішній час найкраще підійде планування, орієнтоване на відкриття. Перспективи подальших досліджень в тематиці даної статті пов'язані із оцінкою якісних та кількісних параметрів ефективності бізнес-планування в Україні.

Ключові слова: **бізнес-планування, управління цифровими активами, планування, орієнтоване на відкриття.**

JEL Classification: O21; M10; D81.

Як цитувати: Бабич, С. М., & Бабич, Д. В. (2023). Новації бізнес-планування в ринковій системі господарювання. *Соціальна економіка*, 65, 67-74. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-06>

In cites: Babych, S., & Babych, D. (2023). Business planning innovations in the market economy system. *Social Economics*, 65, 67-74. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-06> (In Ukrainian)

Вступ. Важко переоцінити значення бізнес-планування в житті / функціонуванні будь-якого економічного актора. Емпірично не одноразово було доведено, що реалізація підприємницької діяльності, що сфокусована тільки на поточному моменті, без перспек-

тивного бачення, без встановлення орієнтирів на майбутнє з великою вірогідністю закінчиться або ліквідацією суб'єкта господарювання або такий суб'єкт буде залишати нерезалізованими купу можливостей, ідей в бізнес-просторі.

Фр. Дж. Грін і К. Хопп (2017) оцінили ступінь впливу на життєздатність стартапу наявності у підприємця бізнес-плану. Дослідження проводилось на «бізнес-близнюках», єдиної істотною відмінністю яких один від одного була наявність чи відсутність бізнес-плану. Позитивний вплив складання бізнес-плану на успішність реалізації стартапу був доведений статистично: вірогідність успішної реалізації стартапа із розробленим бізнес-планом була вищою на 16 %, ніж у стартапа-близнюка без стратегічного плану. Також були ідентифіковані супутні мотиватори для складання бізнес-плану: по-перше, складність та масштабність стартапу (інноваційність ідеї, новаторський підхід, інтенсивність завоювання ринку тощо) потребують ретельнішого опрацювання проблем у плані; по-друге, потреба у зовнішньому фінансуванні вимагає та спонукає підприємця оформлювати ідею, проект у вигляді бізнес-плану, щоб довести життєздатність підприємства стейкхолдерам.

Тобто наразі завдання стоїть не у доведенні необхідності бізнес-планування у підприємницькій діяльності, а скоріше у розширенні горизонтів бізнес-планування. Цікавість викликають новітній інструментарій планування, зміщення акцентів при плануванні на цифровізацію оточуючого середовища, координація планування у складних економічних структурах тощо.

Відтак метою даної статті є ідентифікація новітніх трендів у бізнес-плануванні.

Для досягнення визначеної мети у дослідженні передбачено вирішення наступних завдань:

- надання характеристики традиційного, класичного підходу до бізнес-планування;
- визначення сучасних трендів в підприємницькій діяльності та висвітлення шляхів пристосування системи бізнес-планування до нових викликів.

Об'єктом дослідження є сукупність економічних зв'язків, пов'язаних із організацією ефективного господарювання на рівні підприємства.

Предметом дослідження є планування діяльності суб'єктів господарювання.

Огляд літератури. Оцінюючи ступінь розкриття обраної теми дослідження в науковій літературі, очевидний стає відмінність у підходах та проблематиці бізнес-планування в працях закордонних та вітчизняних науковців. В сучасних іноземних статтях робиться в першу чергу акцент на методах, технологіях бізнес-планування, їх підхід дає відповіді на питання «Як розробити дієвий бізнес-план?», «Як ефективніше організувати процес бізнес-планування?». В той же час,

більшість вітчизняних науковців підходять до проблематики з теоретичної точки зору, результатом більшості наукових статей стає обґрунтування необхідності ведення бізнес-планування на підприємстві.

У. Шеффер та Б. Віллауер (Schäffer & Willauer, 2003) у своїй статті за допомогою моделювання структурних рівнянь доводять, що підхід до стратегічного планування, як процесу безперервного навчання, дозволяє підвищити рівень ефективності функціонування суб'єктів господарювання.

Максимально практичною спрямованістю характеризується робота Т. Хентту-Ахо (Henttu-Aho, 2018), що оцінює особливості використання ковзного прогнозування при двох типах планування – реактивному та проактивному.

П. Нотт та Ч. Тнаруді (Knott & Thnarudee, 2022) зафіксували, що одним з добутоків стратегічного планування є координація між структурними одиницями у складних бізнес-системах. Дослідники встановили чотири шаблони взаємодії на підставі горизонтальної та вертикальної міжпідроздільної координації та крізь призму їх використання досліджували, як стратегічне планування сприяло вищому рівню координації підпроділів.

Дж. Секелі, Дж. Буш і Г. Трапага (Szekely, Busch, & Trapaga, 1996) довели, що застосування в процесі бізнес-планування моделювання процесів та витрат може скоротити обсяг лабораторних експериментів, сприяти отриманню відповідей для прийняття управлінських рішень в більш економічно ефективний спосіб.

Келін Гуро, Ашок Ранчход і Рей Хекні (Gurau, Ranchhod, & Hackney, 2003) доводять твердження, що стратегічне планування в умовах цифровізації повинно реалізовуватись в контексті управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM).

С. Вейджер (2010) на прикладі конкретної компанії дослідив особливості методології управління цифровими активами (DAM – Digital Asset Management) при стратегічному плануванні діяльності підприємства.

Я. Мансурі та М. Лакеус (Mansoori & Lackeus, 2020) провели порівняння методів ведення підприємницької діяльності, до яких вони також віднесли бізнес-планування, за дев'ятьма вимірами: управління невизначеністю, управління ресурсами, розширення знань, можливість перенаправлення, безперервне навчання, ітеративний процес, взаємодія зацікавлених сторін, командна співпраця та створення цінності.

Всю сукупність наукових статей вітчизняних науковців можна згрупувати на статті, що обґрунтовують важливість бізнес-планування в діяльності компанії в цілому та вис-

вітлюють його теоретичні засади, та статті, що обґрунтовують доцільність бізнес-планування в різних галузях народного господарства.

До першої групи статей можна віднести наступні наукові праці: А. Глушенкова та К. Булахова (2020) обґрунтовують необхідність бізнес-плану та окреслюють основні етапи його складання; А. Павлюк (2020) доводить зв'язок ефективності функціонування підприємства та організації на ньому процесів бізнес-планування; А. Павлюк та А. Савош (2022) доводять важливість бізнес-планування для підприємницької діяльності; К. Лопатка та Д. Рогожина (2020) досліджували вплив бізнес-планування на забезпечення економічної безпеки підприємства; С. Бортник, І. Цимбалюк та І. Волинець (2023) детально розглянули особливості аналізу та оцінки ризиків в процесі бізнес-планування; О. Постоева (2023) підкреслює необхідність врахування при бізнес-плануванні сучасних трендів, в т.ч. цифровізації суспільства.

В другій групі статей можна виділити праці, де процес бізнес-планування, стратегічного планування досліджується в контексті конкретної галузі, а саме: для підприємств торгівлі (Коптєва, 2020); для готельного бізнесу (Пшенична, Продіус, & Ізотов, 2021); для туристичної галузі (Музичка, 2020); для страхування (Фомина, 2020); для банківської сфери (Сергеева & Бегматов, 2020); для аграрного сектору (Судук, 2020).

Методологія дослідження. Бізнес-планування, як новий підхід у підприємстві, з'явився у 60-х роках ХХ ст., і вже широке розповсюдження отримав у 70-х роках (Porter, 1980). Його основним призначенням на той момент стала організація та систематизація суб'єктів господарювання, що вже функціонували, та формування стратегії підприємства. Поступово бізнес-план став дієвим інструментом в залученні сторонніх інвестицій у бізнес (Karlsson & Honig, 2009). При виході на фінансовий ринок бізнес-план став обов'язковим документом. Така затребуваність бізнес-плану спричинила бум інструктивної літератури щодо етапів та методів формування бізнес-плану. Із поступовим збільшенням невизначеності у бізнес-середовищі бізнес-планування стикнулося із необхідністю адаптації до нових умов господарювання, що втілювалось у відході від класичного «планування» до «проектування» та створення нових можливостей (McGrath & MacMillan, 2000).

При проведенні даного дослідження були використані метод аналізу для ідентифікації новітніх трендів у бізнес-середовищі; метод порівняння для виявлення особливостей нових підходів у бізнес-плануванні.

Основні результати. Загалом бізнес-планування за змістом являє собою процес

визначення розмаїття можливих шляхів розвитку підприємства, характеристика стану компанії за результатами реалізації кожного курсу, в цьому контексті взважування всіх перспектив розвитку та вибір чіткого плану дій, якого буде дотримуватись компанія в майбутньому. Якщо характеризувати бізнес-планування за трирівневою системою на підставі статті (Mansoori & Lackeus, 2020), то: на рівні логіки бізнес-план містить рішення спектру проблем, як незалежного, так і залежного характеру. Формування бізнес-плану враховує обмежено коло функцій внутрішньої організації бізнесу та зовнішніх факторів, що мають істотний вплив на функціонування підприємства. Класичними стратегіями, що найбільш часто зустрічаються у бізнес-планах, є мінімізацію витрат, максимізація продажів, диференціація тощо. На рівні моделі бізнес-план формується в результаті дотримання послідовних та незмінних етапів: ідентифікація сутності підприємницької діяльності; побудова ієрархії цілей на чолі із місією; визначення завдань; вибір стратегії розвитку; оцінка ресурсів, необхідних для реалізації стратегії для досягнення встановлених цілей; підбір джерел фінансування; формування плану закупівель; реалізація заходів стратегії; оцінка динаміки та результатів реалізації заходів; внесення коригувань до первинної стратегії. З точки зору тактики при бізнес-плануванні найпоширенішими методами є SWOT-аналіз, PEST-аналіз, модель McKinsey 7S, фінансове прогнозування тощо.

В той же час тестування бізнес-планування за дев'ятирівневою системою (Mansoori & Lackeus, 2020) дало наступні результати: в процесі бізнес-планування небагато уваги приділяють управлінню невизначеністю; концентрація на алокації наявних ресурсів без акценту на отриманні нових; лінійне виконання бізнес-плану, що ускладнює відхилення від запланованого при отриманні нової інформації; бізнес-плануванню не притаманне прийняття рішень на підставі накопичення нових знань; не передбачена взаємодія із стейкхолдерами; відсутня орієнтація на колективні зусилля; створення вартості не входить у сукупність цілей підприємства.

Однак із часом процес бізнес-планування почав підлаштовуватися під виклики бізнес-середовища. П. Нотт та Ч. Тнаруді (Knott & Thnarudee, 2022) підкреслили, що для великих підприємств із розгалуженою структурою підрозділів, процес планування без координації між підрозділами втрачає ефективність. Автори деталізовано описали процеси узгодження стратегічного плану в середині мультипідроздільного підприємства (див. рис. 1).

Надбанням авторів стає обґрунтування того твердження, що планування покращує

співпрацю всередині складних бізнес-одиниць. Взаємодія відбувається не тільки в класичному вертикально-ієрархічному напрямі,

однак має місце «бокова», горизонтальна взаємодія між підрозділами в межах шаблону «фасилітації».

Взаємодія між менеджерами	Подібний організаційний рівень	Різний організаційний рівень
Однакової організаційної функції	<i>Тип зв'язку 1</i> горизонтальний зв'язок; координаційний характер	<i>Тип зв'язку 2</i> зв'язки «зверху вниз» і «знизу вгору»; стратегічне узгодження та інтеграція
Відмінної організаційної функції	<i>Тип зв'язку 3</i> горизонтальний зв'язок; поза ієрархією координація через міжфункціональні стратегічні плани; сприяння	<i>Тип зв'язку 4</i> опосередкований ієрархічний зв'язок; координації взаємодії послів

Рис. 1. Типи взаємозв'язку між структурними одиницями підприємства в процесі стратегічного планування

Fig. 1. Types of relationship between structural units of the enterprise in the process of strategic planning

Джерело: побудовано авторами за даними (Knott & Thnarudee, 2022)

Основою схеми взаємодії «фасилітації» щодо практик розробки та прийняття стратегічних рішень є наявність ініціатора або групи ініціаторів, які виступають в якості координатора між підрозділами різних рівнів та різного функціоналу. Ініціатор координує процес стратегічного планування поза межами ієрархії. На відміну від двостороннього шаблону взаємодії згуртоване фасилітування передбачає глибшу співпрацю серед практиків.

Другим трендом, який невпинно увійшов до всіх сфер суспільного життя, стала масштабна, глобальна цифровізація. З точки зору бізнес-планування вона розкрила як новий простір для стартапів, новацій, так і додала нових стратегій розвитку. Значних змін зазнають маркетингові комунікації, які наразі отримують новий потенціал розвитку в контексті нової бізнес-стратегії – управління цифровими активами (DAM – Digital Asset Management).

Пріоритетним бізнесом, якому доцільно звернути увагу на методологію стратегічного планування управління цифровими активами, є багатоструктурні, транснаціональні компанії, що багато уваги приділяють глобальним стратегіям розвитку.

С. Вейджером (2010) було проведено масштабне дослідження розробки глобальної стратегії DAM та її реалізації на прикладі реально функціонуючої компанії. Глобальний бізнес вимагає такого ж глобального середовища в усіх бізнес-процесах. Фрагментарність, відокремленість у глобальному бізнесі може призводити до суттєвих фінансових втрат.

Інтеграція DAM до бізнес-планування в загальному сенсі дозволяє позбутися наступних проблем у масштабному бізнесі:

- затримки при реалізації глобальної маркетингової компанії;
- дублювання функції та зайві витрати при запровадженні відокремлених маркетингових компаній в різних територіальних підрозділах/філіалах;
- недостатній рівень запровадження стандартів якості та підтримки сталості бренду в глобальних масштабах.

Компанія, яка обирає шлях масштабування бізнесу, повинна орієнтуватися на те, що за відсутності платформи DAM забезпечення узгодженості дій та співпраці не тільки в сфері маркетингових комунікацій надзвичайно важко реалізувати.

DAM забезпечує організацію та координацію роботи із цифровими активами:

- зберігання та можливість повторно використання;
- впорядкування юридичних прав щодо цифрових активів;
- прив'язка метаданих до активів;
- переміщення активів всередині та за межі підприємства;
- уніфікація форматів для внутрішнього обміну.

Застосування глобальної системи DAM та вбудованого функціоналу щодо навчання дозволяють поширювати найкращі практики роботи з цифровими активами, новітні робочі процеси (див. рис. 2).

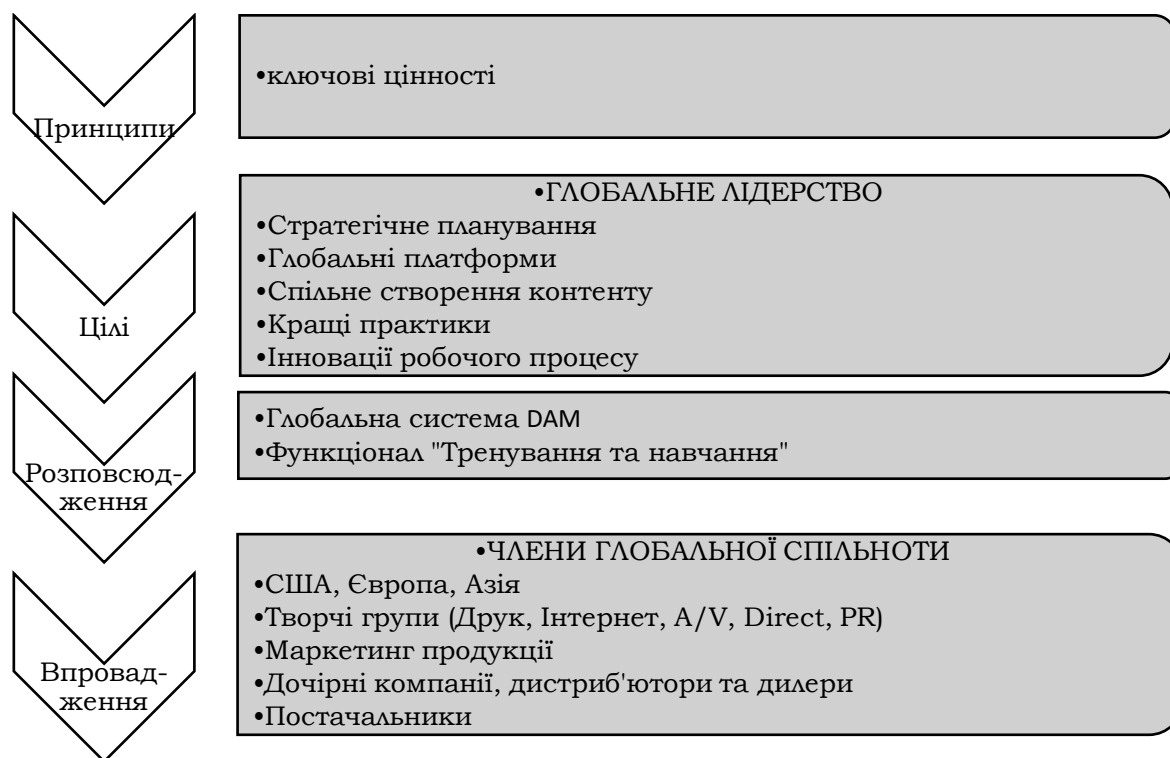

Рис. 2. Результат реалізації стратегії DAM

Fig. 2. The result of the implementation of the DAM strategy

Джерело: побудовано авторами за даними (Wager, 2010)

Кожна компанія, яка обере для себе в межах бізнес-плану стратегію DAM, повинна оцінити майбутні вигоди за трьома векторами:

1) ефективність полягає в кількісній оцінці скорочення дублювання робочих процесів, скороченні фінансового циклу тощо;

2) уникнення зайвих витрат пов'язано зі зникненням необхідності запровадження локалізованих, місцевих платформ DAM, по-перше, а, по-друге, прозорим механізмом використання цифрових активів із юридичними дозволами, що не допускає судових суперечок;

3) додаткові доходи можуть виникати внаслідок своєчасного виходу продукції та активної узгодженої маркетингової стратегії, що забезпечує DAM.

Останній тренд, який розглянемо у статті, пов'язаний з новим підходом до планування або нового бізнесу, або абсолютного нового напрямку розвитку вже існуючого підприємства. Лідируючу позицію при складанні бізнес-плану зайняв традиційний підхід (англ. – platform-based approach), який базувався на передбаченні майбутньої реалізації проекту на підставі екстраполяції минулого досвіду. При традиційному плануванні переважають набуті в минулому знання.

Однак в сучасному бізнес-середовищі багато галузей знаходяться на зрілій стадії розвитку і підприємцям необхідно шукати нові ідеї для бізнесу. І наразі для започаткування

нових підприємств традиційний підхід планування створює пастки, бо перевіреної, підтвердженої інформації немає і планування починає враховувати припущення в якості знань, фактів. На рис. 3 наводимо перелік фатальних припущень, які без подальшої перевірки, призводили до руйнації бізнес-проектів.

Р. Макграт та Й. Макміллан (McGrath & MacMillan, 1995) в своїй статті обґрунтували доцільність використання нового підходу у плануванні діяльності нового бізнесу, інноваційного проекту тощо – планування, орієнтоване на відкриття (англ. – discovery-driven planning). Зміст даного підходу полягає у висуванні безлічі припущень, які необхідно перевіряти і на підставі таких перевірок коригувати плани. У плануванні, орієнтованому на відкриття, відсоток припущень суттєво переважає накопичені знання.

Планування, орієнтоване на відкриття, передбачає формування чотирьох взаємопов'язаних документів. Причому зміст даних документів не є формалізованим та перманентним: при перевірці припущень вся сукупність планових документів зазнає коригування. Склад даних документів наступний:

- 1) звіт про фінансові результати;
- 2) операційна специфікація всіх бізнес-процесів;
- 3) перелік припущень;
- 4) план етапів перевірки припущень.

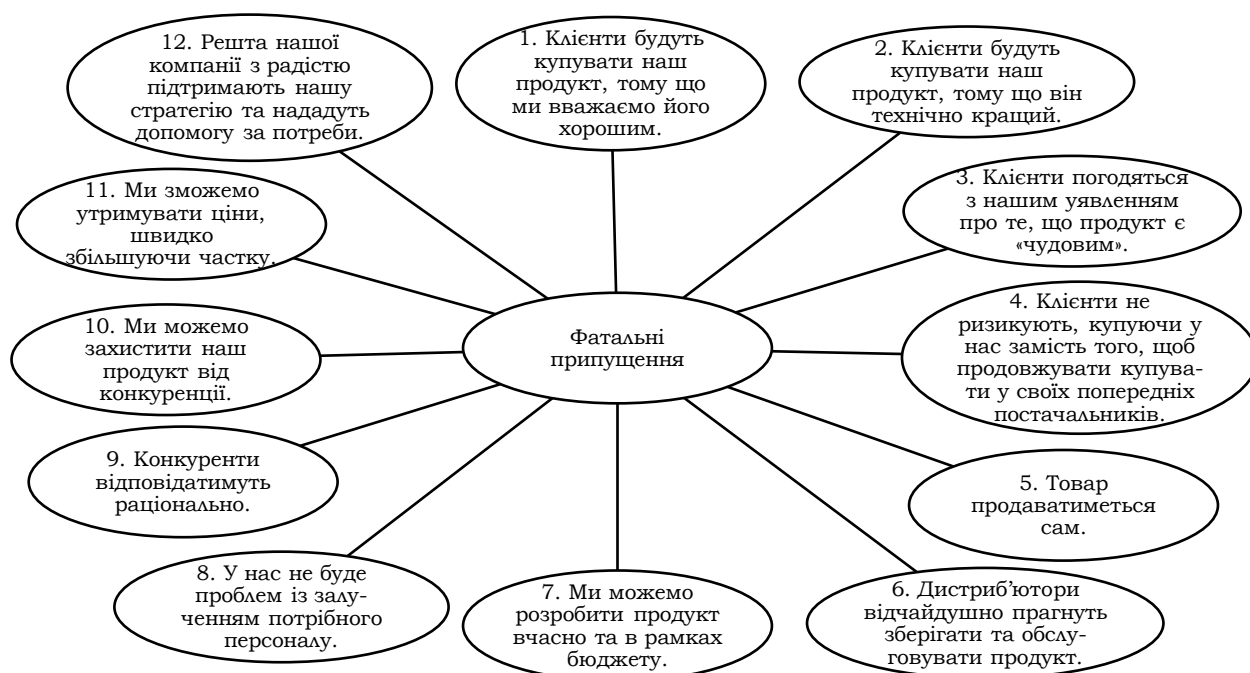

Рис. 3. Фатальні припущення для бізнес-проекту без перевірки

Fig. 3. Fatal assumptions for a business project without uncovering

Джерело: побудовано авторами за даними (McGrath & MacMillan, 1995)

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного вище дослідження, можна зробити наступні висновки: бізнес-планування в контексті традиційного підходу при мінливому бізнес-середовищі, нових суспільних трендах втрачає свою ефективність. Транснаціональні компанії, компанії зі складно підпорядкованою структурою повинні враховувати наявність взаємозв'язку між процесами бізнес-планування та координацією діяльності підрозділів, у т.ч. не тільки ієрархічного характеру, а і в горизонтальній площині. Цифровізація додала до стратегічного планування діяльності глобальних підприємств нову стратегію управління цифровими акти-

вами DAM, що дозволяє уникати пасток при спільному використанні цифрового активу структурними підрозділами підприємства. Традиційний підхід у бізнес-плануванні підходить для реалізації проектів у передбачуваному середовищі, в той же час для започаткування стартапів, де план базується на численних припущеннях, на теперішній час найкраще підійде планування, орієнтоване на відкриття.

Перспективи подальших досліджень в тематиці даної статті пов'язані із оцінкою якісних та кількісних параметрів ефективності бізнес-планування в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Greene F., Hopp C. Writing a business plan makes your startup more likely to succeed. *Harvard Business Review*. 2017. URL: <https://hbr.org/2017/07/research-writing-a-business-plan-makes-your-startup-more-likely-to-succeed> (дата звернення: 12.02.2023).
2. Schäffer U., Willauer B. Strategic Planning as a Learning Process. *Schmalenbach Bus Rev.* 2003. Vol. 55. Pp. 86–107. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF03396668>
3. Henttu-Aho T. The role of rolling forecasting in budgetary control systems: reactive and proactive types of planning. *J Manag Control.* 2018. Vol. 29. Pp. 327–360. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00187-018-00273-6>
4. Knott P., Thnarudee C. Strategic planning as inter-unit coordination: An in depth case study in Thailand. *Asia Pac J Manag.* 2022. Vol. 39. Pp. 201–224. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10490-020-09726-w>
5. Szekely J., Busch J., Trapaga G. The integration of process and cost modeling – A powerful tool for business planning. *JOM.* 1996. Vol. 48. Pp. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF03223267>
6. Gurău C., Ranchhod A., Hackney R. Customer-Centric Strategic Planning: Integrating CRM in Online Business Systems. *Information Technology and Management.* 2003. Vol. 4. Pp. 199–214. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1022902412594>
7. Wager S. A global DAM strategic planning methodology – FirmCo: Business strategy and goals. *J Digit Asset Manag.* 2010. Vol. 6. Pp. 56–71. DOI: <https://doi.org/10.1057/dam.2010.4>
8. Mansoori Y., Lackéus M. Comparing effectuation to discovery-driven planning, prescriptive entrepreneurship, business planning, lean startup, and design thinking. *Small Bus Econ.* 2020. Vol. 54. Pp. 791–818. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00153-w>
9. Глушенкова А. А., Булахова К. А. Організація бізнес-планування на підприємстві. *Економіка. Менеджмент. Бізнес.* 2020. № 4. С. 48–52. DOI: <https://doi.org/10.31673/2415-8089.2020.044852>
10. Павлюк Л. В. Важливість бізнес-планування при прийнятті управлінських рішень. *Економічні науки. Серія : Регіональна економіка.* 2020. Вип. 17. С. 160–168. DOI: [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2020-17\(67\)-17](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2020-17(67)-17)
11. Павлюк Л. В., Савош Л. В. Поняття та значення бізнес-планування для сучасних підприємств. *Економічні науки. Серія : Регіональна економіка.* 2022. Вип. 19. С. 205–209. DOI: [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2022-19\(75\)-24](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2022-19(75)-24)

12. Лопатка К. А., Рогожина Д. Д. Бізнес-планування як ефективний інструмент реалізації стратегії підвищення економічної безпеки підприємства. *Економічний простір*. 2020. № 158. С. 46-49. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/158-7>
13. Бортнік С. М., Цимбалюк І. О., Волинець І. Г. Удосконалення методики аналізу та оцінки ризику в бізнес-плануванні підприємницької діяльності. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки*. 2023. № 2. С. 175-185. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-2-8602>
14. Постогова О. Г. Бізнес-планування в епоху цифровізації. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2023. Вип. 23. С. 103-117. DOI: [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-103-117](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-103-117)
15. Коптєва Г. М. Стратегічне планування як процес забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 3. С. 95-100. DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.59-15>
16. Пшенична І. В., Продіус Ю. І., Ізотов С. О. Сценарне планування розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства готельного бізнесу в умовах всесвітньої пандемії. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 6. С. 9-13. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2021.6.2>
17. Музичка Є. О. Вплив ефективного бізнес-планування туристичної галузі Львівщини на розвиток та привабливість регіону в цілому. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.2.81>
18. Фомина В. С. Роль бізнес-планування в управлінні страховою компанією. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.2.154>
19. Сергєєва О. С., Бегматов Р. Б. Ключові чинники впливу на бізнес-планування в банках України в умовах невизначеності. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 40. С. 397-400. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure40-68>
20. Судук О. Ю. Особливості бізнес-планування та експертизи проектів в аграрній сфері України. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2020. Вип. 4. С. 401-408. DOI: <https://doi.org/10.31713/ve4202035>
21. Porter M. E. *Competitiveness strategy: techniques for analyzing industries and competitors*. New York, NY: The Free Press, 1980.
22. Karlsson T., Honig B. Judging a business by its cover: an institutional perspective on new ventures and the business plan. *Journal of Business Venturing*. 2009. Vol. 24(1). Pp. 27-45. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2007.10.003>
23. McGrath R. G., MacMillan I. C. *The entrepreneurial mindset: strategies for continuously creating opportunity in an age of uncertainty*. Boston, MA: Harvard Business School Press, 2000.
24. McGrath R. G., MacMillan I. C. Discovery driven planning. *Harvard Business Review*. 1995. 1995 (July-August). Pp. 44-54.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 10.05.2023 р.

Svitlana Babych*, PhD (Economics), Associate Professor

babych@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0002-1081-7685>

Dmytro Babych*, D.Sc. (Economics), Professor

babych@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0562-3242>

* V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

INNOVATIONS OF BUSINESS PLANNING IN THE MARKET ECONOMIC SYSTEM

Abstract. The purpose of this article is to identify the latest trends in business planning. In order to achieve the defined goal, the research envisages solving the following tasks: providing a description of the traditional, classical approach to business planning; definition of modern trends in entrepreneurial activity and highlighting ways of adapting the business planning system to new challenges. business planning in the context of a traditional approach loses its effectiveness in the face of a changing business environment and new social trends. Transnational companies, companies with a complex subordinate structure should take into account the existence of a relationship between the processes of business planning and the coordination of the activities of divisions, including not only of a hierarchical nature, but also in the horizontal plane. Interaction between units outside the hierarchy takes place according to the "facilitation" pattern. Digitization has added a new DAM digital asset management strategy to the strategic planning of global enterprises, which allows you to avoid pitfalls in the joint use of a digital asset by structural divisions of the enterprise. Each company that chooses a DAM strategy for itself within the business plan should evaluate the future benefits according to three vectors: efficiency; avoiding unnecessary expenses; additional income. The traditional approach in business planning is suitable for the implementation of projects in a predictable environment, at the same time, for the launch of startups, where the plan is based on numerous assumptions, for now, discovery-driven planning is best. Prospects for further research on the topic of this article are related to the assessment of qualitative and quantitative parameters of the effectiveness of business planning in Ukraine.

Keywords: **Business Planning, Digital Asset Management, Discovery-driven Planning.**

JEL Classification: O21; M10; D81.

REFERENCES

1. Greene, F., & Hopp, C. (2017). Writing a business plan makes your startup more likely to succeed. *Harvard Business Review*. Retrieved from <https://hbr.org/2017/07/research-writing-a-business-plan-makes-your-startup-more-likely-to-succeed>.
2. Schäffer, U., & Willauer, B. (2003). Strategic Planning as a Learning Process. *Schmalenbach Bus Rev*, 55, 86–107. doi: <https://doi.org/10.1007/BF03396668>
3. Henttu-Aho, T. (2018). The role of rolling forecasting in budgetary control systems: reactive and proactive types of planning. *J Manag Control*, 29, 327–360. doi: <https://doi.org/10.1007/s00187-018-00273-6>
4. Knott, P., & Thnarudee, C. (2022). Strategic planning as inter-unit coordination: An in depth case study in Thailand. *Asia Pac J Manag*, 39, 201–224. doi: <https://doi.org/10.1007/s10490-020-09726-w>
5. Szekely, J., Busch, J., & Trapaga, G. (1996). The integration of process and cost modeling – A powerful tool for business planning. *JOM*, 48, 43–47. doi: <https://doi.org/10.1007/BF03223267>
6. Gurău, C., Ranchhod, A., & Hackney, R. (2003). Customer-Centric Strategic Planning: Integrating CRM in Online Business Systems. *Information Technology and Management*, 4, 199–214. doi: <https://doi.org/10.1023/A:1022902412594>
7. Wager, S. (2010). A global DAM strategic planning methodology – FirmCo: Business strategy and goals. *J Digit Asset Manag*, 6, 56–71. doi: <https://doi.org/10.1057/dam.2010.4>
8. Mansoori, Y., & Lackéus, M. (2020). Comparing effectuation to discovery-driven planning, prescriptive entrepreneurship, business planning, lean startup, and design thinking. *Small Bus Econ*, 54, 791–818. doi: <https://doi.org/10.1007/s11187-019-00153-w>
9. Hlushenkova, A., & Ulahova, K. (2020). Organization of business planning in the company. *Economics. Management. Business*, 4, 48-52. doi: <https://doi.org/10.31673/2415-8089.2020.044852> (in Ukrainian)
10. Pavliuk, L. (2020). The importance of business planning in making management decisions. *Economic Sciences. Series "Regional economy"*, 17, 160-168. doi: [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2020-17\(67\)-17](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2020-17(67)-17) (in Ukrainian)
11. Pavliuk, L., & Savosh, L. (2022). Concept and meaning of business planning for modern enterprises. *Economic Sciences. Series "Regional economy"*, 19, 205-209. doi: [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2022-19\(75\)-24](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2022-19(75)-24) (in Ukrainian)
12. Lopatka, K., & Rohozhyna, D. (2020). Business planning as an effective implementation tool of the enterprise economic security increasing strategy. *Economic scope*, 158, 46-49. doi: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/158-7> (in Ukrainian)
13. Bortnik, S., Tsybaliuk, I., & Volynets, I. (2023). Improvement of risk analysis and assessment methods in business planning of entrepreneurship. *International scientific journal «Internauka». Series: «Economic sciences*, 2, 175-185. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-2-8602> (in Ukrainian)
14. Postoeva, O. (2023). Business planning in the age of digitalization. *Bulletin of postgraduate education. «Social and behavioural sciences» series*, 23, 103-117. doi: [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-103-117](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-103-117) (in Ukrainian)
15. Koptieva, H. (2020). Strategic planning as a process of ensuring economic security of business processes of a trade enterprise. *Business Navigator*, 3, 95-100. doi: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.59-15> (in Ukrainian)
16. Pshenychna, I., Prodius, Yu., & Izotov, S. (2021). Scenario planning for the development of foreign economic activity of the hotel business enterprise in the conditions of the world pandemic. *Economics. Finances. Law*, 6, 9-13. doi: <https://doi.org/10.37634/efp.2021.6.2> (in Ukrainian)
17. Muzychka, Y. (2020). Influence of effective business planning of the livestock tourist industry on the development and attractiveness of the region in general. *Efektynna ekonomika*, 2. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.2.81> (in Ukrainian)
18. Fomyna, V. (2020). The role of business planning in governance insurance company. *Efektynna ekonomika*, 2. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.2.154> (in Ukrainian)
19. Sergeeva, E., & Biehatov, R. (2020). Key factors of impact on business planning in banks of Ukraine under uncertainty. *Market Infrastructure*, 40, 397-400. doi: <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-68> (in Ukrainian)
20. Suduk, O. Y. (2020). Features of business planning and examination of projects in the agricultural sphere of Ukraine. *Bulletin of the National University of Water and Environmental Engineering. «Economic Sciences» series*, 4, 401-408. doi: <https://doi.org/10.31713/ve4202035> (in Ukrainian)
21. Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors*. New York, NY: The Free Press.
22. Karlsson, T., & Honig, B. (2009). Judging a business by its cover: an institutional perspective on new ventures and the business plan. *Journal of Business Venturing*, 24(1), 27–45. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2007.10.003>
23. McGrath, R. G., & MacMillan, I. C. (2000). *The entrepreneurial mindset: strategies for continuously creating opportunity in an age of uncertainty*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
24. McGrath, R. G., & MacMillan, I. C. (1995). Discovery driven planning. *Harvard Business Review*, 1995(July-August), 44-54.

The article was received by the editors 04.04.2023.

The article is recommended for printing 10.05.2023.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-07>
UDC 332.1:005.3:504

Uyanga Tsenddorj

PhD candidate
Graduate University of Mongolia,
Erdem Tower, Sukhbaatar Square 20/6, Ulaanbaatar, 14200, Mongolia
uyangatsenddorj310@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-0859-6840>

Buyandelger Doljin

PhD, Lecturer
Mandakh University,
18/1, Amarsanaa str., Bayangol District, 16th Khoroo, Ulaanbaatar City, 16040, POB/ 88,
Mongolia
buyandelger@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0009-0003-5341-4637>

**SCIENCE-POLICY INTERFACE IN REGIONAL ENVIRONMENTAL MANAGEMENT:
CASE OF HELCOM IN THE BALTIC CONTEXT**

Abstract. The regional environmental cooperation in the Baltic Sea is the leading and “forerunner” model for managing environmental challenges at the regional level. The Baltic case is very often emphasized from the perspective of the successful implementation of non-binding recommendations toward marine environment management and the political will of contracting countries toward regional environmental cooperation. Despite four decades efforts, the Baltic region is a peculiar and unique case where long-term human-induced pressures and its fragile ecosystem cause even more challenges for regional states. In this study, we investigated the Baltic case from the perspective of the science-policy interface and used data from HELCOM (Helsinki Commission) Stakeholders Conferences organized from 2006 to 2022. The science-policy is regarded as the key processes in environmental protection and management. We conducted the qualitative research based on the document review tracing down interactions and activities of major stakeholders. We found that the Baltic case has led a long-term traditional science-policy processes where there has been a strong presence of scientific community aiming at providing the best available scientific knowledge for marine environment protection and management, and developing the database for decision-making. The Baltic regional cooperation has recently progressed towards involving citizen science, deliberation, and participatory approaches. The stakeholders agreed that to implement the ambitious BSAP into practice and concrete actions, the further development of civil councils, public participation, and multi-sectoral involvement is crucial for robust knowledge production in regional environmental management. From the institutional perspective, the working groups within the HELCOM can facilitate the mediation of scientific communities and societal actors. These groups can serve as boundary organizations in the science-policy interface.

Keywords: **Science-policy Interface, Marine Environment Protection, Regional Cooperation, the Baltic Region.**

JEL Classification: Q30; Q38; Q56.

In cites: Tsenddorj, U., & Doljin, B. (2023). Science-policy interface in regional environmental management: case of HELCOM in the Baltic context. *Social Economics*, 65, 75-82. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-07>.

Introduction. The Baltic Sea marine ecosystem and its use and protection are of great importance to the economies and the welfare of 85 million people as well as future generations in the region (HELCOM, 2017). For the Baltic Sea region (Figure 1), long-term human-induced pressures and its fragile ecosystem cause even more challenges for regional

states. Human activities on land and sea resulted in enormous environmental degradation and natural resource depletion in the region. Due to its semi-closed and shallow ecosystem, nutrients and substances from human inputs have a cumulative impact and persist longer in the sea.

Fig. 1. Baltic Sea region

The environmental problems are eutrophication or high concentration of nutrients, hazardous chemical contaminants, and depleted natural resources (HELCOM, 2018). The Baltic states have developed regional cooperation on marine environment protection over four decades through the intergovernmental organization of the Baltic Marine Environment Protection Commission – Helsinki Commission (HELCOM). The HELCOM adopted the Baltic Sea Action plan in 2007 and renewed it in 2021. It is the historical milestone for policy change in the Baltic regional cooperation setting up ambitious goals towards achieving a “Healthy Baltic Sea Environment”. Research on “stronger” and “forerunner” regional cooperation models such as the Baltic, the Mediterranean, and the Caribbean reflect the uniqueness of each region and extensive experiences for other regional models for marine environment protection including Southeast Asia and East Asia. The Baltic case has been highlighted as its clear and ambitious policy commitment to a pressuring environmental issue based on **non-binding recommendations** and Baltic states come together to cooperate in addressing issue-specific problems (Maggio, 2019).

Despite persistent efforts, marine environment management is frequently challenged by complexities and technical uncertainty, especially in terms of unpredictable ecosystem dynamics and characteristics of pollution sources. In areas of high uncertainty and political complexities, scientific knowledge is a crucial aspect of the success of environmental policies, especially in marine environment management (Saunders, Gilek, & Linke, 2017). The objective of the paper is to how scientific knowledge is in-

corporated into regional environmental policy-making in the Baltic case from the perspective of the science-policy interface framework. In detail, it is aimed to explore whether the scientific community collaborates with stakeholders to develop robust knowledge considering the knowledge and experiences of other stakeholders such as residents, NGOs, and networks.

Literature review. In this study, the Baltic case is analyzed from the perspective of the science-policy interface. Science-policy interface is rapidly growing as a key process of regional environmental governance (Van den Hove, 2007). The conventional linear science-policy process raised a critique in early research as instrumental rationality of capitalist societies and later studies as social and policy influence on science (Forsyth, 2004). Following a series of environmental and health risks, science is called upon to be more democratized to generate more robust knowledge in policymaking as well as to build up its trust among stakeholders. Science-policy interface can be defined as social processes which encompass relations between scientists and other actors in the policy process and which allow for exchanges, co-evolution, and joint construction of knowledge to enrich decision-making (Van den Hove, 2007). It can involve stakeholder dialogues, epistemic communities, and deliberative processes to develop robust knowledge (Spruijt, Knol, Vasileiadou, Devilee, Lebret, & Petersen, 2014). In some cases, they can form epistemic communities which are as significant actors with expertise and willingness to act in transnational processes (Cross, 2013) problem-defining actors beyond agenda setting to policy formulation (Mukherjee & Howlett, 2015). All scientific or

expert groups do not necessarily constitute or emerge as epistemic communities. Rather it means that these matter as different sets of actors with different sets of influence in transnational processes (Cross, 2015).

In the previous literature, the adoption of BSAP in 2007 was regarded as unique and successful science-policy interaction where the scientific community recommended concrete targets of the regional policy and policymakers adopted these as a part of the Ministerial declaration (Saunders, Gilek, & Linke, 2017; Backer et al., 2010). It succeeded as scientific outputs were directly applicable to the BSAP (Johansson & Wulff, 2007). The scientific groups could reach a consensus on eutrophication as a main pressuring ecological problem in the Baltic Sea region by providing substantial evidence (Saunders, Gilek, & Linke, 2017). On the other hand, scholars argued that it was a conventional science policy interface or linear model of scientists and decision-makers interaction where few stakeholders were involved and less politically contested compared to fishing (Linke, Gilek, Karlsson, & Udoviyk, 2014). Furthermore, it is argued that wider stakeholders including public participation needed to be involved as pressuring environmental problems including eutrophication were exclusively defined from a science-technical nature and it might pose a problem in the implementation phase of BSAP (Tynkkynen, 2013).

Research methodology. Analytical framework: Science-policy interface

The rise of evidence-based decision-making over the past quarter century has been further complicated. Science is an activity whose most important output is scientific knowledge. In a rapidly changing world where environmental pressure becoming more pressuring, the role of

science cannot be confined to the traditional role of explaining, communicating, and applying knowledge and training the next generation of scientists. Scientists are called upon to address the most urgent needs of society. While technological spin-offs of science themselves pose critical societal and environmental risks, the appraisal and management of which necessitates inputs from scientists. When scientists and experts differ in their interpretation of uncertainty and complexities, they produce different sets of advice and affect the decisions of policymakers. Policymakers have to be aware of a vast array of scientific knowledge and other information sources for policymaking. Scientific experts should be aware of and transparent about the context and social construction of knowledge and normative assumptions to offer a balanced picture of scientific knowledge to decision-makers (Spruijt, Knol, Vasileiadou, Devilee, Leuret, & Petersen, 2014). The study applied the science-policy interface framework to analyze how the scientific community and other stakeholders collaborate or mediate between science and policy. It is also argued that the science-policy interface contributes to balancing different sets of knowledge (specialized knowledge and local knowledge) or scientific knowledge and policy priorities. Science-policy interfaces through deliberation and participation processes such as stakeholder discussions, and civil dialogues can serve as common platforms for a diverse set of actors to be engaged in policy development (Burton, Wang, & White, 2019). In recent studies, boundary organizations are emphasized as major organizations in the science-policy interface. They are defined as brokers, bridges, and mediators between the scientific community and policymakers fostering their communication (Burton, Wang, & White, 2019).

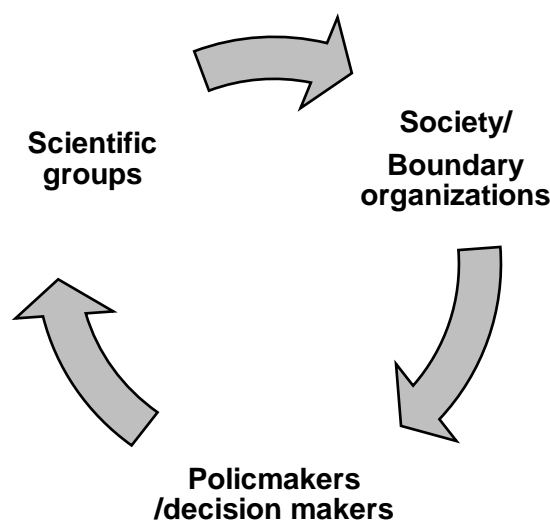

Fig. 2. Science-policy interface

Data collection

The data on the Baltic case was collected from HELCOM policy documents including Ministerial Declarations, activity proceedings, and recommendations as well as reports of HELCOM Stakeholder Conferences (HSC). **Firstly**, the study examined the institutional structure of HELCOM where the scientific community and networks are embedded within the organization for informing policymakers and society. In this regard, it examined the regional decision-making process in marine environment protection. **Secondly**, the science-policy interface and the democratization of knowledge require deliberation and participation of diverse groups and citizens through stakeholder discussions, the formation of epistemic groups, and deliberation and participation processes. HSCs organized from 2006 to 2022 have been examined based on document analysis. Reports on the HSCs were useful resources for understanding the role of various actors including scientific communities, expert groups, and other parties in the Baltic context.

Main results.

Organization of HELCOM and scientific/expert groups

The Baltic Marine Environment Commission known as Helsinki Commission (HELCOM) was established in 1974 under the Convention on the Marine Environment of the Baltic Sea Area (Helsinki Convention). The HELCOM acts as an environmental policy maker, focal point, body to develop recommendations, supervisory body, and coordinating body. It has 10 contract-

ing parties including Denmark, Estonia, the European Union, Finland, Germany, Latvia, Lithuania, Poland, Russia, and Sweden.

Hereafter the organizational structure is shown in Figure 3. HELCOM Chairmanship rotates every two years. Heads of delegation or Meetings of the Helsinki Commission present contracting parties and are responsible for decision-making where HELCOM working groups' works are approved. The HELCOM adopts Ministerial declarations and recommendations which are main regional policy instruments (Table 1).

HELCOM working groups are in charge of developing recommendations, policies, and strategies. There are eight main working groups. They are responsible for technical expertise and translating their findings into policies, recommendations, and strategies. Five of them are permanent (Gear, Maritime, Pressure, Response, and State & Conservation.) Three of them are time-limited (Agri, Fish, and HELCOM Vasab). These working groups are mainly composed of national experts, usually from a Ministry or national agency nominated by a HELCOM contracting party.

The expert groups and networks are supervised by and responsible for HELCOM working groups (Table 2).

HELCOM Stakeholder Conferences (HSC)

The HSCs have been organized from 2006 to 2022 as shown in Table 2. No data was available for several conferences which are excluded from Table 2. Compared to the HELCOM activities for four decades, the HSCs are relatively recent initiatives by the HELCOM.

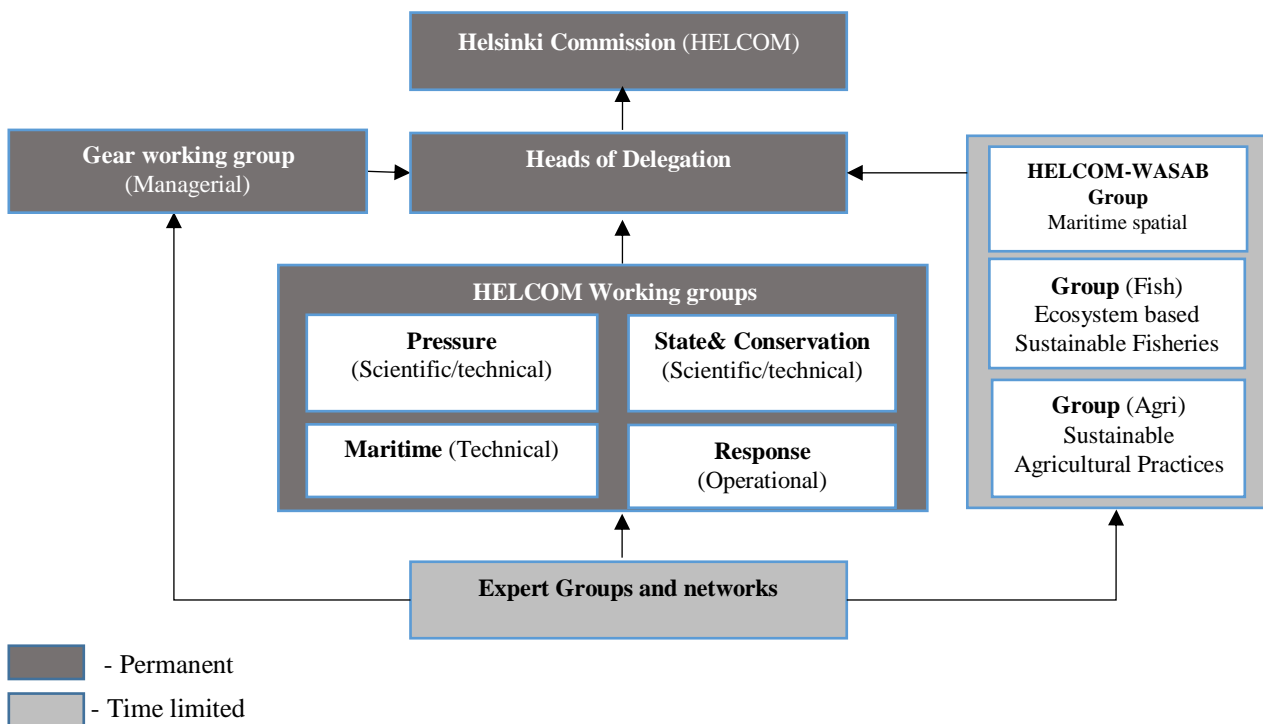

Fig. 3. HELCOM Organization

Source: HELCOM 2022

Table 1. HELCOM policy instruments

Policy instrument	Official documents
Helsinki Convention	Helsinki Convention in 1974 Helsinki Convention revised in 1992
Ministerial declarations	13 ministerial declarations
Recommendations	More than 260 recommendations since 1980s

The Conference themes were mainly developed around adopting and implementing the BSAP as shown in Table 2. For instance, the purpose of the 2007 HSC was to discuss with all the relevant stakeholders the content of the plan and proposed actions in top priority areas including eutrophication, pollution involving hazardous substances, maritime safety, accident response capacity, habitat destruction, and decline in biodiversity. The 2010 HSC was organized to coordinate between the BSAP and other processes like the EU Strategy for the Baltic Sea region, the NDEP, etc. The 2020 HSC was to al-

low stakeholders to voice their views on the BSAP update. The BSAP update should be “strongly communicated with stakeholders, enable knowledge sharing between science and policy across all levels, be developed in a participatory and transparent way at the regional and local levels including all appropriate stakeholders” (HELCOM HSC, 2020). The outcome of HSCs was to serve as an input to the ongoing process of developing, implementing, and updating the BSAP and to ensure the future Action plan is relevant and implemented effectively in practice.

Table 2. Expert groups supervised by HELCOM working groups

No.	Working group	Expert groups
1.	Fish	<ul style="list-style-type: none"> - CG Aquaculture – Correspondence Group concerning a draft document on Best Available Technology/Best Environmental Practices (BAT/BEP) descriptions for sustainable aquaculture in the Baltic Sea region - FISH-M – Task Force on migratory fish species
2.	GEAR	<ul style="list-style-type: none"> - EN ESA – Expert Network on Economic and Social Analyses
3.	Maritime	<ul style="list-style-type: none"> - AIS EWG – Expert Working Group for Mutual Exchange and Deliveries of AIS data - GREEN TEAM – Sub-group on Green Technology and Alternative Fuels for Shipping - JTG Ballast & Biofouling – Joint HELCOM/OSPAR Task Group on Ballast Management Convention Exemptions (BWMC) and Biofouling - PRF Cooperation Platform – Cooperation Platform on Port Reception Facilities in the Baltic Sea - SAFE NAV – Group of Experts on Safety of Navigation
4.	Pressure	<ul style="list-style-type: none"> - EG Hazardous Substances – Expert Group on Hazardous Substances - EG Marine Litter – Expert Group on Marine Litter - EG Noise – Expert Group on Underwater Noise - EG DREDS – Expert Group on Dredging/Depositing Operations at Sea - REDCORE DG – Reduction Scheme Core Drafting Group - CG PHARMA – Correspondence Group on Pharmaceuticals
5.	Response	<ul style="list-style-type: none"> - EG Wildlife – Expert Group on Wildlife Response - SHORE Network – Expert Coordination Network on Response on the Shore - IWGAS – Informal Working Group on Aerial Surveillance - SUBMERGED – Expert Group on Environmental Risks of Hazardous Submerged Objects
6.	State and Conservation	<ul style="list-style-type: none"> - EG MAMA – Expert Group on Marine Mammals - EG STUR – Expert Group on Sturgeon Remediation - EG Hazardous Substances – Expert Group on Hazardous Substances - EN BENTHIC – Expert Network on Benthic Habitats and Biotopes - EN CLIME – Joint HELCOM/Baltic Earth Expert Network on Climate Change - IN Eutrophication – Intersessional Network on Eutrophication - JWG Bird – HELCOM-OSPAR-ICES Joint Working Group on Seabirds - MORS – Expert Group on Monitoring of Radioactive Substances in the Baltic Sea

Source: HELCOM 2022

Table 3. HSCs between 2006 to 2022

No	Conference theme	Year
1	Development of the BSAP	2007
2	Broad Scale marine spatial planning, financing BSAP	2008
3	Building blocs for a cost-effective implementation of the HELCOM BSAP	2009
4	One goal, one direction, many ways: Streamlining the implementation of the BSAP	2010
5	Baltic Sea-NECA	2013
6	Tackling the challenges in marine litter in the Baltic Sea	2016
7	Joint BONUS-HELCOM Conference 2018: Research sustainability and innovation	2018
8	For a Sustainable Baltic Sea: The BSAP beyond 2021, 2020	2020
9	Practically Implementing Ecosystem-Based Management	2021
10	Climate change in the Baltic Sea	2022
11	Think outside the box: Implementing HELCOM BSAP	2023

Source: HELCOM website, accessed in December 25, 2022

These conferences invited a diverse set of participants annually including national authorities, politicians, businesses, municipalities, international financial institutions, other Baltic Sea regional bodies, industry, the scientific community, private foundations, and NGOs. The mode of communication and participation mainly includes workshops, presentations, round table and panel discussions, field trips, group exercises, exhibitions, etc. The participants ranged from approximately 90 to 130 persons. In 2022, the Stakeholder Conference was organized online for two days (in total 240 participants). The 2021 HSC titled “Practically implementing ecosystem-based management” was to agree on a shared understanding between various sectors and narrow down the ecosystem approach to facilitate its regional implementation through a common regional understanding and coherence of various stakeholders’ activities. The HELCOM teamed up with Coalition Clean Baltic and the Swedish Agency for Marine and Water Management.

Discussion

For more than four decades, the HELCOM put enormous efforts to use the best available scientific knowledge for marine environment protection and management. It strives towards providing information on the state and trends of the marine environment and the efficiency of measures and developing a base for decision-making. Monitoring and assessment are important parts of HELCOM activities. The Baltic networks are extensively maintained by a formal state, intergovernmental and non-governmental organizations. These networks have a high level of organizational structure and hierarchy. These networks are centered on influential inter-governmental organizations of the HELCOM or hosted by active non-governmental organizations (VanDeveer, 2011). So the HELCOM is well-equipped with science policy interaction.

The HELCOM scientific networks and experts are closely tied with the working groups which develop recommendations, strategies, and policies. From this perspective, the HELCOM is institutionally suited for one-directional communication or conventional linear science-policy process. The HELCOM was acknowledged as a role model and an advisory body for channeling scientific findings into regional policies (HELCOM HSC, 2020). From the science-policy interface, the working groups can serve as boundary organizations to mediate the Heads of Delegation (Ministerial Meetings), scientific groups as well as other stakeholders including public participation.

From the perspective of the HSCs, the HELCOM adopted the conventional model of science policy interaction. The HSCs up to 2020 served as a platform to educate and inform the scientific outcomes of other stakeholders. These Conferences were mainly aimed at knowledge sharing between science and policy across all levels to facilitate the development and implementation of the BSAP. During the HSCs, the various actors voiced their positions in regarding the BSAP. For instance, in the HSC 2007, the representative of the fisheries sector stated that they are not against the marine protected areas per se and that areas closed for fisheries are used voluntarily by fisheries (VanDeveer, 2011). In the HSC 2009, the Baltic Farmers Forum stressed the need for a strengthened dialogue between agricultural and environmental sectors. In the HSC 2021, it is stated that despite those dealing with marine protection, fisheries or agriculture do not give enough consideration to environmental matters. Some policies such as maritime spatial planning place human activities at the forefront, not the environment (HELCOM HSC, 2007). All these examples assume a lack of coordination and communication between stakeholders.

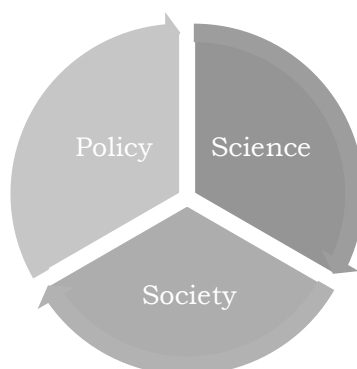

Fig. 4. Three stations of 2021 HSC (HELCOM HSC, 2021)

However, the HSC 2021 may be regarded as a turning point for the science-policy interface for marine environmental management in the Baltic sea. The Conference was stationed into three topics including policy, science, and society. The participants were split into smaller manageable groups under these topics and rotated between stations. This model was similar to the science-policy interface developed by Spruijt. At the Policy station, it was recognized that all participants recognized the limited interaction between major policies such as fisheries, agriculture, and environmental protection. To put the ambitious BSAP towards the sustainable Baltic Sea into concrete actions, the HELCOM stakeholders agreed on considering citizen science, public participation, and the involvement of educators and social scientists. The 2022 HSC was stationed into three topics namely science, policy, and management, and rotated in between. The Conference was to disseminate knowledge about the regional effects of climate change while allowing gathering fresh views on climate change mitigation and adaptation from all stakeholders in the Baltic Sea region. The stakeholders agreed that more deliberation and participation including civic councils, dialogue platforms, and stakeholder confer-

ences should be established for better knowledge creation and transparent and participatory policy making.

Conclusion. The regional cooperation of the Baltic sea is the leading and “forerunner” model for environmental management. The Baltic case is very often emphasized from the perspective of the successful implementation of non-binding recommendations and the political will of contracting countries toward regional cooperation. The study examined the Baltic case from a science-policy interface perspective. Despite long-term science-policy processes, regional cooperation has recently progressed towards involving citizen science, deliberation, and participatory approaches. The stakeholders agreed that to implement the ambitious BSAP into practice and concrete actions, the further development of civil councils, public participation, and multi-sectoral involvement is crucial for robust knowledge production in regional environmental management. From the institutional perspective, the working groups within the HELCOM can facilitate the mediation of scientific communities and societal actors. These groups can serve as boundary organizations in the science-policy interface.

REFERENCES

1. HELCOM. (2017). First Version of the ‘State of the Baltic Sea’ Report – June 2017.
2. HELCOM. (2018). Implementation of the Baltic Sea Action Plan, HELCOM Activities Report 2017.
3. Maggio, A. R. (2019). Regional cooperation for protection of the marine environment in Southeast Asia: current trends in the South China Sea. *Asia Pacific Journal of Environmental Law*, 22(1), 160-170. doi: <https://doi.org/10.4337/apjel.2019.01.08>
4. Saunders, F. P., Gilek, M., & Linke, S. (2017). Knowledge for environmental governance: Probing science-policy theory in the cases of eutrophication and fisheries in the baltic sea. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 19(6), 769-782. doi: <https://doi.org/10.1080/1523908X.2017.1286575>
5. Van den Hove, S., (2007). A rationale for science-policy interface. *Futures*, 39(7), 807-826. doi: <https://doi.org/10.1016/j.futures.2006.12.004>
6. Forsyth, T. (2004). *Critical political ecology: the politics of environmental science*. Routledge.
7. Spruijt, P., Knol, A. B., Vasileiadou, E., Devilee, J., Lebret, E., & Petersen, A. C. (2014). Roles of scientists as policy advisers on complex issues: a literature review. *Environmental Science and Policy*, 40, 16-25. doi: <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2014.03.002>
8. Cross, M. K. D. (2013). Rethinking epistemic communities twenty years later. *Review of International Studies*, 39(1), 1-24.
9. Mukherjee, I., & Howlett, M. P. (2015). Who is a stream? Epistemic communities, instrument constituencies and advocacy coalitions in multiple streams subsystems. *Epistemic Communities, Instrument Constituencies and Advocacy Coalitions in Multiple Streams Subsystems (April 10, 2015)*. Lee Kuan Yew School of Public Policy Research Paper, 15-18. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2593626>
10. Cross, M. K. D. (2015). The limits of epistemic communities: EU security agencies. *Politics and Governance*, 3(1), 90-100. doi: <https://doi.org/10.17645/pag.v3i1.78>
11. Backer, H., Leppänen, J. M., Brusendorff, A. C., Forsius, K., Stankiewicz, M., Mehtonen, J., ... & Haaranen, T. (2010).

- HELCOM Baltic Sea Action Plan—A regional programme of measures for the marine environment based on the Ecosystem Approach. *Marine pollution bulletin*, 60(5), 642-649. doi: <https://doi.org/10.1016/j.marpolbul.2009.11.016>
12. Johansson, S., & Wulff, F. (2007). The MARE Research Program 1999-2006: Reflections on Program Management. *Ambio*, 36(2/3), 119-122.
13. Linke, S., Gilek, M., Karlsson, M., & Udovyk, O. (2014). Unravelling science-policy interactions in environmental risk governance of the Baltic Sea: comparing fisheries and eutrophication. *Journal of Risk Research*, 17(4), 505-523. doi: <https://doi.org/10.1080/13669877.2013.794154>
14. Tynkkynen, N. (2013). The challenge of environmental governance in the network society: The case of the Baltic sea. *Environmental Policy and Governance*, 23(6), 395-406. doi: <https://doi.org/10.1002/eet.1621>
15. Burton, E., Wang, W., & White, R. (2019). An Introduction to the Science-Policy Interface Concept: What, Why, and How. Retrieved from <https://eiu.ca/an-introduction-to-the-science-policy-interface-concept-what-why-and-how/>.
16. HELCOM HSC. (2020). Outcome of the HELCOM Stakeholder Conference 2020. Retrieved from <https://helcom.fi/wp-content/uploads/2020/03/Outcome-of-the-2020-HELCOM-Stakeholder-Conference.pdf>.
17. VanDeveer, S. D. (2011). Networked Baltic environmental cooperation. *Journal of Baltic Studies*, 42(1), 37-55. doi: <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.538516>
18. HELCOM HSC. (2007). Outcome of the 2nd HELCOM stakeholder conference. Retrieved from https://helcom.fi/wp-content/uploads/2019/08/BSAP-CONF-2-2007_Outcome.pdf.
19. HELCOM HSC. (2021). HELCOM Stakeholder Conference 2021 (HSC2021) “Practically Implementing Ecosystem-Based Management”. Retrieved from <https://helcom.fi/wp-content/uploads/2021/03/HSC2021-outcome.pdf>.

The article was received by the editors 17.05.2023.

The article is recommended for printing 20.06.2022.

Уянга Ценддорж, аспірант, Аспірантура університету Монголії, Вежа Ердем, пл. Сухе-Батора, 20/6, Улан-Батор 14200, Монголія
 cyangatsenddorj310@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-0859-6840>

Буяндельгер Должин, кандидат наук, викладач, Мандахський університет, вул. Амарсана, 18/1, район Баянгол, 16 Хороо, Улан-Батор, 16040, РОВ/ 88, Монголія
 buyandelger@mandakh.edu.mn
<https://orcid.org/0009-0003-5341-4637>

ВЗАЄМОДІЯ НАУКИ ТА ПОЛІТИКИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ НАВКОЛИШНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ: ПРИКЛАД HELCOM У КОНТЕКСТІ БАЛТІЇ

Регіональне екологічне співробітництво в Балтійському морі є провідною та «першопрохідною» моделлю управління екологічними проблемами на регіональному рівні. Випадок Балтії дуже часто наголошується з точки зору успішного впровадження необов'язкових рекомендацій щодо управління морським середовищем та політичної волі країн-учасниць щодо регіонального екологічного співробітництва. Незважаючи на чотири десятиліття зусиль, Балтійський регіон є своєрідним і унікальним випадком, де довгостроковий антропогенний тиск і його тендітна екосистема спричиняють ще більше проблем для держав регіону. У цьому дослідженні ми розглядали приклад Балтії з точки зору взаємодії науки та політики та використовували дані конференцій зацікавлених сторін HELCOM (Гельсінська комісія), організованих з 2006 по 2022 рік. Наука-політика розглядається як ключовий процес у захисті та управлінні навколишнім середовищем. Ми провели якісне дослідження на основі аналізу документів, відстежуючи взаємодію та діяльність основних зацікавлених сторін. Ми виявили, що Балтійський випадок привів до довготривалих традиційних науково-політичних процесів, де була сильна присутність наукового співтовариства, спрямованого на надання найкращих доступних наукових знань для захисту морського середовища та управління ним, а також розробку бази даних для прийняття рішень. Балтійська регіональна співпраця нещодавно просунулася до залучення громадянської науки, обговорення та підходів участі. Зацікавлені сторони погодилися, що для реалізації амбітної програми BSAP на практиці та конкретних дій подальший розвиток громадських рад, участь громадськості та багатосекторальне залучення є вирішальними для надійного виробництва знань у регіональному управлінні навколишнім середовищем. З інституційної точки зору, робочі групи в рамках HELCOM можуть сприяти посередництву наукових спільнот і суспільних діячів. Ці групи можуть служити прикордонними організаціями в науково-політичному інтерфейсі.

Ключові слова: **взаємодія науки та політики, захист морського середовища, регіональне співробітництво, Балтійський регіон.**

JEL Classification: Q30; Q38; Q56.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 20.06.2023 р.

ФІНАНСИ

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-08>
УДК 336.64

Інна Анатоліївна Бержанір

кандидат економічних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, Умань, 20300, Україна
berzhanir.i@udpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7035-1170>

ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ У СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ПІДПРИЄМСТВА

Метою написання статті є діагностика показників, що характеризують рівень фінансової безпеки підприємства, а також аналіз чинників, що вплинули на їх зміну. В процесі дослідження встановлено, що фінансова безпека підприємств є визначальним чинником, що сприяє їх ефективному функціонуванню. Встановлено, що фінансова безпека визначає граничний стан фінансової стійкості, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується здатністю підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Встановлено, що ситуація, яка склалася останніми роками на підприємстві сприяла поліпшенню його фінансового стану та забезпеченості фінансовими ресурсами. Однією з найбільш вагомих проблем забезпечення фінансової безпеки сучасних підприємств є відсутність аналітичної роботи за оцінкою її надійності та рівня. Невміння оцінити існуючі загрози фінансової безпеки призводить до неможливості їх усунути, що в результаті зумовлює неефективність фінансової діяльності підприємства.

Обґрунтовано, що основними завданнями фінансової безпеки є: побудова надійного фінансового контролю за дотриманням основних параметрів фінансової безпеки; створення сприятливого інвестиційного клімату; створення єдиного державного інформаційного поля щодо загроз фінансової безпеки; поступове запровадження індикаторів – орієнтирів фінансової безпеки; переведення розрахунків виключно на грошову форму та модернізація функціонування платіжної конструкції; сприяння нарощуванню експорту продукції; активізація розбудови фінансово-кредитної інфраструктури тощо.

Встановлено, що для забезпечення фінансової безпеки на підприємстві і можливості передбачення ризиків повинна існувати система органів управління фінансовою безпекою, що мають проводити діагностику стану підприємства, прогнозувати можливі загрози та проводити заходи, що сприятимуть забезпеченню стабільності та економічної безпеки підприємства в цілому.

Ключові слова: **фінансова безпека, фінансовий стан, власний капітал, оборотні засоби, ліквідність, фінансова стійкість.**

JEL Classification: K19; G32; C50.

Як цитувати: Бержанір, І. А. (2023). Діагностика фінансової безпеки у системі внутрішнього аудиту підприємства. *Соціальна економіка*, 65, 83-91. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-08>

In cites: Berzhanir, I. (2023). Diagnostics of financial security in the internal audit system of the enterprise. *Social Economics*, 65, 83-91. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-08> (In Ukrainian)

Вступ. В умовах прояву кризових явищ в Україні ускладнюється можливість успішного функціонування суб'єктів господарювання. Нестабільність економіки спричиняє

високу ризикованість господарської діяльності, а, отже, виникають ризики і загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання, спричинені зовнішніми та внутріш-

німи чинниками. За цих умов перед керівництвом таких суб'єктів постає багато проблемних питань щодо управління ризиками та загрозами з метою їх мінімізації.

Фінансова безпека суб'єктів господарювання є основним чинником їх ефективного розвитку, а також безпечного функціонування держави в цілому. Особливої уваги при забезпеченні фінансової безпеки суб'єктів господарювання потребує управління внутрішніми та зовнішніми ризиками. Розв'язання зазначених проблемних питань визначає необхідність подальшого розвитку як теоретичних положень, так і розробки практичних аспектів забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Метою статті є систематизація та узагальнення теоретичних аспектів фінансової безпеки підприємств, а також розробка практичних рекомендацій щодо напрямів розвитку їх фінансової безпеки.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- поглибити та уточнити економічну сутність категорії „фінансова безпека”;
- обґрунтувати критерії оцінки фінансової безпеки підприємства;
- виявити фінансові можливості та здійснити оцінку фінансової безпеки підприємства;
- розкрити передумови та визначити напрями розвитку фінансової безпеки підприємств.

Об'єктом дослідження є фінансова діяльність підприємства, а предметом – є теоретичні та методичні аспекти фінансової безпеки підприємства.

Огляд літератури. Розвитку теоретичних і практичних аспектів забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва присвятили праці такі вітчизняні вчені: О. Барановський (Барановський, 1999), І. Бланк (Бланк, 2019), В. Жук (Жук, 2014), П. Лайко, Ю. Ляшенко (Лайко & Ляшенко, 2000), Є. Мних, Н. Барабаш (Мних & Барабаш, 2010), В. Мартинюк, Я. Зволяк, О. Баранецька (Мартинюк, Зволяк, & Баранецька, 2016), І. Зятковський (Зятковський, 1999), М. Коробов (Коробов, 2000), М. Патарідзе-Вишинська (Патарідзе-Вишинська, 2019), К.В. Орехова (Орехова, 2014) та інші вчені.

Фінансова безпека підприємства – це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, дестабілізуючих факторів, за якого забезпечується стійка реалізація основних комерційних інтересів та цілей діяльності (Кравчук, 2020). На думку І. Бланка, сутність фінансової безпеки полягає у здатності підприємства самостійно розробляти та проводити фінансову стратегію відповідно до цілей загальної корпоративної стратегії, в умовах невизначе-

ного та конкурентного середовища» (Бланк, 2019). Головна умова фінансової безпеки підприємства – це здатність протистояти наявним і виникаючим небезпекам, що прагнуть заподіяти фінансових збитків підприємству, змінити структуру капіталу або примусово ліквідувати підприємство.

О. Барановський акцентує увагу на тому, що фінансова безпека являє собою надзвичайно складну багаторівневу систему, яка охоплює фінансову безпеку окремого громадянина, домашніх господарств, населення, підприємців, організацій (Барановський, 1999). О. Амосов вважає, що фінансова безпека – це поняття, що включає комплекс методів, засобів і заходів захисту економічних інтересів держави на макrorівні, корпоративних структур, фінансової діяльності суб'єктів господарювання на макrorівні» (Амосов, 2020). М. Єрмошенко розглядає поняття «фінансова безпека» з позицій ресурсно-функціонального підходу як захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання наявних зобов'язань» (Єрмошенко, 2010).

Здобуті вченими результати теоретичних і практичних розробок мають важливе значення для подальшого розвитку оцінки фінансової безпеки підприємств та окреслення напрямів її забезпечення. Водночас у дослідженнях згаданих авторів приділено недостатньо уваги діагностиці внутрішніх ризиків при управлінні фінансовою безпекою, а також організаційно-методичним положенням оцінки внутрішніх ризиків і загроз фінансовій безпеці суб'єктів підприємництва, у зв'язку з чим назріла необхідність в обґрунтуванні теоретичних положень і розробці практичних підходів щодо забезпечення фінансової безпеки таких суб'єктів, що зумовило актуальність теми дослідження.

Методологія дослідження. Розробка методів оцінки фінансової безпеки підприємства має важливе методологічне значення, яке пов'язане з необхідністю майже щоденного знання його фінансового стану і завдяки цьому підтримання в ринкових конкурентних умовах на належному рівні. Основним критерієм оцінки рівня забезпечення фінансової безпеки підприємства слід вважати чистий прибуток. На основі цього критерію можна будувати всю систему показників (індикаторів), які характеризують стан фінансової безпеки (Медвідь, 2006). Індикатори, або показники фінансової безпеки, виступають як кількісні характеристики стану фінансової діяльності, що відібрані для характеристики фінансової безпеки підприємства.

Індикаторний метод передбачає порів-

няння фактичних значень показників фінансової безпеки з пороговими значеннями індикаторів її рівня (Ковальчук & Корбутяк, 2014; Кракос, 2020; Ладюк, 2016). Порогові значення індикаторів фінансової безпеки – це граничні величини, недотримання яких призводить до формування негативних тенденцій (виникнення загроз) у сфері фінансової безпеки. За такого підходу найвищий рівень фінансової безпеки підприємства досягається при умові, що уся сукупність індикаторів знаходиться в межах порогових значень, а порогове значення кожного з індикаторів досягається не за рахунок інших. Цей підхід слід визнати правильним і виправданим.

Основні результати дослідження. Однією з найважливіших проблем забезпечення фінансової безпеки сучасних підприємств є відсутність аналітичної роботи за оцінкою її надійності та рівня. Невміння оцінити існуючі загрози фінансової безпеки приводить до неможливості їх усунути, що в результаті зумовлює неефективність фінансової діяльності підприємства. Оцінку ефективності забезпечення фінансової безпеки підприємств доцільно проводити в розрізі її структурних елементів, оскільки використання кожного з них передбачає застосування специфічних механізмів здійснення впливу на об'єкти, які безпосередньо формують певний його стан.

Нормальне функціонування будь-якого підприємства неможливе без достатньої кількості фінансових ресурсів, що знаходяться в його розпорядженні. Тому фінансово-виробнича діяльність підприємства повинна спрямовуватись на практичне втілення фінансового забезпечення, тобто на стабілізацію фінансових ресурсів в обсязі, достатньому для фінансування його виробничого і соціального розвитку.

На думку І. Ломачинської (Ломачинська, 2012), недостатня забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами може призвести до перебоїв у його діяльності, неможливості сплачувати рахунки постачальників, повертати банківські кредити, здійснювати виплату заробітної плати, інших платежів і, в кінцевому результаті, до втрати ліквідності і банкрутства. Запобігти цьому можливо, проводячи ефективне фінансове планування і контроль.

Покращення фінансово-господарської діяльності підприємства, збільшення доходів та прибутків, зменшення витрат виробництва, підвищення рентабельності, виявлення та мобілізація внутрішньогосподарських резервів можливе тільки за допомогою здійснення аналізу та контролю його фінансово-виробничої діяльності. Отже, в ринкових умовах фінансова діяльність підприємства пов'язана з аналізом формування джерел коштів та їх використання.

Аналіз фінансового стану підприємства дає можливість оцінити його фінансову стійкість, співвідношення власних і залучених коштів, дотримання розрахункової і кредитної дисципліни. Отже, фінансовий стан ПВКП «Хімпродукт» – одна з найважливіших його характеристик.

У результаті аналізу фінансового стану підприємства отримують певні показники, необхідні для його оцінки, планування та підготовки оперативних управлінських рішень за всіма аспектами фінансової діяльності підприємства, тобто формується інформаційна система фінансового менеджменту, або фінансова інформація. Питанню визначення та практичного застосування обчислення різноманітних фінансових коефіцієнтів, за допомогою яких можна оцінити фінансовий стан підприємства, присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Для забезпечення процесу виробництва важливим є стан основних виробничих засобів. Аналіз майнового стану ПВКП «Хімпродукт» дає змогу дослідити ефективність використання майна та забезпечення власними оборотними коштами (рис. 1).

При аналізі коефіцієнта зносу за 2017–2020 рр. по підприємству прослідковується зменшення рівня зносу основних засобів, що свідчить про позитивну тенденцію.

З позиції перспективного розвитку підприємства важливою є оцінка його фінансового стану (Рета & Шимко, 2013). Для короткострокової перспективи критерієм оцінки є ліквідність (платоспроможність), тобто можливість в повному обсязі і своєчасно здійснювати розрахунки з кредиторами.

З позиції довгострокової перспективи фінансовий стан підприємства характеризується рівнем залежності підприємства від зовнішніх запозичень. Потреба в аналізі ліквідності балансу в умовах ринку посилюється для підприємств необхідністю оцінки кредитоспроможності, оскільки у більшості з них виникає гостра потреба в позикових коштах.

Ліквідність підприємства визначається відношенням вартості ліквідних активів до його заборгованості. В показнику ліквідності виражається взаємозв'язок можливості продажу активів підприємства з оплатою його зобов'язань, тому в економічній літературі ліквідність підприємства ототожнюється з ліквідністю його балансу (Бержанір, 2016).

Аналіз коефіцієнтів ліквідності ПВКП «Хімпродукт» наведено в табл. 1.

Кожний з цих коефіцієнтів показує, якими платіжними засобами підприємство має можливість погасити свої зобов'язання, а їх аналіз в динаміці за досліджувані роки дасть змогу своєчасно передбачити фінансові труднощі та виробити стратегію подальшого розвитку.

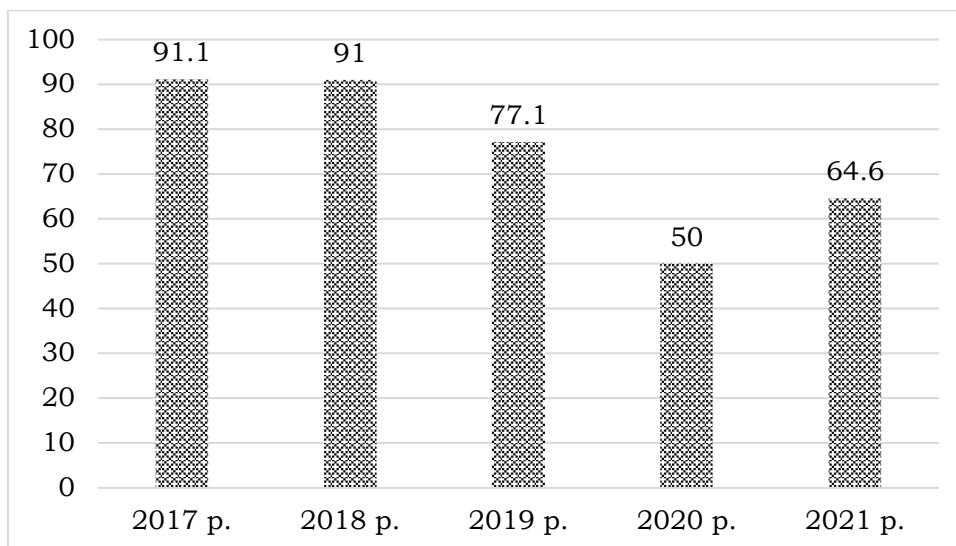

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта зносу у ПВКП «Хімпродукт» у 2017–2021 рр.
Fig. 1. Dynamics of the wear rate at the «Chemical Product» PVCP in 2017–2021

Як видно з табл. 1, аналіз коефіцієнтів загальної ліквідності у 2017–2021 рр. показує на тенденцію до зменшення. Проте за всі аналізовані роки вони відповідають нормативному значенню, а це свідчить про підвищення ліквідності балансу.

Більш жорстким показником ліквідності, ніж коефіцієнт покриття є коефіцієнт швидкої ліквідності, який враховує якість оборотних активів.

Як свідчить проведений аналіз коефіцієнт швидкої ліквідності має також нестабільну тенденцію. Найкращим значенням цього показника було в 2020 р. На кінець 2021 р. підприємство на кожен гривню заборгованості мало 0,01 грн ліквідних активів.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності показує, яка частина короткострокових зобов'язань може бути погашена негайно. Рівень цього показника не відповідав нормативному значенню за досліджувані роки. Тільки в 2020 р. він майже наблизився до нормативу, а в 2021 р., на жаль, знову зменшився. А це, в свою чергу, свідчить про неможливість своєчасного погашення поточних боргів.

Фінансова стійкість підприємства формується в процесі усїєї фінансово-господарсь-

кої діяльності, відображає стабільне перевищення доходів над витратами, сприяє безперервному процесу виробництва і реалізації продукції.

Аналіз показників фінансової стійкості, наведених в таблиці 2, дає можливість зробити такі узагальнення.

Коефіцієнт автономії характеризує ступінь фінансової незалежності підприємств від кредиторів. Як свідчить відображений аналіз за весь період з 2017–2021 рр. він був більшим критичного значення 0,5, що позитивно характеризує дане підприємство.

Коефіцієнт фінансової стабільності – (співвідношення власних і залучених засобів) по підприємству має тенденцію до збільшення, а це свідчить про те, що на кожен одиницю залучених коштів, вкладених в активи підприємства припадало на кінець 2020 р. 4,06 грн власних коштів проти 3,45 грн в 2017 р., що вказує на позитивну тенденцію.

Діяльність ПВКП «Хімпродукт» характеризується стабільним попитом на продукцію, що реалізується, налагодженими каналами збуту й постачання, тому воно зберігає високу фінансову стійкість, про що свідчить коефіцієнт фінансової стійкості (в середньому – 0,90).

Таблиця 1. Динаміка показників ліквідності і платоспроможності ПВКП «Хімпродукт»
Table 1. Dynamics of liquidity and solvency indicators «Chemical product»

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Нормативне значення
Коефіцієнт загальної ліквідності (коефіцієнт покриття)	4,12	4,23	4,32	2,59	2,63	> 1,5-2,5
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,19	0,22	0,15	0,24	0,01	1-2
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,02	0,01	0,05	0,13	0,01	> 0,2-0,25

Таблиця 2. Динаміка показників фінансової стійкості ПВКП «Хімпродукт»
Table 2. Dynamics of indicators of financial sustainability of the PVKP «Chemical product»

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Нормативне значення
Коефіцієнт автономії (незалежності)	0,80	0,79	0,82	0,81	0,80	> 0,5
Коефіцієнт фінансування (фінансової стабільності)	3,45	3,84	4,68	4,39	4,06	> 0,8
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,90	0,93	0,94	0,91	0,84	0,75-0,9
Коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними коштами	0,73	0,76	0,77	0,61	0,62	> 0,1
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,21	0,25	0,19	0,19	0,32	0,3-0,5

Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами за період, який аналізується, свідчить про незначний спад і погіршення фінансової стійкості підприємства.

Коефіцієнт маневреності власного капіталу, який показує співвідношення власних оборотних засобів до власного капіталу збільшився з (0,21) до 0,32, а це свідчить про збільшення оборотних засобів на формування оборотних фондів ПВКП «Хімпродукт».

Отже, у ПВКП «Хімпродукт» закріплюється тенденція поповнення оборотних активів за рахунок власних коштів, а це свідчить про покращення фінансового стану. В найближчій перспективі стоїть питання формування такої структури активів, яка б забезпечувала достатню ліквідність і прискорення оборотності.

Важливою складовою аналізу фінансової сфери підприємства є оцінка його прибутковості та рентабельності. Прибуток синтезує в собі всі найважливіші сторони фінансово-господарської діяльності підприємства. Окупність затрат та використаного майна характеризується величиною одержаного прибутку на одиницю відповідних складових процесу виробництва чи сукупних затрат підприємства. Ступінь прибутковості функціонування підприємства найточніше визначають показники рентабельності.

У табл. 3 наведено розрахунки найважли-

віших показників прибутковості та рентабельності ПВКП «Хімпродукт».

Використання активів в ПВКП «Хімпродукт» є малоефективним, хоча прослідковується тенденція до покращення. Однак, керівництву підприємства потрібно прийняти заходи щодо поліпшення використання його активів.

Розрахунки рентабельності власного капіталу свідчать, що на кожні 100 одиниць капіталу отримано у 2017 р. – 0,95 грн доходу, у 2018 р. – 0,32 грн, у 2019 р. – 0,75 грн, у 2020 р. – 1,08 грн, у 2021 р. – 1,14 грн. Аналіз зазначеного показника привертає увагу до покращення рівня прибутковості власного капіталу. Особливо він був ефективним в 2021 р. Даний показник є особливо важливим для засновників, оскільки він характеризує рівень ефективності використання ними грошових коштів.

Показник рентабельності реалізованої продукції за чистим прибутком характеризує відносну величину чистого доходу, яке отримує ПВКП «Хімпродукт» в розрахунку на 1 грн. реалізованої продукції.

Аналіз зазначеного комплексу показників в ПВКП «Хімпродукт» привертає увагу до низького рівня прибутковості і рентабельності, хоча простежується тенденція до поліпшення. Однак в 2021 р. цей показник знизився в порівнянні з 2020 р.

Таблиця 3. Динаміка показників прибутковості та рентабельності ПВКП «Хімпродукт»
Table 3. Dynamics of profitability and profitability indicators «Chemical product»

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Нормативне значення
Рентабельність активів	2,35	0,24	4,06	6,74	8,71	збільшення
Рентабельність власного капіталу	0,95	0,32	0,75	1,08	1,14	збільшення
Рентабельність реалізованої продукції за чистим прибутком	1,63	0,67	1,34	1,77	1,51	збільшення

Таблиця 4. Чистий фінансовий потік у ПВКП «Хімпродукт», тис грн
Table 4. Net financial flow in «Chemical product», thousand UAH

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Прибуток	59	21	50	73	78
Амортизація	336	367	358	294	305
Кредиторська заборгованість	499	435	487	787	1326
Дебіторська заборгованість	153	121	71	90	31
Чистий фінансовий потік	741	702	824	1064	1678

Показники залишків фінансових ресурсів підприємств – це статичні показники на певний момент часу і тому вони безпосередньо не характеризують їх фінансових потоків. Вони відображають результат руху фінансових ресурсів підприємства та можливості підприємства своєчасно погашати короткострокові фінансові зобов'язання.

Вхідний фінансовий потік підприємства повинен збільшуватися у разі нестачі наявних фінансових ресурсів за рахунок залучених коштів. Вихідний фінансовий потік повинен збільшуватися при надлишку фінансових ресурсів, за рахунок вкладання фінансових ресурсів у інші прибуткові активи.

Чистий фінансовий потік є важливою характеристикою фінансових потоків і розраховується як різниця між обсягом вхідних та вихідних потоків. Відповідно він може бути позитивним або від'ємним. На рівні підприємств чистий фінансовий потік розраховується за формулою:

$$\text{ЧФП} = \text{П} + \text{А} + \text{Кз} - \text{Дз},$$

де: ЧФП – чистий фінансовий потік;

П – прибуток;

А – амортизаційні відрахування;

Кз – кредиторська заборгованість;

Дз – дебіторська заборгованість.

Розрахунок щодо чистого фінансового потоку в ПВКП «Хімпродукт» наведено в таблиці 4.

Для більш наглядного уявлення відобразимо чистий фінансовий потік у схематично (рис. 2).

Нині державне регулювання здійснюється без проведення аналізу щодо інформації про фінансові потоки підприємств, без оцінки того, як це позначиться на їх абсолютній ліквідності, без діагностики факторів, які викликали певні заходи державного впливу.

Чинники, що спричиняють коливання параметрів фінансової безпеки підприємств, є теж чисельними (таблиця 6). Це дає підстави для висновку, що при впливі на параметри фінансової безпеки підприємств зазначені складові мають свою специфіку та різний рівень значимості.

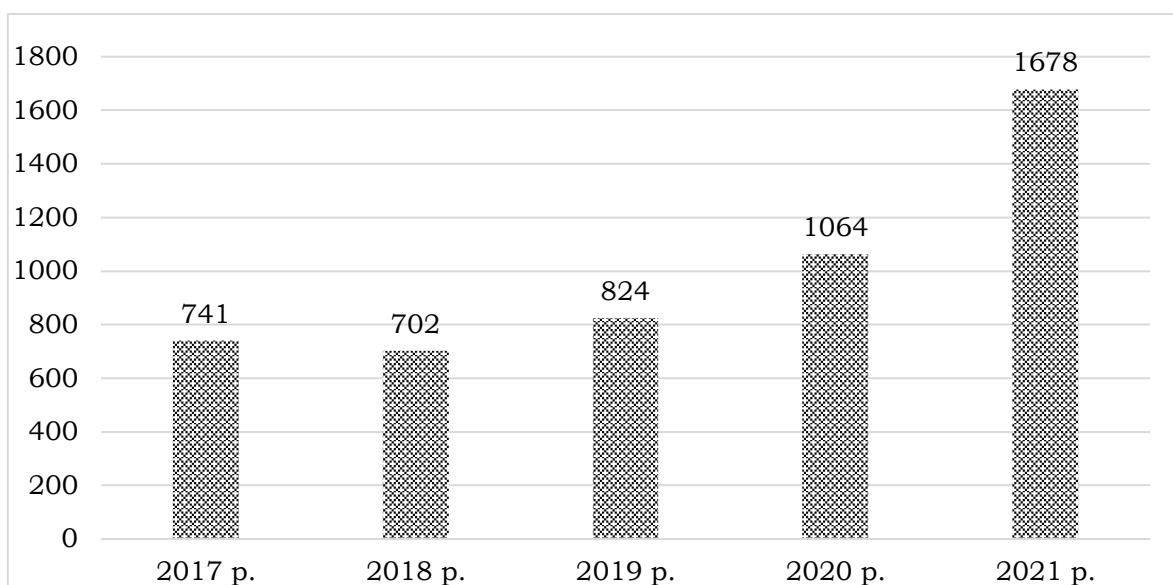

Рис. 2. Динаміка чистого фінансового потоку ПВКП «Хімпродукт» у 2017–2021 рр.
Fig. 2. The dynamics of the net financial flow of the «Chemical Product» in 2017–2021

Таблиця 6. Фактори впливу на рівень фінансової безпеки підприємств
Table 6. Factors affecting the level of financial security of enterprises

Фактори прямого впливу	Фактори опосередкованого впливу
Мета та завдання власників підприємства та їх фінансові інтереси	Спад збуту продукції
Дивідендна політика	Діловий імідж в бізнес-колах
Параметри ризиків та невизначеності	Низький професійний рівень кадрів
Швидкість фінансових потоків	Виробничий травматизм або загибель персоналу
Структура, напрями та ефективність використання фінансових ресурсів	Брак інвесторів
Структура та напрями використання фінансових ресурсів	Обсяги кредиторської та дебіторської заборгованості
Стратегія підприємства щодо принципів та методів управління ризиками	Витік або втрата інформаційних ресурсів
Розмір кредиторської заборгованості	Фізичний і моральний знос основних фондів
Збільшення коштів на поточних та депозитних рахунках	Організаційно-правова форма господарювання
Скорочення дебіторської заборгованості	Структура фінансовими активами та склад учасників
Кваліфікація керівників та спеціалістів	Фінансова стратегія, прогнози, планування
Зміна структури джерел фінансування	Дієвість управління
Резерви фінансових активів	Комп'ютеризація процесу управління
Прибутковість виробництва	Обсяги виробництва
Збільшення ліквідних запасів готової продукції	Стратегія підприємства щодо співвідношення ризику та фінансових прибутків
Графіки надання та повернення позик	Взаємодії з партнерами
Обсяги виручки	Організація дієвого обліку і контролю
Збільшення безнадійної дебіторської заборгованості та сумнівного боргу	Наявність конфліктних ситуацій з представниками кримінального середовища, конкурентами, контролюючими органами
Рівень фінансової незалежності	Загрози неплатежів

Висновки. Складність та багатогранність категорії «фінансова безпека» зумовила наявність різних підходів до трактування її сутності. Узагальнюючи сутність фінансової безпеки підприємства, слід зазначити, що вона характеризує фінансовий стан, за якого підприємство здатне протистояти вже існуючим та потенційним загрозам завдяки ефективному управлінню для забезпечення розвитку економічної діяльності підприємства.

Для підвищення рівня фінансової безпеки підприємства необхідно запропонувати такі заходи:

- забезпечення достатнього рівня ліквідності фінансових ресурсів, оскільки від цього залежить платоспроможність підприємства;
- ефективне використання фінансових ресурсів та мінімізацію їх втрат в умовах інфляції;
- постійна оптимізація та скорочення

витрат підприємства;

- запровадження систематичного моніторингу порогових значень індикаторів фінансової безпеки підприємства;
- оптимізація фінансових потоків;
- раціональне розміщення фінансових ресурсів між сферами їх функціонування;
- застосування платежів і розрахунків, які б сприяли скороченню частки безнадійної і сумнівної дебіторської заборгованості у сфері обігу;
- забезпечення дієвих заходів безпеки підприємства, його капіталу, активів і інтересів бізнесу.

Для підвищення фінансової безпеки підприємства важливими є не лише ретельна розробка та впровадження системи фінансової безпеки, а й моніторинг ефективності її реалізації, контроль та перевірка доцільності застосування нововведень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барановський О. Фінансова безпека : монографія. Київ : Фенікс, 1999. 338 с.
2. Бланк І. Управління фінансовою стабілізацією підприємства. Київ: Ельга; Ніка Центр, 2019. 483 с.
3. Жук В. М. Вирішення проблем фінансової безпеки на стиках фінансової і бухгалтерської науки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2014. Вип. 200. Ч. 3. С. 20–27.
4. Лайко П. А., Ляшенко Ю. І. Фінанси АПК : навч. посіб. К. : Дія, 2000. 233 с.
5. Мних Є. В., Барабаш Н. С. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 412 с.
6. Мартинюк В., Зволяк Я., Баранецька О. Фінансова безпека : навч. посіб. Тернопіль : Вектор, 2016. 264 с.
7. Зятковський І. В. Фінанси підприємств : навч. посібник. Тернопіль : Економічна думка. 1999. 248 с.
8. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2000. 378 с.
9. Патарідзе-Вишинська М. В. Сучасний стан фінансової безпеки суб'єктів аграрного підприємництва. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 4. С. 29–41.
10. Орехова К. В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2014. Вип. 1. С. 131–146.
11. Berzhanir I., Berzhanir A., Yashchuk T., Yevchuk L., Kirdan O. Comprehensive evaluation of the effectiveness of the financial mechanism of higher education institutions in Ukraine : *Proceedings of the 35th International-Business-Information-Management-Association Conference (IBIMA)*. 2020. Pp. 4019-4023.
12. Кравчук Н. Фінансова безпека : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Вектор, 2020. 277 с.
13. Амосов О. Фінансова безпека підприємства в сучасних економічних умовах: теоретичний аспект. *Проблеми економіки*. 2020. № 4. С. 76–80.
14. Єрмошенко М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : монографія. Київ : Національна академія управління, 2010. 232 с.
15. Медвідь М. М. Визначення переліку показників для оцінювання стану фінансової безпеки регіонів. *Культура народів Причорномор'я*. 2006. № 95. С. 144–149.
16. Ковальчук Н. О., Корбуцяк А. Г. Підходи щодо оцінювання фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств. *Бізнес-інформ*. № 10. 2014. С. 249–255.
17. Кракос Ю. Б. Індикатори фінансової безпеки. URL: <http://www.internauka.com/uploads/public/1427902248116.pdf> (дата звернення: 04.01.2023).
18. Ладюк О. Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280> (дата звернення: 04.01.2023).
19. Ломачинська І. А. Фінансова безпека й ефективність господарської діяльності ТНК: емпіричний аналіз. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2012. Т.17. Вип.1(6). С. 82–90.
20. Рета М. В., Шимко Н. І. Діагностика фінансового стану як інструмент управління фінансовою безпекою підприємства. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2013. № 67 (1040). С. 80–90.
21. Бержанір І. А. Діагностика показників ліквідності підприємств. Фінансове забезпечення сталого розвитку економіки України : колективна монографія / за ред. Слатвінського М. А. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. С. 151–156.
22. Ioan-Franc V., Diamescu M. A. Some Opinions on the Relation between Security Economy and Economy Security. *Review of General Management*. 2012. Vol. 16(2). Pp. 43–75. URL: <https://ideas.repec.org/a/fmb/journal/v16y2012i2p43-75.html> (дата звернення: 04.01.2023).
23. Efimovich Melev S. Economic Security as a Scientific Category: Theoretical and Methodological Aspect of Research. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*. 2014. Vol. XXXIX(2). Pp. 81–91.
24. Balaniuk I. F., Shelenko D. I., Biloshkurskiy M. V., Povorozniuk I. M., Slatvinska L. A. An integrated approach to the enterprises' business efficiency assessment. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2020. Vol. 42. No. 4. P. 486–495. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2020.50>

Стаття надійшла до редакції 20.01.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 13.03.2023 р.

Inna Berzhanir, PhD (Economics), Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2, Sadova Str., Uman, 20300, Ukraine
 berzhanir.i@udpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7035-1170>

DIAGNOSTICS OF FINANCIAL SECURITY IN THE INTERNAL AUDIT SYSTEM OF THE ENTERPRISE

The purpose of writing the article is to diagnose the indicators that characterize the level of financial security of the enterprise, as well as to analyze the factors that influenced their change. In the process of research, it was established that the financial security of enterprises is a determining factor contributing to their effective functioning. We established that financial security determines the limit state of financial stability in which the enterprise must be in order to implement its strategy, characterized by the enterprise's ability to resist external and internal threats.

We examined that the situation that has developed in recent years at the enterprise contributed to the improvement of its financial condition and provision of financial resources. One of the most significant problems of ensuring the financial security of modern enterprises is the lack of analytical work to assess its reliability and level. The inability to assess existing threats to financial security

leads to the impossibility of eliminating them, which ultimately causes the inefficiency of the company's financial activities.

We substantiated that the main tasks of financial security are: building reliable financial control over compliance with the main parameters of financial security; creation of a favorable investment climate; creation of a unified state information field regarding threats to financial security; gradual introduction of indicators - benchmarks of financial security; transferring payments exclusively to monetary form and modernizing the functioning of the payment structure; promoting the increase of export of products; activation of development of financial and credit infrastructure, etc.

We established that in order to ensure financial security at the enterprise and the ability to predict risks, there must be a system of financial security management bodies that must diagnose the state of the enterprise, forecast possible threats and take measures that will contribute to ensuring the stability and economic security of the enterprise as a whole.

Keywords: Financial Security, Financial Condition, Equity, Working Capital, Liquidity, Financial Stability.

JEL Classification: K19; G32; C50.

REFERENCES

1. Baranovskyj, O. (2019). *Financial security: a monograph*. Kyiv: Feniks. (in Ukrainian)
2. Blank, I. (2019). *Management of financial stabilization of the enterprise*. Kyiv: Elga; Nika Center. (in Ukrainian)
3. Zhuk, V. M. (2014). Solving financial security at the joints of financial and accounting science. *Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Environmental Management of Ukraine. Economics, Agrarian Management, Business Series*, 200, 3, 20–27. (in Ukrainian)
4. Layko, P. A., & Lyashenko, Yu. I. (2000). *Finance of agroindustrial complex: textbook*. K.: Action. (in Ukrainian)
5. Mnih, E. V., & Barabash, N. S. (2010). *Financial analysis: textbook*. Kyiv: Kyiv. Nat. Trade. Univ. (in Ukrainian)
6. Martyniuk, V., Zagoliak, Ya., & Baranetska, O. (2016). *Financial Security*. Educ. Ternopil: Vector. (in Ukrainian)
7. Zyatkovsky, I. V. (1999). *Finance of enterprises: textbook*. manual. Ternopil: Economic Thought. (in Ukrainian)
8. Korobov, M. Ya. (2000). *Financial and economic analysis of enterprise activity*. Kyiv: Knowledge, KOO. (in Ukrainian)
9. Pataridze-Vyshinskaya, M. V. (2019). The current state of financial security of agrarian entrepreneurship. *Bulletin of Ternopil National Economic University*, 4, 29–41. (in Ukrainian)
10. Orekhova, K. V. (2014). Mechanism of ensuring the financial security of the enterprise. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 1, 131–146. (in Ukrainian)
11. Berzhanir, I., Berzhanir, A., Yashchuk, T., Yevchuk, L., & Kirdan, O. (2020). Comprehensive evaluation of the effectiveness of the financial mechanism of higher education institutions in Ukraine. *Proceedings of the 35th International-Business-Information-Management-Association Conference (IBIMA)* (pp. 4019–4023).
12. Kravchuk, N. (2020). *Financial security: A textbook*. Ternopil: Vector. (in Ukrainian)
13. Amosov, O. (2020). Financial security of the enterprise in modern economic conditions: theoretical aspect. *Problems of the economy*, 4, 76–80. (in Ukrainian)
14. Yermoshenko, M. (2010) *Financial component of economic security: state and enterprise: monograph*. Kyiv: National Academy of Management. (in Ukrainian)
15. Medvid, M. M. (2006). Determining the list of indicators for assessing the state of financial security of the regions. *Culture of the peoples of the Black Sea*, 95, 144–149. (in Ukrainian)
16. Kovalchuk, N. O., & Korbutyak, A. G. (2014). Approaches to assessing the financial and economic security of domestic enterprises. *Business information*, 10, 249–255. (in Ukrainian)
17. Kracos, Yu. B. Financial security indicators. Retrieved from <http://www.internauka.com/uploads/public/1427902248116.pdf>. (in Ukrainian)
18. Ladyuk, O. D. (2016). Financial Safety: Characteristics of Components. *Effective economy*, 11. Retrieved from <http://www.conmyy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280>. (in Ukrainian)
19. Lomachinskaya, I. A. (2012). Financial security and efficiency of TNC economic activity: empirical analysis. *Mechnikov Bulletin*, 17, 1(6), 82–90. (in Ukrainian)
20. Reta, M. V., & Shimko, N. I. (2013). Diagnosis of financial condition as a tool for managing financial security of the enterprise. *Bulletin of NTU «KPI»*, 67 (1040), 80–90. (in Ukrainian)
21. Berzhanir, I. A. (2016). Diagnosis of liquidity indicators of enterprises. *Financial support of sustainable development of the Ukrainian economy: collective monograph* / Ed. Slaatvinsky M. A. Uman: FOP Zhovty O. O, 151–156. (in Ukrainian)
22. Ioan-Franc, V., & Diamescu, M. A. (2012). Some Opinions on the Relation between Security Economy and Economy Security. *Review of General Management*, 16(2), 43–75. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/fmb/journal/v16y2012i2p43-75.html>.
23. Efimovich Melev, S. (2014). Economic Security as a Scientific Category: Theoretical and Methodological Aspect of Research. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska Lublin – Polonia*, XXXIX(2), 81–91.
24. Balaniuk, I. F., Shelenko, D. I., Biloshkurskyi, M. V., Povoroziuk, I. M., & Slatvinska, L. A. (2020). An integrated approach to the enterprises' business efficiency assessment. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 42, 4, 486–495. doi: <https://doi.org/10.15544/mts.2020.50>

The article was received by the editors 20.01.2023.

The article is recommended for printing 13.03.2023.

СТУДЕНТСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-09>
УДК 339.7

Анна Сергіївна Воронцова*

кандидат економічних наук, старший викладач
a.vorontsova@uabs.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0603-3869>

Єлизавета Олексіївна Агафонова*

студентка
ye.ahafonova@student.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5233-959X>

Юлія Василівна Єльнікова*

доктор економічних наук, старший викладач
yu.v.yelnikova@uabs.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8478-4716>

* Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40007, Україна

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНОГО ЛАНДШАФТУ
ВІДПОВІДАЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ У СВІТІ**

Розвиток ринку відповідального інвестування є безсумнівним трендом, що охопив світ в останні роки та лише нарощує потужність. У зв'язку із цим постає питання у відповідному нормативному регулюванні даного сектору діяльності, що допоможе забезпечити прозорість та ефективність діяльності інвесторів. Це сприяє формулюванню мети даного дослідження, що полягає в проведенні аналізу існуючих тенденцій нормативного регулювання відповідальних інвестицій та окреслення можливих перспектив їх розвитку. Задля досягнення поставленої мети в роботі проаналізовано сучасний стан розвитку відповідального інвестування відповідно до даних проекту UN Principles for Responsible Investment. Результати свідчать про позитивну динаміку зростання кількості регуляторних інструментів відповідального інвестування, хоча досі виявлено окремі дисбаланси залежно від географічного регіону. Це свідчить про посилення уваги до відповідального інвестування, коли уряди та інші зацікавлені регулюючі органи активно розробляють правила та рамки для сприяння відповідальній інвестиційній практиці. При цьому, найбільш активними країнами щодо нормативного врегулювання відповідального інвестування є Китай, Німеччина, Італія та Іспанія. Аналіз основних типів регуляторних інструментів відповідального інвестування також свідчить про нерівномірний їх розвиток. Найбільш поширеними на сьогоднішній день вважаються обов'язкові інструменти розкриття ESG інформації для інвесторів, корпоративного розкриття ESG інформації та інтеграції ESG інформації для інвесторів. Це пояснюється посиленням вимог щодо прозорості та звітності, а також вимогами більшості регуляторів на необхідності розкриття інформації про ризики, можливість та продуктивність, пов'язані з ESG. Отримані напрацювання дозволили підтвердити припущення про необхідність уніфікації нормативного ландшафту відповідального інвестування у світі для подальшого прогресу в даному секторі та для досягнення Цілей сталого розвитку.

Ключові слова: **відповідальне інвестування, ESG, нормативний ландшафт, регуляторні інструменти, сталий розвиток.**

JEL Classification: F21; G11; M14.

Як цитувати: Воронцова, А. С., Агафонова, Є. О., & Єльнікова, Ю. В. (2023). Основні тенденції та перспективи розвитку нормативного ландшафту відповідального інвестування у світі. *Соціальна економіка*, 65, 92-103. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-09>

In cites: Vorontsova, A., Agafonova, E., & Yelnikova, Yu. (2023). Main trends and perspectives of the development of the regulatory landscape of responsible investment in the world. *Social Economics*, 65, 92-103. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-09> (In Ukrainian)

Вступ. Відповідно до звіту ООН про сталий розвиток за 2022 рік¹, спостерігається регрес щодо досягнення окремих Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР) та загроза до його посилення. Окремі звіти, як наприклад Inter-agency Task Force взагалі застерігають про можливість втрати десятиліття для сталого розвитку². Нажаль в умовах сучасної реальності, що пов'язана з наслідками пандемії COVID-19, збройними конфліктами, зокрема щодо вторгнення росії в Україну, проблемами спричиненими зміною клімату, виникають все нові каскадні реакції в більшості сферах діяльності.

Суттєво постраждала фінансова сфера, в якій спостерігаються численні проблеми щодо зниження економічної та інвестиційної активності, зростання інфляції, загроза боргової кризи, особливо для країн, що розвиваються, тощо. Все це лише загострює проблему і так недостатнього фінансування сталого розвитку. За даними OECD³ для країн, що розвиваються фінансовий геп у досягненні ЦСР зріс на 56% і склав 3,9 трильйона доларів США у 2020 році. Наразі ситуація лише погіршилася.

У таких умовах на міжнародному рівні зростає кількість різноманітних ініціатив щодо відповідального інвестування, що посилюють та спрямовують фінансові потоки активів у стратегії, сфокусовані на екологічних, соціальних та управлінських (далі – ESG) критеріях. У зв'язку із цим, питання нормативного регулювання відповідальних інвестицій набуває особливої актуальності, адже створює надійне та транспаранте правове поле для спрямування фінансових ресурсів у бік досягнення ЦСР. Вони забезпечують розробку та дотримання правил, інструкцій і стандартів, які заохочують відповідальну інвестиційну практику та перешкоджають діяльності, яка має негативний соціальний або екологічний вплив.

Все це дозволяє сформулювати мету даної статті, що полягає у проведенні аналізу існуючих тенденцій нормативного регулювання відповідальних інвестицій та окреслення можливих перспектив їх розвитку. Задля цього виокремлено наступні завдання:

- проаналізувати сучасний стан розвитку відповідального інвестування;
- виявити основні перспективні тренди його подальшого розвитку.

Об'єктом дослідження є тенденції та перспективи розвитку нормативного ландшафту відповідального інвестування у світі.

Предметом дослідження є нормативний ландшафт відповідального інвестування.

Огляд літератури. Питання нормативного регулювання відповідального інвестування достатньо часто підіймається в наукових колах. Проте незважаючи на проведені дослідження, він має частково фрагментарний характер, що потребує вирішення. Так, у наукометричній базі даних Scopus зафіксовано понад 44 тис. статей та понад 390 тис. цитувань, у базі даних Web of Science (WoS) – понад 30 тис., кількість цитувань – понад 500 тис. Дані статті тісно пов'язані з темами корпоративної соціальної відповідальності та регулювання (Giampraro et al., 2020; Ram Ramanan, 2018; Ross & Harrison, 2016), розкриття інформації та уніфікованої звітності з ESG питань (Danilov, 2023; Velte, 2023; D'Arice et al., 2021), сталих або екологічних менеджментських підходів (Yang & Han, 2023; Zhao et al., 2023; Majoch et al., 2017) тощо.

Важливий вплив на розвиток даної проблематики здійснили міжнародні організації. Зокрема, у дослідженні OECD⁴ розглядаються виклики та можливості формування таксономії сталого інвестування для сприяння прозорості, порівнянності та довіри на ринках сталого фінансування. Зокрема до викликів в цих працях віднесено проблема доступності даних та стандартизації.

У дослідженні П. Матос (Matos, 2020) також досліджуються виклики та обмеження ESG та відповідального інституційного інвестування, включаючи відсутність стандартизації та порівнянності даних і рейтингів ESG, труднощі з інтеграцією ESG факторів у процесі прийняття інвестиційних рішень, а також потенціал для «грінвошингу» та інших форми спотворення ESG. М. Дж. Менікетті (Menichetti, 2019) у своїй праці висуває думку, що потрібна сильніша стандартизація структур приватного боргу та приватного капіталу імпаکت-інвестування задля сприяння пришвидшення переходу до сталого розвитку як наслідок такого інвестування.

С. Бозе (Bose, 2020) досліджує історію становлення та еволюції систем ESG звітності, які пов'язані з роллю та інтересом зацікавлених сторін у цьому процесі. Автор під-

¹ United Nations. The Sustainable Development Goals Report 2022. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2022.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).

² United Nations. Financing for Sustainable Development Report 2022. URL: <https://developmentfinance.un.org/fsdr2022> (дата звернення: 12.05.2023).

³ OECD. No Sustainability Without Equity. Global Outlook on Financing for Sustainable Development 2023. Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/fcbe6ce9-en>

⁴ OECD. Green Finance and Investment. Developing Sustainable Finance Definitions and Taxonomies. Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/134a2dbe-en>

креслює важливість розвитку стандартизованих показників та вказівок щодо звітності.

Дослідники М. Дамроуз, С. Рінк, Дж. Екерт (Dumrose, Rink, & Eckert, 2022) відмічають, що серед інвесторів існує плутанина щодо зв'язку між таксономією ЄС і рейтингами ESG, і намагається прояснити цей зв'язок. Автори стверджують, що ця плутанина може бути шкідливою для сталого інвестування, оскільки інвестори можуть неправильно інтерпретувати інформацію та приймати неоптимальні інвестиційні рішення. У статті А. Хьюз, М. А. Урбан і Д. Войцік (Hughes, Urban, & Wójcik, 2021) досліджується вплив технологічних інновацій на зміну сталого інвестування за допомогою альтернативних рейтингів екології, соціальної сфери та управління (ESG). У ньому досліджується, як прогрес у таких технологіях, як штучний інтелект і аналітика великих даних, змінює ландшафт рейтингів ESG і надає інвесторам нові інструменти для оцінки ефективності сталого розвитку.

У роботі К. Ван Острум (Van Oostrum, 2021) обговорюється зусилля Європейського Союзу щодо сприяння сталому розвитку та відповідальному інвестуванню у двох нормативних актах: Регламенті (ЄС) 2019/2088 про розкриття інформації, пов'язаної зі сталим розвитком, у секторі фінансових послуг та Регламенті (ЄС) 2020/852 про створення основи для сприяння сталим інвестиціям. Автор наголошує на важливості чітких і послідовних визначень термінів і показників, пов'язаних зі сталим розвитком, щоб гарантувати, що компанії надають інвесторам змістовну та порівнянну інформацію. У статті також обговорюються проблеми, з якими можуть зіткнутися компанії при впровадженні цих правил і дотриманні нових вимог до звітності. А. Г. Ф. Хопнер та Ф. І. Шнайдер (Hoerner & Schneider, 2022) досліджували виклики та можливості, пов'язані з таксономією сталої діяльності ЄС та їхні потенційні наслідки для інвесторів, регуляторів та інших зацікавлених сторін. У роботі Ж. М. Монева (Moneva et al., 2023) зосереджуються на готовності фінансового сектору розкривати інформацію, пов'язану з циркулярною економікою, яка є важливим аспектом сталого фінансування.

На основі досліджених робіт стає очевидним, що в питанні наукового ландшафту відповідального інвестування існують певні протиріччя, які потребують систематизації та подальшого дослідження.

Методологія дослідження. В роботі використані такі загальнонаукові методи як: аналіз і синтез, дедукція та індукція – при підготовці матеріалу та структурування даних; графічний метод та метод таблиць – для кращого візуального представлення аналітичних матеріалів; метод порівняння та логічного узагальнення – для формування висновків та суджень.

Основні результати. Дане дослідження має більш теоретично-аналітичний фокус, адже спрямовано на аналіз тенденцій нормативного регулювання відповідальних інвестицій. Відмітимо основні дефініції, що використовуються в роботі. Під відповідальним інвестуванням відповідно до класичного визначення PRI, розглядається «врахування екологічних, соціальних та управлінських питань¹ під час прийняття інвестиційних рішень і впливу на компанії чи активи».

1. Аналіз сучасного стану розвитку нормативного регулювання відповідальних інвестицій

Стрімке зростання ESG активів відмічається багатьма експертами та міжнародними агентствами. Прогнозується, що їх частка збільшиться до третини за даними Bloomberg² або навіть до половини за даними Deloitte (Taylor & Collins, 2022) від загальних активів в управлінні у 2025-2026 роках. Відповідно до даних тенденцій стрімко розвивається і сектор нормативного регулювання та стандартизації відповідального інвестування, що дозволить сформувати прозорі та ефективне середовище.

Важливість даного кроку підтверджується і проведеними опитуваннями серед інвесторів. Наприклад, за звітом Capital Group³, що опитали понад 1130 інвесторів з 19 країн та регіонів світу виявлене наступне. Понад 26% опитаних активно визнають ESG у якості базису їх інвестиційного підходу, понад 34% опитаних активно впроваджують даний підхід.

Відповідно до даних проєкту UN Principles for Responsible Investment (далі – UNPRI), за останні два десятиліття відбулося неабияке зростання серед нормативного ландшафту відповідального інвестування. Станом на 2021 рік вони охоплювали понад 868 регуляторних інструментів і вказівок, а також понад 300 переглядів політик які спрямовані на підтримку та стимулювання врахування ESG-

¹ Bloomberg professional services. ESG assets may hit \$53 trillion by 2025 a third of global AUM. URL: <https://www.bloomberg.com/professional/blog/esg-assets-may-hit-53-trillion-by-2025-a-third-of-global-aum/> (дата звернення: 21.05.2023).

² Там само.

³ Capital Group. ESG Global Study 2022. URL: [https://www.firstlinks.com.au/uploads/Whitepapers/2022/Capital-Group_esg-global-study-2022-chapter1-\(en\).pdf](https://www.firstlinks.com.au/uploads/Whitepapers/2022/Capital-Group_esg-global-study-2022-chapter1-(en).pdf) (дата звернення: 12.05.2023).

факторів в інвестиційних процесах¹.

Проаналізуємо основні тенденції їх розвитку нижче. На рисунку 1 відобразимо динаміку зростання кількості регуляторних ін-

струментів відповідального інвестування у світі за 1930-2022 роки та їх статус на сьогоднішній день.

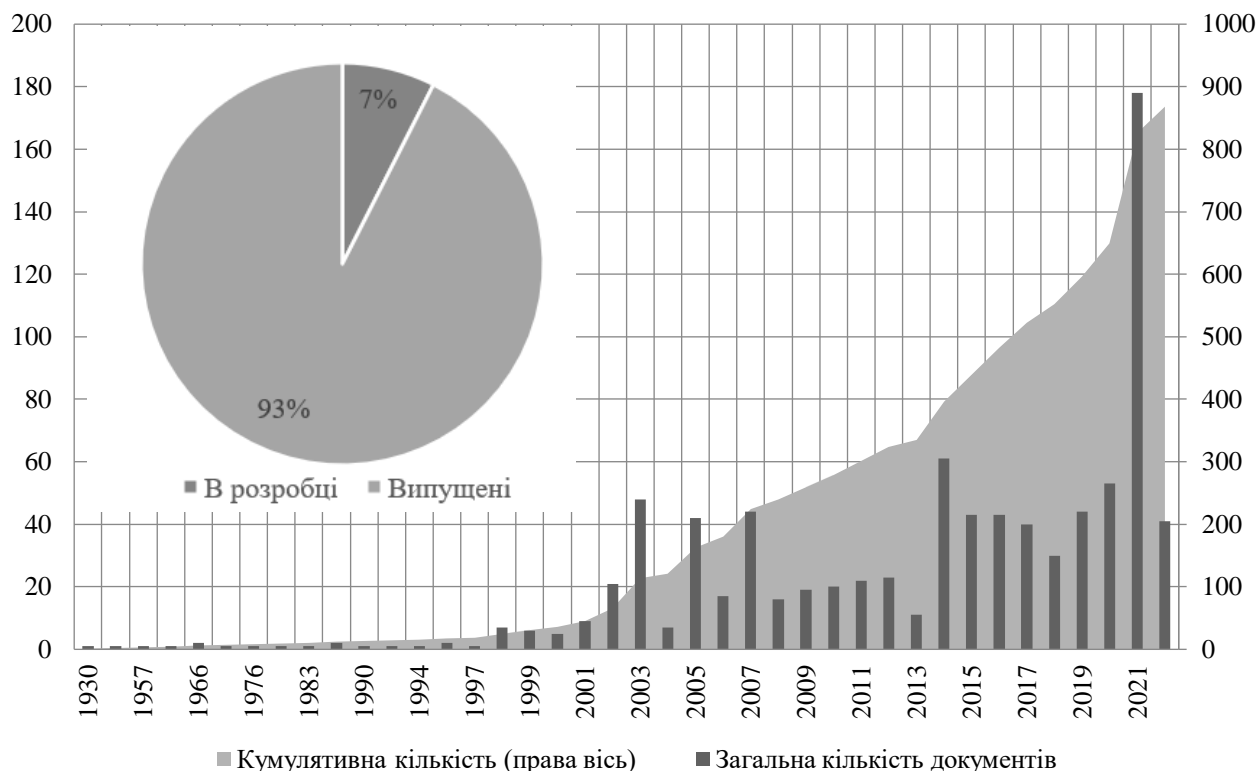

Рис. 1. Характеристика регуляторних інструментів відповідального інвестування у світі за 1930-2022 рр.

Fig. 1. Characteristics of regulatory instruments of responsible investment in the world for 1930-2022

Джерело: складено автором за даними UNPRI²

Першим регуляторним документом за даними UNPRI є ILO 8 Fundamental Conventions, який датується 1930 роком. Після цього також фіксуються окремі поодинокі випадки нормативного регулювання відповідального інвестування, зокрема щодо екологічних питань, корпоративного регулювання, пенсійних програм тощо. Проте помітне їх впровадження та кумулятивне накопичення (понад 95% інструментів) почалося лише після 2000-х років. Найбільша кількість регуляторних інструментів відповідального інвестування зафіксовано за 2021 рік – 178 документів майже в усіх регіонах світу. Серед усіх виданих документів понад 93% випущені та 7% знаходяться у розробці.

В регіональному розрізі лідируючу позицію в питанні нормативного ландшафту ESG питань займає Європа (525 документів) та

Азія (149 документів). В часовій динаміці відмічаються наступні тенденції (рисунок 2).

В Європі дуже активно впроваджуються політики щодо регулювання відповідального інвестування починаючи з 2000-х років. У 2021 році Європейська Комісія випустила пакет фінансування сталого розвитку³, що має на меті посилити інвестиції в напрямі досягнення сталого розвитку. Азія показує позитивну тенденцію до зростання починаючи з 2005 року, значну роль в чому відіграли заходи Китаю щодо підтримки впровадження національної системи викидів вуглецю, сприяння інвестиціям у відновлювані джерела енергії тощо. Решта географічних регіонів хоча і помірно, але рухаються в сторону регулювання відповідального інвестування, що підтверджує зростаюча динаміка.

¹ UNPRI. Regulation database. URL: <https://www.unpri.org/policy/regulation-database> (дата звернення: 12.05.2023).

² Там само.

³ European Commission. Sustainable finance package. URL: https://finance.ec.europa.eu/publications/sustainable-finance-package_en (дата звернення: 12.05.2023).

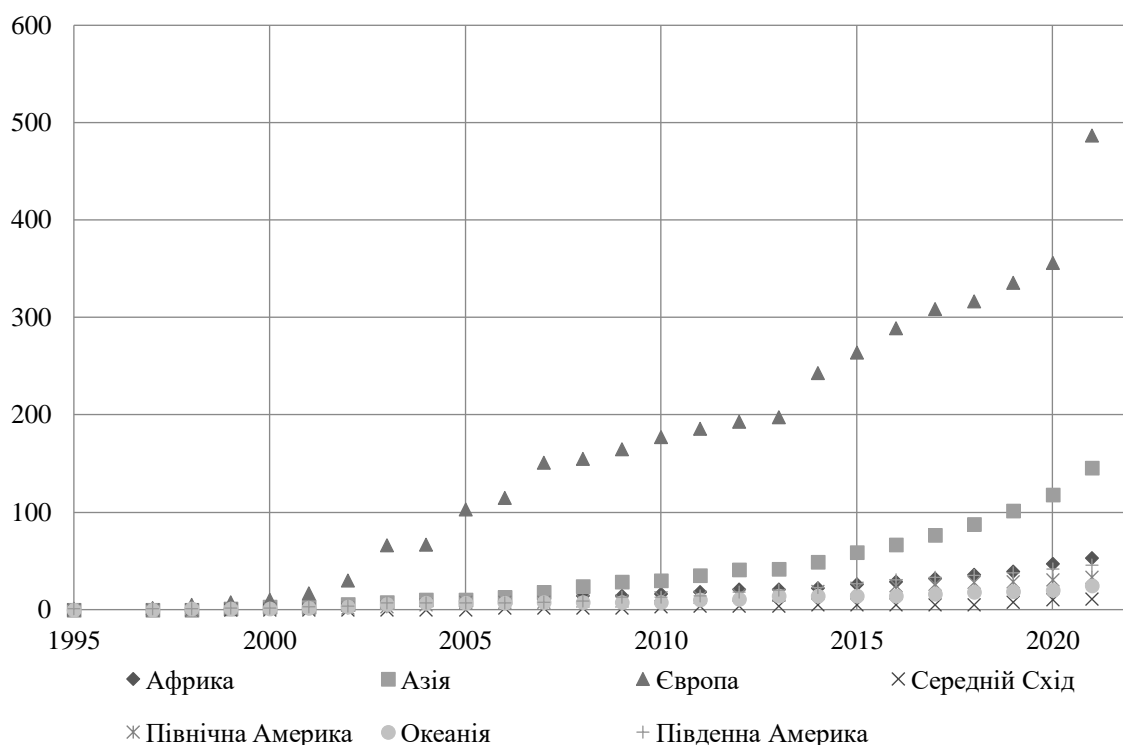

Рис. 2. Кумулятивна динаміка розвитку регуляторних інструментів відповідального інвестування за географічними регіонами світу за 1995-2022 рр.

Fig. 2. Cumulative dynamics of development of regulatory instruments of responsible investment by geographical regions of the world for 1995-2022

Джерело: складено автором за даними UNPRI¹.

Проблемним є те, що головний фокус щодо розкриття ESG інформації в окремих регіонах відрізняється. Так, у Європі достатньо вагому увагу приділяють розкриттю інформації щодо екологічних питань, зокрема протидії змінам клімату, що зафіксована в рамках Паризької угоди та COP26. У США до недавнього часу акцент був переважно на соціальних питаннях², хоча фокус поступово переміщується на екологічну складову.

Згрупуємо існуючі або перспективні напрями нормативного регулювання відповідального інвестування, що поширені та розвиваються в окремих регіонах світу в таблиці 1.

Вказані в таблиці приклади не є вичерпними, адже існує безліч більш конкретних регуляторних інструментів на національному рівні. Проте з наведеного вище стає очевидним, що наведені приклади нормативного регулювання охоплюють різні екологічні, соціальні та управлінські (ESG) цілі, при цьому їх співвідношення чи взагалі наявність коливається.

Таблиця 1. Основні напрями нормативного регулювання відповідального інвестування за регіонами світу

Table 1. The main directions of regulatory regulation of responsible investing by world region

Регіон/країна 1	Регулятивні інструменти 2
Європа	<p>Регламент ЄС про розкриття інформації про стале фінансування (SFDR), що містить правила прозорості ESG інформації щодо фінансових продуктів для учасників фінансового ринку</p> <p>Регламент щодо Таксономії ЄС, що встановлює загальні рамки задля визначення економічної діяльності суб'єктів господарювання сталою</p> <p>Директива ЄС про корпоративну звітність зі сталого розвитку (CSRD), що регламентує порівнюваність та послідовність інформацію у звітності зі сталого розвитку</p> <p>Директива 2014/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо розкриття нефінансової інформації та інформації про різноманітність певними великими підприємствами та групами</p> <p>Розробка та імплементація Стандартів звітності ЄС щодо сталого розвитку (ESRS)</p>

¹ UNPRI. Regulation database. URL: <https://www.unpri.org/policy/regulation-database> (дата звернення: 12.05.2023).

² BNY Mellon. ESG data and regulatory challenges in a fast-changing world. *Future First*. URL:

<https://www.bnymellon.com/content/dam/bnymellon/documents/pdf/insights/esg-data-and-regulatory-challenges-in-a-fast-changing-world.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).

Продовження таблиці 1 / Continuation of Table 1

1	2
Великобританія	Рекомендації Цільової групи з питань розкриття фінансової інформації, пов'язаної з кліматом (TCFD), що регламентує розкриття фінансової інформації, пов'язаної зі змінами клімату
	Зелена таксономія, що базується на Регламенті щодо таксономії ЄС
	Вимоги до розкриття інформації про сталий розвиток (SDR), що містять вимоги до формування звітності про вплив діяльності та фінансових продуктів на навколишнє середовище та зміни клімату зокрема
Сполучені Штати Америки	Розкриття ESG інформації та звітність залишаються добровільними
	Перспективними напрямками нормативного регулювання є посилення фокусу на змінах клімату: – Звіти і рекомендації щодо фінансових ризиків, пов'язаних зі змінами клімату; – робота з громадськістю щодо розкриття інформації про зміни клімату за ініціативи Комісії з цінних паперів і бірж (SEC); – розробка правил, які кодифікуватимуть і стандартизуватимуть розкриття кліматичної інформації для публічних компаній від Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC)
Азійсько-Тихоокеанський регіон	Розробка локальних стандартів та таксономій, наприклад Таксономія зелених облігацій (2015 р., Китай), Таксономія зелених облігацій (Японія), Таксономія зміни клімату та принципів (2020 р., Малайзія)
	Розробка локальних рамок звітності та розкриття інформації для компаній, зареєстрованих на біржах (наприклад, в Китаї, Австралії, Малайзії та Індії)
Латинська Америка	Започаткування практик розкриття ESG інформації в звітах та діяльності пенсійних фондів

Джерело: складено авторами за даними BNY Mellon¹; OECD²

Відповідно до проведеного аналізу OECD³, в межах окремих таксономій може навіть відбуватися градація відповідності економічної діяльності чи фінансових продуктів цим ESG цілям, зокрема екологічним.

Якщо розглянути мапу світу (рис. 2), то спостерігаємо широке покриття норматив-

ного ландшафту відповідального інвестування, що присутнє у 93 країнах світу. Найбільша кількість регуляторних інструментів зафіксована у Китаї, Німеччині, Італії та Іспанії. Таким чином, поширення ESG практик відбувається не лише серед розвинених, а й серед країн, що розвиваються.

Рис. 2. Кумулятивна кількість регуляторних інструментів відповідального інвестування за країнами світу

Fig. 2. Cumulative number of regulatory instruments of responsible investment by countries of the world

Джерело: складено автором за даними UNPRI⁴

¹ BNY Mellon. ESG data and regulatory challenges in a fast-changing world. Future First. URL: <https://www.bnymellon.com/content/dam/bnymellon/documents/pdf/insights/esg-data-and-regulatory-challenges-in-a-fast-changing-world.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).

² OECD. Green Finance and Investment. Developing Sustainable Finance Definitions and Taxonomies. Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/134a2dbe-en>

³ OECD. No Sustainability Without Equity. Global Outlook on Financing for Sustainable Development 2023. Paris: OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/fcbe6ce9-en>

⁴ UNPRI. Regulation database. URL: <https://www.unpri.org/policy/regulation-database> (дата звернення: 12.05.2023).

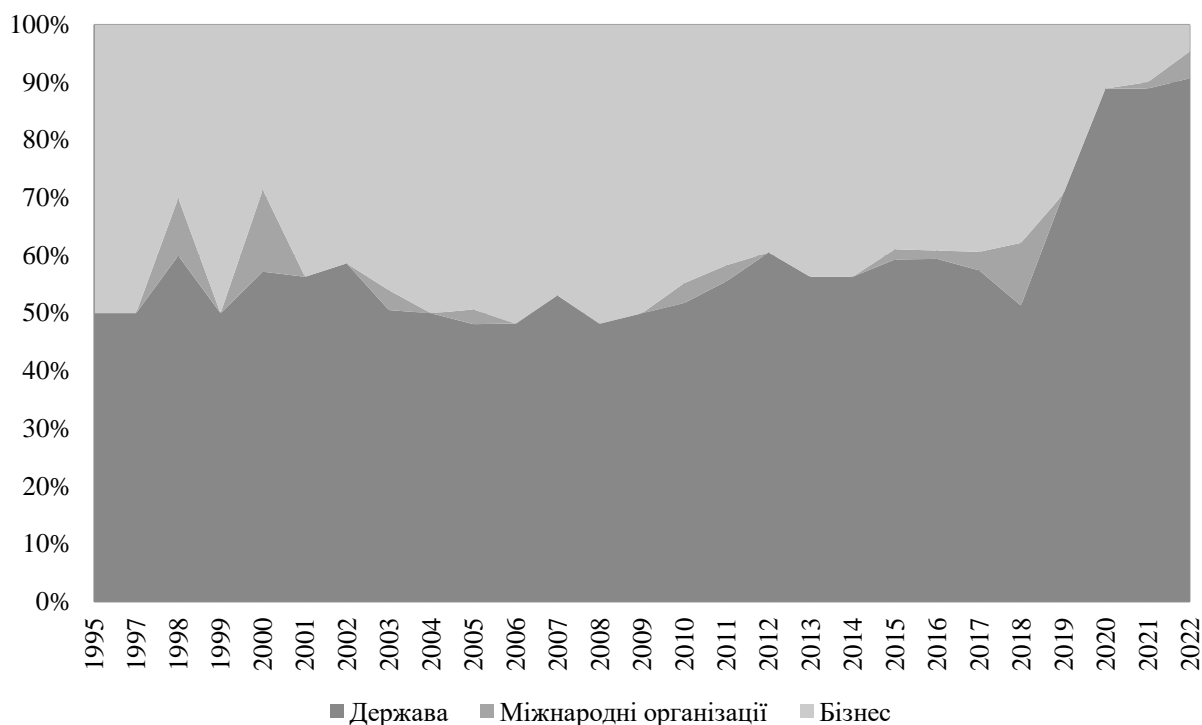

Рис. 3. Співвідношення кількості регуляторних інструментів відповідального інвестування між головними секторальними емітентами за 1995-2022 рр.

Fig. 3. The ratio of the number of regulatory instruments of responsible investment among the main sectoral issuers for 1995-2022

Джерело: складено автором за даними UNPRI¹

Всі регуляторні інструменти можна розглядати з позиції секторального органу (емітенту), що їх ініціював: держава, бізнес та міжнародні організації. Їх співвідношення за 1995-2022 роки наведено на рисунку 3. В цілому за аналізований період превалювала однакова участь держави та бізнесу на рівні 50%, співвідношення яких коливалося незначно. Участь міжнародних організацій в врегулюванні ESG питань є достатньо низь-

кою. Після 2019 року частка держави значно збільшилася майже до 90%.

Таке поширення відповідального інвестування у світі сприяло створенню достатньо розгалуженої нормативної бази, що варіюється залежно від країни та специфіки її законодавчого поля. За даними UNPRI, можна виділити наступні типи регуляторних інструментів (табл. 2).

Таблиця 2. Коротка характеристика основних типів регуляторних інструментів відповідального інвестування

Table 2. A brief description of the main types of regulatory instruments of responsible investment

Тип інструменту 1	Характеристика 2	Приклад 3
Корпоративне розкриття ESG інформації	Визначають зобов'язання емітентів до періодичного висвітлювання інформації про їх корпоративну стратегію та особливості діяльності з урахуванням ESG факторів	Austrian Corporate Governance Code (Австрія), ESG reporting Guide (Данія)
Розкриття ESG інформації інвесторам	Заохочують/вимагають від інвесторів включати ESG фактори у свої відомості для бенефіціарів та інших зацікавлених сторін	Guide on climate-related and environmental risks (ЄС), OECD Guidelines on Insurer Governance (Глобальний)
Інтеграція ESG інформації для інвесторів	Заохочують/вимагають від інвесторів включати ESG фактори у свої інвестиційні рішення	Guidelines on Dealing with Sustainability Risks (Австрія), Guidance Notice on Dealing with Sustainability Risks (Німеччина)

¹ UNPRI. Regulation database. URL: <https://www.unpri.org/policy/regulation-database> (дата звернення: 12.05.2023).

Продовження таблиці 2 / Continuation of Table 2

1	2	3
Кодекси управління	Описують принципи найкращої практики для участі та голосування	Stewardship Code for Danish institutional investors (Данія), Italian Stewardship Principles (Італія)
Таксономія	Система класифікації, яка врегульовує критерії щодо відношення певної економічної діяльності до екологічно чи соціально стійких, ступені переходу до економіки з низьким вмістом вуглецю	Common Ground Taxonomy - Instruction report (Глобальний), ASEAN Taxonomy version 1 (ASEAN)
Секторальна або галузева політика	Наприклад, торгівля викидами, податки на забруднення або закони про торгівлю деревиною	Energy Conservation Law (Китай), Common Assessment Framework on Green and Sustainable Banking (Гонконг)
Інструменти, пов'язані з фінансовими продуктами	Регулятивні документи, що визначають норми функціонування та використання окремих фінансових продуктів (зелених облігацій, лейбів)	Green Trust Guidelines (Китай), EU Green Bond Standard (ЄС),
Національні стратегія сталого фінансування	Охоплюють рамки національної політики та стратегій, планів дій, спрямованих на досягнення цілей сталого розвитку та інклюзивного зростання шляхом узгодження економічних і фінансових цілей з Паризькою угодою та ЦСР	National Action Plan on Business and Human Rights (Бельгія), National Action Plan for Corporate Social Responsibility (2019-2023, Чехія)
Інші інструменти	Інші нормативні та регулятивні акти, які стосуються відповідального інвестування, наприклад чистих нульових зобов'язань та міжнародних керівних принципів щодо прав людини	Corporate Sustainability Due Diligence Directive (ЄС), Legislation on ESG ratings and sustainability factors in credit ratings (ЄС)

Кумулятивне співвідношення основних типів регуляторних інструментів відповідального інвестування за 2002, 2012 та 2022 роки наведено на рисунку 4.

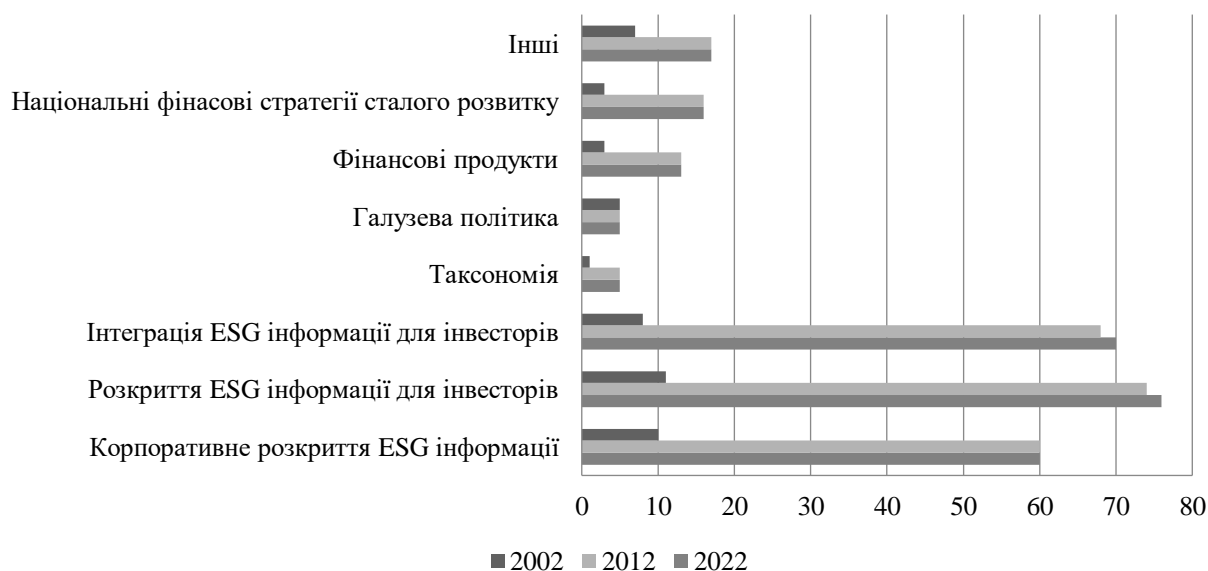

Рис. 4. Кумулятивне співвідношення основних типів регуляторних інструментів відповідального інвестування за 2002, 2012 та 2022 рр.

Fig. 4. Cumulative ratio of the main types of regulatory instruments of responsible investment for 2002, 2012 and 2022

Джерело: складено автором за даними UNPRI¹; UNPRI²

¹ UNPRI. Regulation database. URL: <https://www.unpri.org/policy/regulation-database> (дата звернення: 12.05.2023).

² UNPRI. A toolkit for sustainable investment policy and regulation. URL: <https://www.unpri.org/download?ac=12247> (дата звернення: 12.05.2023).

Найбільша частка регуляторних інструментів відповідального інвестування стосується розкриття ESG інформації для інвесторів, корпоративного розкриття ESG інформації та інтеграції ESG інформації для інвесторів. При цьому їх кількість зросла у 2022 році більше ніж у 6 разів. Таксономія та галузева політика займають найменшу частку серед нормативного ландшафту відповідального інвестування. Решта типів регуляторних інструментів за аналізований період помірно зросли та займають своє місце в правовому полі.

За характером, всі типи регуляторних інструментів відповідального інвестування поділяються на обов'язкові та добровільні, їх співвідношення за 1995-2022 рр. наведено на рисунку 5.

Отже, понад 70% регуляторних інструментів відповідального інвестування є обов'язковими, що за виключенням незначних змін у 2004-2006 рр., мало стабільну незмінну тенденцію.

1.2 Окреслення перспектив розвитку нормативного ландшафту відповідального інвестування

Проведений аналіз дозволяє зробити ви-

сновок, що за останнє десятиліття спостерігається суттєвий прогрес щодо нормативного регулювання відповідального інвестування. Незважаючи на це, слід виокремити окремі проблемні аспекти, на які необхідно звернути увагу.

Згаданий вище звіт «ESG Global Study» у 2022 році, від Capital Group¹, серед основних викликів, що постають на шляху адаптації відповідального інвестування в діяльність інвесторів зазначає окремі прояви інформаційної асиметрії. Зокрема найбільш вагомим бар'єром зазначено відсутність доступності та узгодженості даних щодо відповідального інвестування (40%), можливість грінвошинку (30%), складність та іноді навіть заплутаність нормативного ландшафту відповідального інвестування.

Підтвердженням цього є глобального опитування від PwC серед керуючих активами та інституційних інвесторів, які відмічають, що недостатність регулювання є перепорою до зростання ESG сектору Сім із десяти опитаних виступають за посилення відповідних нормативних вимог задля зміцнення довіри та зменшення ризику місінтерпритації².

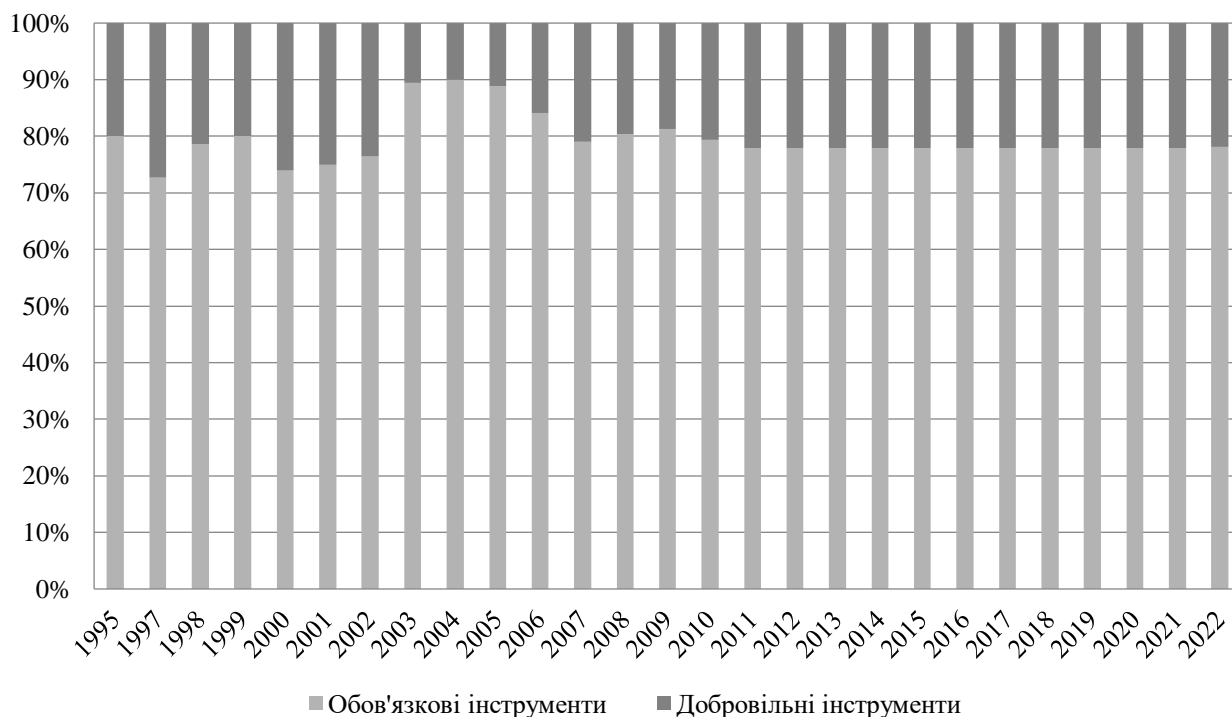

Рис. 5. Співвідношення обов'язкових та добровільних регуляторних інструментів відповідального інвестування за 1995-2022 рр.

Fig. 5. Ratio of mandatory and voluntary regulatory instruments of responsible investment for 1995-2022

Джерело: складено автором за даними UNPRI³

¹ Capital Group. ESG Global Study 2022. URL: [https://www.firstlinks.com.au/uploads/Whitepapers/2022/Capital-Group_esg-global-study-2022-chapter1-\(en\).pdf](https://www.firstlinks.com.au/uploads/Whitepapers/2022/Capital-Group_esg-global-study-2022-chapter1-(en).pdf) (дата звернення: 12.05.2023).

² PwC. Exponential expectations for ESG. Asset and wealth management revolution 2022. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/assets/pdf/pwc-awm-revolution-2022.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).

³ UNPRI. Regulation database. URL: <https://www.unpri.org/policy/regulation-database> (дата звернення: 12.05.2023).

Рис. 6. Рекомендації щодо нормативного ландшафту відповідального інвестування
 Fig. 6. Recommendations on the regulatory landscape of responsible investing
 Джерело: складено автором за даними UNPRI¹

У зв'язку із цим доцільно відмітити, що відповідно до напрацювань UNPRI та групи Світового банку з фінансової стабільності та доброчесності, сформовані загальні рекомендації щодо нормативного ландшафту відповідального інвестування за наступною структурою (рис. 6). Тобто, на основі розроблених регіональних чи національних стратегій сталого фінансування формується цілісна таксономія зі сталого розвитку, що включає питання розкриття корпоративної ESG інформації, регулювання інкорпорації ESG-питань для інвесторів, кодекси їх поведінки тощо.

Окрім того, сама концепція нормативного регулювання відповідального інвестування зазнає кардинальних змін. Відповідно до дослідження Freshfields Bruckhaus Deringer, PRI, UNEP FI та Generation Foundation наразі доцільно розглядати правову базу як основу для впливу («A Legal Framework for Impact»). Відповідно, вона виділяє два типи інвестицій для сталого розвитку²:

- інструментальні, коли досягнення ЦСР співпадають з цілями фінансової прибутковості інвестора або є їх частиною;
- орієнтовані на кінцеві цілі, тобто досягнення ЦСР є окремою метою, що існує поряд з цілями фінансової прибутковості інвестора.

Все це спричиняє необхідність розвитку міжнародних напрямів уніфікації та стандартизації нормативного ландшафту відповідального інвестування для усунення існуючих мультиплікаційних його форм. Позитивним прикладом в цьому контексті є конвергенція облікових стандартів та звітності, що наразі набула значного розвитку у світі.

Висновки. Підсумовуючи проведене дос-

лідження варто відмітити, що наразі відмічаються позитивні аспекти щодо розвитку нормативного ландшафту відповідального інвестування у світовому масштабі. Спостерігається зростання уваги регуляторів та інших осіб, що причетні до формування політики, що проявляється у стрімкому зростанні регуляторних інструментів та переглядів політик, що включають розкриття ESG питань.

Особливо слід відмітити регіон Європи, в якому відмічаються фундаментальні зміни регуляторного поля, що сприяє розвитку ринку відповідального інвестування. Позитивні зрушення помічені в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, де посилюються практики звітування з врахуванням ESG фокусу та ризиків. В регіоні північної Америки відмічено посилення фокусу на кліматоохоронні питання, що спричинено зміною політичних інтересів правлячої верхівки. Решта регіонів потребують здійснення більш систематичних та цілеспрямованих кроків для стимулювання розвитку сектору відповідального інвестування. При цьому вплив окремої держави відмічається як переважаючий в останні роки при формуванні регуляторних інтервенцій ніж участь бізнесу.

Серед основних типів регуляторних інструментів відповідального інвестування найбільшу вагу мають розкриття ESG інформації для інвесторів, корпоративного розкриття ESG інформації та інтеграції ESG інформації для інвесторів. Більшість із них є обов'язковими.

На основі наведеного вище доцільно відмітити, що незважаючи на численні позитивні зрушення в питанні формуванні норма-

¹ UNPRI. A toolkit for sustainable investment policy and regulation. URL: <https://www.unpri.org/download?ac=12247> (дата звернення: 12.05.2023).

² UNPRI. Legal framework for impact briefing for policy makers. URL: <https://www.unpri.org/a-legal-framework-for-impact/legal-framework-for-impact-briefing-for-policy-makers/11378.article?adredir=1> (дата звернення: 12.05.2023).

тивного ландшафту відповідального інвестування, на часі залишаються окремі проблемні питання. Зокрема, відсутність уніфікованого підходу є справжньою перешкодою для розвитку ESG ринку, адже вносить плутанину та неузгодженість інформації для інвесторів та

складність оперування на міжнародному полі. Наразі відмічаються позитивні практики до конвергенції в сфері бухгалтерського обліку, що свідчить про перспективу до подібної уніфікації в більш молодому секторі відповідального інвестування.

Робота виконана у рамках держбюджетної науково-дослідної розробки «Фрактальна модель трансформації фондового ринку України: соціально-відповідальне інвестування для досягнення Цілей сталого розвитку» (номер державної реєстрації: 0121U100473).

Стаття надійшла до редакції 13.05.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 19.06.2023 р.

Anna Vorontsova*, PhD, Senior Lecturer
a.vorontsova@uabs.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0603-3869>

Elizaveta Agafonova*, Student
ye.ahafonova@student.sumdu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5233-959X>

Yuliia Yelnikova*, D.Sc. (Economics), Senior Lecturer
yu.v.yelnikova@uabs.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8478-4716>

* Sumy State University, 2, Rymskoho-Korsakova Str., Sumy, 40007, Ukraine

MAIN TRENDS AND PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF THE REGULATORY LANDSCAPE OF RESPONSIBLE INVESTMENT IN THE WORLD

Abstract. The development of the responsible investment market is an undoubted trend that has swept the world in recent years and is only gaining strength. In connection with this, the question arises of the appropriate regulatory regulation of this sector of activity, which will help ensure the transparency and efficiency of the activities of investors. This contributes to the formulation of the purpose of this study, which consists in conducting an analysis of existing trends in the regulatory regulation of responsible investments and outlining possible prospects for their development. In order to achieve the set goal, the present state of development of responsible investment is analyzed in the work in accordance with the data of the UN Principles for Responsible Investment project. The results indicate a positive growth trend in the number of regulatory instruments of responsible investment, although certain imbalances depending on the geographical region have been identified so far. This indicates an increased focus on responsible investing, with governments and other concerned regulatory bodies actively developing rules and frameworks to promote responsible investment practices. At the same time, China, Germany, Italy and Spain are the most active countries in terms of regulatory regulation of responsible investment. Analysis of the main types of regulatory instruments of responsible investment also shows their uneven development. The most common today are the mandatory instruments of disclosure of ESG information for investors, corporate disclosure of ESG information and integration of ESG information for investors. This is due to increased transparency and reporting requirements, as well as the requirements of most regulators to disclose ESG-related risks, opportunities and performance. The obtained results made it possible to confirm the assumption about the need to unify the regulatory landscape of responsible investment in the world for further progress in this sector and to achieve the Sustainable Development Goals.

Keywords: **Responsible Investment, ESG, Regulatory Landscape, Regulatory Instruments, Sustainable Development.**

JEL Classification: F21; G11; M14.

REFERENCES

1. Giamporcaro, S., Gond, J., & O'Sullivan, N. (2020). Orchestrating governmental corporate social responsibility interventions through financial markets: The case of french socially responsible investment. *Business Ethics Quarterly*, 30(3), 288-334. doi: <https://doi.org/10.1017/beq.2019.40>
2. Ram Ramanan, R. (2018). Responsible investing and corporate social responsibility for engaged sustainability: Managing pitfalls of economics without equity. *Handbook of engaged sustainability* (pp. 1043-1068). doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-71312-0_14
3. Ross, H. F., & Harrison, T. (2016). Corporate social responsibility and nonfinancial disclosure: The need for reporting guidelines to be based on simplicity, comparability and accessibility. A structured abstract. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-26647-3_137
4. Danilov, Y. A. (2023). Introducing principles and standards for responsible investment. *World Economy and International Relations*, 67(5), 90-99. doi: <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2023-67-5-90-99>
5. Velte, P. (2023). Sustainable institutional investors, corporate sustainability performance, and corporate tax avoidance: Empirical evidence for the european capital market. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 1-13. doi: <https://doi.org/10.1002/csr.2492>
6. D'Apice, V., Ferri, G., & Intonti, M. (2021). Sustainable disclosure versus ESG intensity: Is there a cross effect between holding and SRI funds? *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(5), 1496-1510. doi: <https://doi.org/10.1002/csr.2178>
7. Yang, O., & Han, J. (2023). Assessing the effect of corporate ESG management on corporate financial & market performance and export. *Sustainability (Switzerland)*, 15(3). doi: <https://doi.org/10.3390/su15032316>
8. Zhao, Y., Elahi, E., Khalid, Z., Sun, X., & Sun, F. (2023). Environmental, social and governance performance: Analysis of CEO power and corporate risk. *Sustainability (Switzerland)*, 15(2). doi: <https://doi.org/10.3390/su15021471>
9. Majoch, A. A. A., Hoepner, A. G. F., & Hebb, T. (2017). Sources of stakeholder salience in the responsible investment movement: Why do investors sign the principles for responsible investment? *Journal of Business Ethics*, 140(4), 723-741. doi: <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3057-2>
10. Matos, P. (2020). ESG and Responsible Institutional Investing Around the World: A Critical Review. *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3668998>
11. Menichetti, M. J. (2019). Impact Investing - An acceptable niche existence? Paper presented at the New Challenges of Economic and Business Development 2019: Incentives for Sustainable Economic Growth, Conference Proceedings, Riga, Latvia.
12. Bose, S. (2020). Evolution of ESG reporting frameworks. In S. Bose (Ed.). *Values at Work: Sustainable Investing and ESG Reporting* (pp. 13-33). Springer International Publishing.
13. Dumrose, M., Rink, S., & Eckert, J. (2022). Disaggregating confusion? The EU Taxonomy and its relation to ESG rating. *Finance research letters*, 48.
14. Hughes, A., Urban, M. A., & Wójcik, D. (2021). Alternative ESG Ratings: How Technological Innovation Is Reshaping Sustainable Investment. *Sustainability*, 13(6), 3551. MDPI AG. doi: <http://dx.doi.org/10.3390/su13063551>
15. Van Oostrum, C. (2021). Sustainability Through Transparency and Definitions: A Few Thoughts on Regulation (EU) 2019/2088 and Regulation (EU) 2020/852. *European company law*, 18(1), 15-21.
16. Hoepner, A. G. F., & Schneider, F. I. (2022). EU green taxonomy data - A first vendor survey. *Economists' Voice*, 19(2), 221-234. doi: <https://doi.org/10.1515/ev-2022-0022>
17. Moneva, J. M., Scarpellini, S., Aranda-Usón, A., & Alvarez Etxeberria, I. (2023). Sustainability reporting in view of the european sustainable finance taxonomy: Is the financial sector ready to disclose circular economy? *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(3), 1336-1347. doi: <https://doi.org/10.1002/csr.2423>
18. Taylor, T. L., & Collins, S. (2022). Ingraining sustainability in the next era of ESG investing. *Deloitte UK*. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/uk/en/insights/industry/financial-services/esg-investing-and-sustainability.html>.
19. Clark, G.L., & Feiner, A. (Eds.). (2011). *The Next Generation of Responsible Investing*. Netherlands: Springer Netherlands.
20. Dutt, M. (2020). Sustainable investment: A new landscape. *OECD observer*. doi: <https://doi.org/10.1787/7cd0e90e-en>
21. Kim, S., & Yoon, A. (2023). Analyzing active fund managers' commitment to ESG: Evidence from the united nations principles for responsible investment. *Management Science*, 69(2), 741-758. doi: <https://doi.org/10.1287/mnsc.2022.4394>

The article was received by the editors 13.05.2023.

The article is recommended for printing 19.06.2023.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-10>
УДК 339.138

Анастасія Сергіївна Коваленко*

студентка
kovalenko28.kovalenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8849-3481>

Євген Володимирович Лісеній*

кандидат економічних наук, доцент
liseniy.evgeniy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9031-9060>

Дар'я Олександрівна Грицаєнко*

студентка
daria.gritsaenko2000@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7055-9788>

* Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ ПОСЛУГ

У статті розглядаються сутність та відмінні риси маркетингової діяльності підприємства, яке працює в сфері послуг, продемонстрована необхідність дослідження її специфіки, а також аналізу використовуваних маркетингових інструментів. Маркетинг – це система організації та управління виробничою і збутовою роботою підприємства, аналізу ринку з метою розвитку і задоволення попиту на продукцію і послуги, а також отримання доходу. З сутності маркетингу випливають головні принципи, а саме врахування потреб ринку, стану і динаміки попиту, а також ринкової кон'юнктури при прийнятті економічних рішень, створення умов для пристосування виробництва до умов ринку, до структури попиту, вплив на ринок, на споживача разом з підтримкою всіх доступних засобів, перш за все реклами. На сьогоднішній день основним завданням маркетингової діяльності підприємства у сфері послуг є залучення максимальної кількості клієнтів, яке досягається за рахунок продуманої програми просування.

Уміння прогнозувати подальші перспективи розвитку, визначати тактику і розробляти стратегії є одним з головних джерел побудови нового типу діяльності підприємства. Значна кількість стратегічних розробок здійснюється на основі маркетингових рішень. На сучасному етапі в сфері послуг використовують такі види маркетингу як традиційний (зовнішній) маркетинг, внутрішній маркетинг і маркетинг взаємодії (відносин). На ринку послуг з успіхом використовуються як традиційні, так і інноваційні інструменти маркетингу, в першу чергу різні інтернет-технології. Наявність у підприємства власного веб-сайту, присутність в соціальних мережах, використання чат-ботів і відеоблогів є необхідною передумовою для просування послуг і залучення якомога більшої кількості клієнтів. Крім того, зроблено висновок про те, що проблема ефективності організацій маркетингової діяльності стає також все більш актуальною для організацій невиробничої сфери.

Ключові слова: маркетинг, специфіка маркетингу послуг, інструменти маркетингової діяльності.

JEL Classification: Z33; L84; M31.

Як цитувати: Коваленко, А. С., Лісеній, Є. В., & Грицаєнко, Д. О. (2023). Особливості маркетингової діяльності на ринку послуг. *Соціальна економіка*, 65, 104-111. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-10>

In cites: Kovalenko, A., Lisenyi, Ye., & Hrytsaienko, D. (2023). Features of marketing activities in the service market. *Social Economics*, 65, 104-111. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-10> (In Ukrainian)

Вступ. Актуальність дослідження та удосконалення маркетингової діяльності підприємства у сфері послуг обумовлена тим, що з розвитком ринкових та конкурентних відносин завоювання певної частки ринку є основним фактором вдалої маркетингової стратегії, яка у свою чергу залежить від ефективності організації маркетингової діяльності. В умовах високої конкуренції на ринку послуг, де на одного споживача претендують десятки підприємств, компанії важко сформувані свої конкурентні переваги. Для того, щоб вигідно виділитися серед інших, потрібно розробити унікальний товар або послугу, що дозволить чітко сформувані асоціації, а також сфокусувати дії маркетингових комунікацій на основні вигоди споживача.

Метою статті є узагальнення особливостей реалізації маркетингової діяльності на ринку послуг.

Об'єктом дослідження є процес формування та удосконалення маркетингової діяльності підприємства у сфері послуг.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти здійснення маркетингової діяльності підприємства у сфері послуг.

До основних завдань дослідження віднесено наступні:

- охарактеризувати сутність та принципи маркетингу як концепції управління;
- розглянути особливості маркетингу послуг;
- охарактеризувати традиційні та інноваційні інструменти маркетингової діяльності, які використовує підприємство, що працює на ринку послуг.

Огляд літератури. Питанням, пов'язаним з проблемою формування маркетингової діяльності, присвячені чисельні дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких слід відмітити таких авторів як І.А. Абрамович, Д.В. Воловик, які займалися дослідженням маркетингової діяльності підприємства та контролю за її реалізацією (Абрамович & Воловик, 2020) І.В. Андрусішина, яка займалася дослідженням особливостей маркетингу у сфері послуг (Андрусішина, 2021), В.А. Євтушенко, яка займалася дослідженням та вдосконаленням управління маркетинговою діяльністю організації у сфері послуг (Євтушенко, 2020), О.Ю. Красовська, яка займалася вивченням удосконалення форм і методів організації управління маркетинговою діяльністю (Красовська, 2021) та інші.

Л. Чіттенден та Р. Ретті (Chittenden & Rettie, R., 2003) надали оцінку ефективності використання такого інструменту інтернет-маркетингу, як маркетинг електронною поштою. Г. Морт та Дж. Дреннан (Mort &

Drennan, 2002) дослідили вплив цифровізації на можливості реалізації прямого маркетингу. К. Кальянам та С. Макінтайр (Kalyanam & McIntyre, 2002) було розроблено таксономію методів електронного маркетингу.

Разом з тим слід зазначити, що незважаючи на наявність великого спектру наукових робіт в області сутності і процесу здійснення маркетингом діяльності, питання організації маркетингової діяльності підприємств, які працюють у сфері послуг, є ще недостатньо дослідженими, що обумовлює необхідність проведення наукових пошуків у цьому напрямку.

Методологія дослідження. У ході дослідження були використані загальнонаукові методи аналізу та синтезу, які використовувалися під час вивчення наукової літератури, а також аналітико-розрахункові методи під час обчислення витрат на впровадження заходів з удосконалення маркетингової діяльності.

Основні результати. Будь-яка підприємницька діяльність в умовах сучасного конкурентного ринку здійснюється в надзвичайно складному і високо динамічному соціально-економічному середовищі, що характеризується нестабільністю та невизначеністю напрямків, що обумовлено впливом, в першу чергу, факторів зовнішнього середовища. Одночасно з цим, кожна організація, незалежно від ситуації на ринку, намагається забезпечити собі стійкі умови для довгострокового розвитку. У свою чергу, прагнення до довгострокового розвитку реалізується в особливому концептуальному підході до управління, який отримує своє практичне втілення в розробці стратегії розвитку організації на конкретну перспективу. Саме маркетингова концепція формує гнучкі способи орієнтування в умовах ринкової конкуренції. Це допомагає підприємству створювати та продавати свої продукти, адже товар або послуга є ключовими елементами маркетингу, що впливають на успіх компанії (Лісний & Дяченко, 2021)

Маркетинг – це система, яка передбачає організацію та управління виробничою та збутовою роботою підприємства, аналіз ринку з метою розвитку і задоволення попиту на продукцію і послуги, а також отримання доходу.

Про сучасний маркетинг можна сказати, що він є багатоплановим явищем, яке здатне охопити різноманітні види людської діяльності. З метою отримання максимально можливого прибутку маркетинг виступає однією з систем регулювання та організації роботи зі створення, виробництва та розповсюдження товарів з урахуванням ситуації, що розгортається над ринком.

Варто також наголосити, що важливою особливістю сучасного маркетингу є його спрямованість, як правило, на далеку перспективу. (Буднікевич, 2017, с. 27).

Перед маркетингом в якості концепції управління ринком стоять наступні завдання:

- активно вивчати ринок, попит і бажання споживачів;
- адаптувати виробництво до цих вимог, виробляти товари та надавати послуги, що відповідають попиту;
- впливати на ринок, суспільний попит.

Із сутності маркетингу випливають його головні принципи до яких можна віднести:

- вивчення потреб ринку, стану та динаміки попиту, а також ринкової кон'юнктури при прийнятті економічних рішень;
- створення умов для найбільшого пристосування виробництва до умов ринку, до структури попиту (при цьому виходячи не з миттєвої вигоди, а з довгострокової перспективи);
- вплив на ринок, на споживача за допомогою використання всіх доступних засобів, перш за все реклами.

У зв'язку з бурхливим розвитком ринку та зростанням конкуренції неможливо уявити існування підприємства без здійснення ним маркетингової діяльності. Маркетингова діяльність є тією самою сполучною та координуючою всі процеси для підприємства силою, що забезпечує його подальше благополучне функціонування, а розвиток маркетингової діяльності поступово призвів до того, що вона стала невід'ємною частиною діяльності підприємств будь-якої галузі (Родіонов & Кошарна, 2020, с. 295).

Маркетинг як базова функція управління підприємством в умовах ринку пропонує керівництву підприємства деякі перевірені практикою можливості досягнення позитивних результатів фінансово-економічної діяльності господарської діяльності в ринкових умовах з мінімальним ризиком (Родіонов & Кошарна, 2020, с. 53).

В останні роки спостерігається швидкий розвиток сфери послуг, яка виступає показником економічного зростання держави. Ринок послуг відрізняє висока динамічність ринкових процесів, яка пов'язана як з динамічним характером попиту на послуги, що є схильним до значного впливу фактору часу, так і з високою динамічністю пропозиції на ньому. Однією з головних тенденцій, що спостерігаються на ринку послуг, є швидке поширення нових інформаційних і комунікаційних технологій (Андрусішина, 2021, с. 42) На сучасному етапі ринок послуг можна охарактеризувати як на-

сичений. Стрімко зростає число підприємств, які пропонують різноманітні послуги, що є логічним наслідком глобалізації, яка вивела дану сферу на новий рівень.

Розвиток сфери послуг – це властивість суспільства, яке досягло досить високого рівня багатства, добробуту більшої частини свого населення. Разом з тим, ефективний розвиток даної сфери економіки багато в чому базується на грамотному використанні інструментарію маркетингу, вивченні ринку послуг, прогнозуванні його динаміки, формуванні попиту на послуги та стимулювання їх розподілу.

Послуги характеризуються такими основними характеристиками, як невідчутність, мінливість якості, невіддільність від споживання і неможливість зберігання. Перераховані властивості максимально відображають специфіку послуг, яку необхідно враховувати при організації маркетингової діяльності будь-якого підприємства в нематеріальній сфері, тобто – у сфері послуг (Шканова, 2003).

І.В. Андрусішина визначає сферу послуг як сукупність галузей з обслуговування, задоволення матеріальних і духовних потреб населення, створення найсприятливіших умов життєдіяльності, тобто виробництв, що виконують сервісні функції, та характеризувати її за економічними параметрами, притаманними будь-яким виробництвам.

Ринок послуг відрізняє висока динамічність ринкових процесів, яка пов'язана як з динамічним характером попиту на послуги, що є схильним до значного впливу фактору часу, так і з високою динамічністю пропозиції на ньому. Однією з головних тенденцій, що спостерігаються на ринку послуг, є швидке поширення нових інформаційних і комунікаційних технологій.

Маркетинг послуг має свої особливості, які полягають в тому, що маркетингова діяльність будь-якого підприємства даної сфери – це система, тобто скоординована послідовність дій не тільки в рамках одного підприємства, але і всіх посередників, що беруть участь у створенні та наданні послуг. Однак, як зазначає О.Ю. Красовська, сфера послуг в значній мірі відстає від виробництва у практичному застосуванні маркетингу. До маркетингу починають звертатися лише у випадках загострення конкурентної боротьби, зростання витрат, уповільнення зростання або падіння продуктивності праці, погіршення якості послуг (Красовська, 2021, с. 105).

Маркетинг на ринку послуг функціонує як система, призначенням якої є управління діяльністю на ринку, дослідження та координація ринкових процесів, допомога у

виявленні вимог споживачів і визначення способів задоволення цих потреб. Це передбачає вивчення послуг на ринку та прогнозування його динаміки, формування попиту на послуги та стимулювання їх розподілу.

Також слід зазначити, що ринок послуг є більш чутливим до змін ринкової кон'юнктури, ніж товарний ринок, що зумовлене неможливістю зберігання, складування і транспортування послуг. Це вимагає від підприємств послуг більш точного аналізу та прогнозування рівня попиту на послуги, інших факторів ринкового середовища та збільшує рівень підприємницького ризику (Лісеній & Дешко, 2021, с. 112).

З урахуванням наведених вище тез маркетинг у сфері послуг визначають як дієвий варіант управління організацією в сервісній моделі економіки, який надає організації можливість швидкого та адаптивного реагування на запити аудиторії (Лісеній & Дешко, 2021, с. 85). Подібна точка зору представляється в цілому, справедливою і виправданою. Маркетинг послуг має свої особливості, які полягають в тому, що маркетингова діяльність будь-якого підприємства даної сфери – це система, тобто скоординована послідовність дій не тільки в рамках одного підприємства, але і всіх посередників, що беруть участь у створенні та наданні послуг.

У процесі реалізації маркетингу у сфері послуг організації повинні вирішувати такі основні завдання:

- створювати і надавати послуги населенню, які будуть відрізнятися в кращу сторону від аналогічних послуг конкурентів. Наприклад, забезпечити більш низькі ціни, новизну послуг або привабливі умови надання;
- підтримувати високу якість послуг та працювати їх поліпшення для залучення нових клієнтів;
- забезпечувати оптимальний рівень продуктивності у процесі надання послуг, але без зниження їх якості;
- впроваджувати нові види послуг для наявних клієнтів.

На сьогоднішній день основним завданням маркетингової діяльності підприємства, яке працює на ринку послуг є залучення максимальної кількості клієнтів. Це досягається за рахунок продуманої програми просування.

Просування послуг на ринок головним чином полягає в інформуванні існуючих і потенційних споживачів про пропоновані послуги та умови їх надання. Необхідно вибрати ефективні засоби інформації для цільової аудиторії.

В.А. Євтушенко, М.М. Кудінова, О.В. Бахмет зазначають, що для сфери

послуг потрібні три види маркетингу:

- традиційний (зовнішній) маркетинг визначає роботу фірми щодо розроблення послуги та процесу її надання, визначення ціни, розподілу, просування послуги споживачу;
- внутрішній маркетинг передбачає роботу з навчання та мотивації персоналу фірми, що націлена на підвищення якості обслуговування клієнтів;
- маркетинг взаємодії (відносин) визначає вміння персоналу обслуговувати клієнта та ставитися до нього індивідуально, проявляти здатність і бажання зрозуміти індивідуальні потреби клієнта, встановлювати довгострокові відносини з ним (Красовська, 2021, с. 182). Сьогодні існує безліч способів привернути увагу клієнтів і розповісти про себе. При цьому використовуються як традиційні способи просування, так і он-лайн інструменти.

До традиційних інструментів маркетингу відносять створення фірмового стилю, рекламу у ЗМІ, зовнішню рекламу, видання та поширення різноманітної сувенірної та іншої рекламної продукції. Також на сучасних підприємствах сфери послуг популярними маркетинговими інструментами є впровадження програм лояльності, спрямованих на утримання постійних клієнтів і вибудовування довгострокового співробітництва між підприємством та споживачами послуг, пропозиція подарункових карт та сертифікатів, використання партнерських програм (надання знижки клієнтам своїх партнерів або обмін рекламною продукцією), участь у різноманітних заходах.

Уміле використання інструментів традиційного маркетингу здатне привернути увагу потенційних клієнтів та сприяє зростанню обсягів реалізації, проте на сьогоднішній день маркетингову діяльність підприємства, яке працює у сфері послуг, неможливо уявити без застосування Інтернет-маркетингу.

Інтернет-маркетинг – це комплекс заходів з просування товарів, послуг та ідей за допомогою Інтернету, його цілями є збільшення продажів і відвідуваності ресурсу тієї чи іншої компанії.

Сучасний стан цифровізації українського суспільства обумовлює актуальність маркетингової конвергенції зі сферою ІКТ на принципах взаємовигідності, спрямованості на підвищення якості надаваних товарів/ послуг та орієнтації на задоволення потреб споживачів (Виноградова & Євтушенко, 2019, с. 30).

Наразі саме даний вид маркетингу є найбільш потужним інструментом, який допомагає збільшити прибутковість бізнесу, підвищити впізнаваність компанії на ринку і залучити більшу кількість клієнтів, адже мас-

штабність Інтернету і його повсюдне проникнення забезпечує можливість ефективної рекламної кампанії.

Інтернет-просування включає в себе наступні елементи: створення власного сайту, медійна реклама, контекстна реклама, SEO-оптимізація, просування в соціальних мережах, SMM, прямий маркетинг з використанням email, RSS і т. д.; вірусний маркетинг, Інтернет-брендінг, партизанський маркетинг та інш. Унікальність маркетингових комунікацій в середовищі Інтернет для сфери послуг полягає в тому, що вони володіють практично всіма якостями, властивими більшості інших маркетингових засобів. Web-сайти дуже схожі на звичайні рекламні щити та каталоги. (Яроміч & Бекетова, 2019).

Просування в мережі починають зі створення власного сайту. Якщо підприємство має власну сторінку свого бізнесу, клієнт може легко знайти її, дізнатися про ключову інформацію, пересуватися за різними посиланнями, стежити за новинами, взаємодіяти з контентом і безпосередньо дізнаватися про ті чи інші питання (Лісеній & Дешко, 2021) Щоб сайт працював, він повинен бути якісним та оптимізованим під конкретні завдання. Наприклад, розміщення промо-ролику на головній сторінці сайту, відгуків, наявність форми зворотного зв'язку допоможе клієнтам швидше прийняти рішення про вибір того чи іншого підприємства.

Мережа може виконувати функції реклами послуг, їх пропаганди, досліджень, міжособистісного спілкування, клієнтського обслуговування, замінити собою пошту, телефон, відео і т.д. Інтернет-маркетинг постійно збагачується новими засобами та можливостями, завдяки чому процес продаж послуг стає набагато більш спрощеним і доступним (Мотленко, 2018).

Ефективним засобом просування, який сприяє підвищенню довіри серед потенційних клієнтів є створення та ведення інформаційного блогу. За допомогою даного інструменту клієнти зможуть дізнаватися про новини, бути в курсі проведених акцій, отримувати зворотний зв'язок. Там же можна розміщувати і корисний контент – важливу для споживача інформацію.

Контент-план блогу повинен включати спеціалізовану та мотивуючу інформацію. Наприклад, для підприємства, яке спеціалізується на надання послуг у сфері психологічного консультування, спеціалізований контент – це експертні матеріали про підходи до вирішення тих чи інших психологічних проблем, про особливості проведення консультацій. Публікувати корисну інформацію можна у вигляді більш простих для сприйняття фотографій і інфографіки. Мотиваційний кон-

тент є також дуже важливим, адже він допомагає клієнтам зрозуміти переваги, які він отримує у разі користування послугами.

Великою популярністю на даному етапі користується просування у популярних соціальних мережах: Instagram, Facebook. Принцип роботи SMM ґрунтується на постійній комунікації з аудиторією і дозволяє точно визначити, як налаштовані клієнти, проаналізувати поведінку своїх конкурентів і зреагувати на виниклу ситуацію. Завдяки соціальним медіа, підприємства, які працюють у сфері надання послуг, отримують можливість залучити цільову аудиторію з меншими витратами. Робота з соціальними мережами включає регулярне розміщення публікацій, відео та зображень. Варто задіяти всі можливі SMM-канали і всі типи контенту.

Якщо підприємство має власну сторінку свого бізнесу, клієнт може легко знайти її, дізнатися про ключову інформацію, пересуватися за різними посиланнями, стежити за новинами, взаємодіяти з контентом і безпосередньо дізнаватися про ті чи інші питання. Зазначимо, що просування за допомогою соціальних мереж на сучасному етапі є найбільш інноваційним способом просування підприємства. Даний напрямок маркетингу сформувався не давно, проте користується великою популярністю в силу технологічної доступності, а також відносної дешевизни.

Також останнім часом набирають популярність відеоблоги на сервісах Youtube та TikTok. Використання даного маркетингового інструменту демонструє клієнтам зацікавленість підприємства у вирішенні їх особистих проблем. Найбільш ефективний напрямок – обговорення питань, які безпосередньо пов'язані з пропонованими послугами.

Схвалення продукту авторитетним блогером формує у читачів позитивну оцінку, що в подальшому слугує аргументом на користь даного товару, залучує нових клієнтів та підвищує впізнаваність. Маркетинг впливу сформувався як інструмент просування у соціальних мережах, та швидко завоював ринок завдяки підходу, що базується на залученні відомої особи до рекламування товарів чи послуг (Лісеній & Дешко, 2021, с. 32).

Також набирає популярність нестандартні рекламні інструменти: акції «онлайн-консультант» і реклама на спеціалізованих сайтах і порталах. Для розширення клієнтського потоку необхідно розміщувати свої повідомлення на порталах з великою відвідуваністю. На прикладі ТОВ «Інститут сімейної психології та консультування» були розраховані сумарні витрати на впровадження заходів з удосконалення маркетингової діяльності.

Таблиця 1. Сумарні витрати на впровадження заходів з удосконалення маркетингової діяльності ТОВ «Інститут сімейної психології та консультування»
Table 1. Total costs for the implementation of measures to improve marketing activities of LLC "Institute of Family Psychology and Counseling"

Характеристика заходу	Сума, грн
Створення зручного мобільного додатку	407750
Ведення відеоблогу на сервісах Youtube та TikTok	18038
Впровадження чат-боту на офіційному сайті, а також на сторінках соціальних мереж	41500
Разом витрат:	467288

Виручка від реалізації у 2021 році склала 8839,3 тис.грн. Отже, у разі впровадження запропонованих заходів можна очікувати зростання виручки мінімум на 5%:
 $97191,8 \cdot 15\% = 1325,89$ тис.грн.

Прогнозована сума виручки від реалізації складе:

$$8839,3 + 1325,89 = 10165,19 \text{ тис.грн.}$$

Приріст виручки за рахунок впровадження заходів складе:

$$10165,19 - 8839,3 = 1325,89 \text{ тис.грн.}$$

Розрахуємо окупність витрат:

$$1325,89 / 467,2 \cdot 100\% = 283,8\%.$$

Це означає, що кожна гривня, витрачена на заходи, спрямовані на удосконалення маркетингової діяльності ТОВ «Інститут сімейної психології та консультування», принесе 2 грн 40 коп., що свідчить про ефективність запропонованих заходів.

Отже можна зробити висновок, що витрати на всі заходи, які пропонуються для ТОВ «Інститут сімейної психології та консультування» є оправданими, тому дані розробки рекомендуються до реалізації.

Розглянувши основні методи просування в інтернет-середовищі, досвід конкурентів, підприємство має зробити вибір інструментів і моделі просування в середовищі Інтернет. При цьому потрібно пам'ятати, що для підприємства, яке тільки планує вихід на ринок, бажано використовувати всі канали оповіщення аудиторії. Далі, у міру розвитку та залучення постійних клієнтів, необхідно аналізувати, якими каналами користується безпосередньо цільова аудиторія, та розвивати саме ці напрямки. (Мотленко, 2018).

Висновки. У процесі дослідження була досягнута його головна мета, а саме аналізу

особливостей удосконалення маркетингової діяльності підприємства у сфері послуг. На сьогоднішній день маркетингова діяльність у сфері послуг є найбільш перспективною областю комерційної діяльності підприємства. Для того щоб ефективно управляти маркетингом в організації, що надає послуги, необхідно розвивати три стратегії, спрямовані на такі три ланки, як керівництво фірми, контактний персонал і споживачі.

Також були визначені особливості сучасного розуміння сфери послуг як об'єкта дослідження маркетингової теорії. Послуги характеризуються такими основними характеристиками, як невідчутність, мінливість якості, невіддільність від джерела і незбережність в часі. Перераховані властивості максимально відображають специфіку послуг, яку необхідно враховувати при організації маркетингової діяльності будь-якого підприємства в нематеріальній сфері, тобто – у сфері послуг.

Під час дослідження охарактеризовані особливості організації маркетингової діяльності на підприємствах сфери послуг. Використання інтернет-маркетингу дозволяє здійснити: комплексний підхід до просування підприємства сфери послуг в цифровому середовищі, що охоплює також офлайн споживачів. Тому Інтернет-маркетинг можна назвати найперспективнішим напрямком просування організацій в цифровому середовищі для збільшення аудиторії і підвищення продажів. Він постійно збагачується новими засобами та можливостями, завдяки чому процес продаж послуг стає набагато більш спрощеним і доступним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович І. А., Воловик Д. В. Маркетингова діяльність підприємства та контроль за її реалізацією. *Агроевіт*. 2020. № 10. С. 52-57. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.10.52>
2. Андрусішина І. В. Особливості маркетингу у сфері послуг. *Становлення та розвиток маркетингу в Україні: від теорії до практики* : Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції кафедри маркетингу Уманського національного університету садівництва, Умань, 25 жовтня 2021 р. Умань : УНУС, 2021. С. 41-43.
3. Буднікевич І. Маркетинг у галузях і сферах діяльності : навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2017. 536 с.
4. Виноградова О. В., Євтушенко Н. О. Маркетингові інновації і телекомунікації: конвергенція послуг. *Економіка*.

Менеджмент. Бізнес. 2019. № 1. С. 26-32.

5. Дяченко К. В., Євтушенко В. А. Маркетинг впливу як ефективний інструмент просування бренду у соціальних мережах. *Інтернаука. Серія «Економічні науки»*. 2020. № 11(43). Т. 2. С. 27–33.
6. Євтушенко Г. В., Суза А. В., Харькова В. Є. Дослідження та удосконалення маркетингових стратегій на підприємствах ринку послуг. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2019. № 40. 75-82. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/> (дата звернення: 20.03.2023).
7. Євтушенко В. А., Кудінова М. М., Бахмет О. В. Дослідження та вдосконалення управління маркетинговою діяльністю організації у сфері послуг. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 6 (17). С. 182–188.
8. Євтушенко В. А. Стратегії інноваційного розвитку національної економіки в умовах глобалізації : колективна монографія / кол. авт. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 308 с.
9. Красовська О. Ю. Удосконалення форм і методів організації управління маркетинговою діяльністю як умова забезпечення ділової активності підприємства. *Економіка та держава*. 2021. № 4. С. 105-109.
10. Chittenden L., Rettie R. An evaluation of e-mail marketing and factors affecting response. *J Target Meas Anal Mark*. 2003. Vol. 11. Pp. 203–217. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.jt.5740078>
11. Mort G., Drennan J. Mobile digital technology: Emerging issue for marketing. *J Database Mark Cust Strategy Manag*. 2002. Vol. 10. Pp. 9–23. DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.jdm.3240090>
12. Kalyanam K., McIntyre S. The e-marketing mix: A contribution of the e-tailing wars. *J. of the Acad. Mark. Sci*. 2002. Vol. 30. Pp. 487–499. DOI: <https://doi.org/10.1177/009207002236924>
13. Лісений Є., Дешко Д. Інтернет-брендинг як інструмент розвитку сучасного підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2021. №. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/992> (дата звернення: 20.03.2023).
14. Лісений Є., Дяченко Ю. Управління та шляхи удосконалення маркетингової товарної політики підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. №. 32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/774> (дата звернення: 20.03.2023).
15. Моргулець О. Менеджмент у сфері послуг : навчальний посібник К. : Центр учбової літератури, 2012. 384 с.
16. Мотленко І. А. Інтернет-маркетинг : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2018. 184 с.
17. Пиріжок С. Є. Основи управління маркетинговою діяльністю підприємства. Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції : *Міжнародна науково-практична конференція*, м. Вінниця, 29-30 березня 2022 р.: тези та статті. Вінниця : Вінницький кооперативний інститут, 2022. С. 226-229.
18. Родіонов С. О., Кошарна В. В. Послідовність використання інструментів Інтернет-маркетингу. *Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Студентські підприємницькі ініціативи»* : матеріали V Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції, м. Київ, 3 грудня 2020 р. Київ : КНУТД, 2020. С. 97-100.
19. Селецька Є. Маркетингові дослідження в системі управління маркетинговою діяльністю організації. *Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах інноваційного розвитку економіки* : II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю. 2021. С. 294-296.
20. Степаненко К. І. Сучасні теоретичні засади маркетингу послуг. *Молода мистецька наука України* : XIX наукова конференція молодих науковців, докторантів, аспірантів, магістрів, студентів. м. Харків, ХДАДМ, 27-28 грудня 2016 р. Х. : ХДАДМ, 2016. С. 167-169.
21. Ткаченко Л. В. Маркетинг послуг. Дніпропетровськ : Видавництво ДУЕП, 2012. 302 с.
22. Шканова О. М. Маркетинг послуг : навчальний посібник для ВУЗів. К. : Кондор, 2003. 302 с.
23. Яроміч С., Бекетова О., Петриченко П. Інтернет-маркетинг у сфері послуг. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Економічні науки*. 2017. №. 1. С. 62-66.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 04.06.2023 р.

Anastasiia Kovalenko*, Student
 kovalenko28.kovalenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8849-3481>

Yevhen Liseniy*, PhD (Economics), Associate Professor
 liseniy.evgeniy@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9031-9060>

Daria Hrytsaienko*, Student
 daria.grytsaenko2000@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7055-9788>

* V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

FEATURES OF MARKETING ACTIVITIES IN THE SERVICE MARKET

The article discusses the essence and distinctive features of marketing activities of an enterprise operating in the service sector, demonstrates the need to study its specifics, as well as analyze the marketing tools used. Marketing is a system of organizing and managing the production and sales work of an enterprise, analyzing the market in order to develop and meet the demand for products and services, as well as generating income. The main principles follow from the essence

of marketing, namely, taking into account the needs of the market, the state and dynamics of demand, as well as market conditions when making economic decisions, creating conditions for adapting production to market conditions, to the structure of demand, influencing the market, the consumer, along with supporting all available means, primarily advertising. To date, the main task of the company's marketing activities in the service sector is to attract the maximum number of customers, which is achieved through a well-thought-out promotion program.

The ability to predict further development prospects, determine tactics and develop strategies is one of the main sources of building a new type of enterprise activity. A significant number of strategic developments are carried out on the basis of marketing decisions. At the present stage, such types of marketing as traditional (external) marketing, internal marketing and interaction (relationship) marketing are used in the service sector. The service market successfully uses both traditional and innovative marketing tools, primarily various internet technologies. The company's own website, presence in social networks, use of chatbots and video blogs is a necessary prerequisite for promoting services and attracting as many customers as possible. In addition, it is concluded that the problem of the effectiveness of marketing activities of organizations is also becoming more and more relevant for non-production organizations.

Keywords: Marketing, Specifics of Marketing Services, Marketing Tools.

JEL Classification: Z33; L84; M31.

REFERENCES

1. Abramovich, I. A., & Volovik, D. V. (2020). Marketing activity of the enterprise and control over its implementation. *Agrosvit*, 10, 52-57. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.10.52> (in Ukrainian)
2. Andrusishina, I. V. (2021). Features of marketing in the service sector. *Formation and development of marketing in Ukraine: from theory to practice: Proceedings of the VI All-Ukrainian scientific and Practical Conference of the Department of marketing of the Uman National University of horticulture* (pp. 41-43). Uman. (in Ukrainian)
3. Budnikovich, I. (2017). *Marketing in industries and spheres of activity: a textbook*. Kiev: Center for educational literature. (in Ukrainian)
4. Vinogradova, O. V., & Yevtushenko, N. A. (2019). Marketing innovations and telecommunications: convergence of services. *Economics. Management. Business*, 1, 26-32. (in Ukrainian)
5. Dyachenko, K. V., & Yevtushenko V. A. (2020). Influence marketing as an effective tool for brand promotion in social networks. *International scientific journal "Internauka"*, 11(43), 27-33.
6. Yevtushenko, G. V., Suza, A.V., & Kharkova, V. E. (2019). Research and improvement of marketing strategies at enterprises of the service market. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: "Economics and management"*, 40, 75-82. Retrieved from <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/>. (in Ukrainian)
7. Yevtushenko, V. A., Kudinova, M. M., & Bakhmet, O. V. (2018). Research and improvement of management of marketing activities of an organization in the service sector. *Eastern Europe: economy, business and management*, 6 (17), 182-188. (in Ukrainian)
8. Yevtushenko, V. A. (2020). *Strategies of innovative development of the national economy in the context of globalization: a collective monograph*. Kh.: V. N. Karazin KHNU. (in Ukrainian)
9. Krasovskaya, O. Yu. (2021). Improving the forms and methods of organizing marketing activity management as a condition for ensuring the business activity of an enterprise. *Economy and state*, 4, 105-109. (in Ukrainian)
10. Chittenden, L., & Rettie, R. (2003). An evaluation of e-mail marketing and factors affecting response. *J Target Meas Anal Mark*, 11, 203-217. doi: <https://doi.org/10.1057/palgrave.jt.5740078>
11. Mort, G., & Drennan, J. (2002). Mobile digital technology: Emerging issue for marketing. *J Database Mark Cust Strategy Manag*, 10, 9-23. doi: <https://doi.org/10.1057/palgrave.jdm.3240090>
12. Kalyanam, K., & McIntyre, S. (2002). The e-marketing mix: A contribution of the e-tailing wars. *J. of the Acad. Mark. Sci.*, 30, 487-499. doi: <https://doi.org/10.1177/009207002236924>
13. Liseniy, E., & Dshko, D. (2021). Internet branding as a tool for the development of modern entrepreneurship. *Economy and society*, 34. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/992>. (in Ukrainian)
14. Liseniy, E., & Dyachenko, Yu. (2021). Management and ways to improve the marketing product policy of the enterprise. *Economy and society*, 32. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/774>. (in Ukrainian)
15. Morgulets, O. (2012). *Management in the service sector: a textbook* K.: Center for educational literature. (in Ukrainian)
16. Metlenko, I. L. (2018). *Internet marketing: textbook*. Kiev: Center for educational literature. (in Ukrainian)
17. Pirozhok, S. E. (2022). Fundamentals of management of marketing activity of the enterprise. *Modern trends in the development of Science and education in the context of European integration: international scientific and practical conference* (pp. 226-229). Vinnytsia. (in Ukrainian)
18. Rodionov, S. A., & Kosharnaya, V. V. (2020). Sequence of using internet marketing tools. *Educational and innovative interactive platform "student entrepreneurial initiatives": Proceedings of the V All-Ukrainian scientific Internet Conference* (pp. 97-100). Kiev: KNUIT publ. (in Ukrainian)
19. Seletskaya, E. (2021). Marketing Research in the management system of marketing activities of an organization. *Actual problems of management and public administration in the context of innovative economic development. II All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation* (pp. 294-296). (in Ukrainian)
20. Stepanenko, K. I. (2016). Modern theoretical foundations of service marketing. *Young art science of Ukraine: XIX scientific conference of young scientists, doctoral students, postgraduates, masters, students* (pp. 167-169). (in Ukrainian)
21. Tkachenko, L. V. (2012) *Marketing of messages*. Dnipro: Vidavnitvo DUEP. (in Ukrainian)
22. Shkanova, O. M. (2003) *Marketing of ambassadors: Navchalny posibnik for Higher education*. K.: Condor. (in Ukrainian)
23. Yaromich, S., Beketova, O., & Petrichenko, G. (2017). Internet marketing in the sphere of ambassadors. *Naukoviy visnik Mikolaiivsky National University imeni IN Sukhomlinsky. Economic sciences*, 1, 62-66. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 25.04.2023.

The article is recommended for printing 04.06.2023.

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-11>
УДК 331.5

Оксана Робертівна Сватюк*

кандидат економічних наук, доцент
oksana.r.svatiuk@lpnu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0099-2532>

Юлія Сергіївна Скулінець*

студентка
yuliia.skulnets.ek.2020@lpnu.ua

* Національний університет «Львівська Політехніка»,
вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна

БІЗНЕС-ІДЕЯ ДЛЯ САМОЗАЙНЯТОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПІДПРИЄМЦЯ

Авторами обґрунтовано, що самозайнятість молоді розпочинається з власної ідеї підприємництва та розробки бізнес-плану. Знання основних елементів майбутньої діяльності допоможе підприємцю передбачити, проаналізувати, проконтролювати та оцінити успішність діяльності підприємства до початку реалізації ідеї-проекту. Бізнес-план має спроможність регулювання планових показників або коректування фактичних для досягнення доходів.

Подано складові елементи процесу розробки бізнес-плану, а саме ринкового аналізу середовища функціонування підприємства, маркетингова оцінка цільової аудиторії, новий сайт, організаційної структури, фінансових ризиків, доходів та витрат. Головними перешкодами створення власного підприємства: є російсько-українська війна та наслідки ризиків; зниження кількості потенційних споживачів через спад доходів населення; обмеженість власних фінансових та кредитних ресурсів; висока вартість рекламно-маркетингових послуг. Проведено розрахунок витрат на відкриття підприємництва із працевлаштуванням 4 осіб. Функціонування ательє «Силует» вказує високу вартість впровадження бізнес ідеї та тривалу окупність даного проекту для малого підприємства. Ательє з пошиття та ремонту одягу у своєму походженні є унікальним закладом. Послуги, що надаються підприємством, можна отримати швидко, якісно та з врахуванням індивідуальних чи інклюзивних потреб.

Ключові слова: **бізнес-ідея, зайнятість, працевлаштування молоді, розробка бізнес-плану, роль бізнес-планування, швейне підприємство, ательє.**

JEL Classification: D31; F41; J23; M13.

Як цитувати: Сватюк, О. Р., & Скулінець, Ю. С. (2023). Бізнес-ідея для самозайнятості фізичної особи підприємця. *Соціальна економіка*, 65, 112-122. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-11>

In cites: Svatiuk, O., & Skulnets, Yu. (2023). Business idea for self-employment of an individual entrepreneur. *Social Economics*, 65, 112-122. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2023-65-11> (In Ukrainian)

Вступ. У всьому світі 13% молоді не навчаються та не працюють (Arupyo, White, Otiye, & Obuku, 2022). Крім того, ця постійна проблема загострилася через шок від пандемії Covid-19 та війни на території України.

Рівень безробіття серед молоді зростає протягом 2008-2013 років, однак до 2019 року спостерігалось послідовне зниження (Lambovska, Sardinha, & Belas, 2021); а з 2022 року різке збільшення безробітних та міграція за кордон. Основними факторами, що впливають на цей показник, є: зменшення робочих місць через окупацію територій України, відсутність вакансій для молоді без

досвіду, природна плінність кадрів, економічний спад тощо.

Безробіття серед молоді є проблемою в кожній країні-члені Європейського Союзу (ЄС). У ЄС прагнуть пом'якшити цю проблему, впроваджуючи різноманітні програми волонтерства, підтримки молодих людей у пошуку та збереженні роботи, таким чином сприяючи економічному зростанню (Serpeninova, Zamora, Vynnychenko, Shcherbyna, & Horodetska, 2022).

У кожній країні необхідно вжити заходів для вирішення цієї проблеми, а саме допомогти молодим людям знайти роботу та сти-

мулювати економічне зростання працевлаштування. Актуальність вирішення проблеми зайнятості молоді полягає в тому, що ця категорія населення відноситься до мало захищених, що проявляється у найвищому рівні її безробіття. Тому самозайнятість – це одне з найкращих оптимальних рішень щодо вирішення проблеми безробіття серед молоді. Прикладом такої зайнятості слугує відкриття власного бізнесу фізичною особою підприємцем (ФОП).

Мета статті обґрунтувати розробку бізнес-ідеї, її реалізацію як способу самозайнятості молоді на ринку побутових послуг, а саме відкриття ательє з пошиття та ремонту одягу.

Об'єктом дослідження є процес розробки бізнес-плану для ательє із використанням теоретичних знань та навичок розрахунку діяльності ФОП. Предметом дослідження є створення бізнес-ідеї та процеси управління підприємництвом на прикладі ательє «Силует».

Зайнятість молоді, а саме вмотивованих студентів, є актуальним для створення фізичної особи підприємця навіть із шістнадцяти років.

Огляд літератури охопив наукові праці: Нік Кліфтон, Роберт Хагінс, Девід Пікернелл, Даніель Прокоп, Девід Сміт, Пірс Томпсон (2020) обґрунтували стратегічне планування та конкурентоспроможність; В. Євтушенко, Т. Шуба, І. Подіп'ян (2021) деталізували етапи стратегічного планування діяльності; О. Михайленко, В. Годун, Є. Юхименко (2021), Н. Летуновська, О. Далечін, К. Беляєва (2017) розкрили методологічні та практичні підходи до бізнес-планування; М. Волкова, В. Шевченко (2016) описали бізнес-планування як чинник соціальної підприємницької діяльності; Г. І. Гапоненко (2020) розкрив напрями удосконалення ефективності бізнес-планування. Колектив авторів у навчальному посібнику «Соціальне забезпечення» (2021) обґрунтовує нормативно законодавчі основи зайнятості населення, пільги та інклюзивні потреби певних категорій населення. Ознайомилися із редакцією нормативно законодавчої бази (2022) в зв'язку із змінами організації праці у військовий час.

Методологія дослідження. Під час розробки бізнес-ідеї було використано наступні наукові інструменти: наукового пізнання шляхом вивчення публікацій щодо зайнятості молоді та підприємництва, нормативно-законодавчої бази; обґрунтовано логічний прогноз і статистичний аналіз даних проєкту для майбутньої діяльності, визначено силу впливу чинників та ризиків у SWOT-аналізі середовища; зроблено порівняння бізнес-ідеї з конкурентами, сформовано висновки і узагальнення чинників.

Основні результати. Фабрики виготовляють одяг суворо за стандартами, у великих однотипних кількостях. Здавня ручна праця цінувалася набагато більше, тому ательє як підприємство має попит у населення. Ательє «Силует» – це буде не просто підприємство з надання побутових послуг! А майстерня, колектив якої буде з високою професійною підготовкою і творчим підходом, креативними ідеями й сміливими творчими рішеннями. У ательє використовуватиметься професійне обладнання і високоякісні матеріали. Ми намагатимемося створити для споживачів лише найякісніші і красиві вироби, в яких хочеться тільки перемагати! Найважливіше для нас – це позитивні емоції та комфорт кожного споживача. Якщо говорити конкретніше, то є кілька аспектів, якими буде керуватися ФОП у сфері надання послуг:

1. Індивідуальність. Речі виготовляються за індивідуальними розмірами. Завершальне пошиття, зокрема сукні, коштуватиме як купівля в магазині.

2. Оригінальність. Винятковий одяг, що пошитий на замовлення, дуже цінується людьми з нестандартною фігурою та інклюзивними потребами. Можна отримати хороший дохід, пропонуючи замовникам особистий розкрій речей з тим набором характеристик, який зараз в моді.

3. Ремонт. Це найбільший сегмент роботи кожного ательє. Вшити рукава, додати манжети, вкоротити штани – найпопулярніші запити споживачів. Роблячи якісно ремонт одягу, можна залучити нових покупців, які з довірою замовлять пошиття одягу.

При розвитку діяльності ФОП можна поєднати в одному магазині ательє з пошиття та ремонту одягу і продаж готового одягу. Таким чином можна досягти збільшення відвідуваності магазину і, відповідно ательє, а також отримати додаткові можливості для маркетингової політики підприємства.

Адже одяг – невіддільна частина життя кожної людини. Хочемо ми цього чи ні, але система дрес-коду впливає на нашу поведінку на підсвідомому рівні, а різні стилі одягу людей навкруги задають певний тон для наших майбутніх відносин з ними. У сучасному суспільстві зовнішній вигляд стає більш важливий у будь-якій сфері: в бізнесі, в особистому житті, у спілкуванні з загалом.

Опис підприємницького проєкту проведено за базовими етапами, що описані в економічній літературі (Clifton, 2020; Євтушенко, 2021; Михайленко, 2021):

- 1) повне найменування підприємства: ательє «Силует»;
- 2) організаційно-правова форма: ФОП Скулінець Юлія, 2 група;
- 3) форма власності: приватна;

4) запланована дата державної реєстрації: 08.08.2023 р.;

5) місія підприємництва: задоволення потреб споживачів якісним та індивідуальним, оригінальним одягом;

6) слоган підприємства: «Силует - майстерня одягу вашої мрії!»; логотип містить силует жінки та прописане слово «силует»;

7) середньооблікова чисельність співробітників: 4 (2 швачки, модельєр-дизайнер);

8) до цільової аудиторії ательє «Силует» належать всі особи, не байдужі до свого зовнішнього вигляду, а це зазвичай жінки від 18 до 55 років (у м. Львів – 231,78 тис. осіб відповідно, що проживають в місті);

9) діяльність за КВЕД 14.13. Виробництво іншого верхнього одягу;

10) Адреса, сайт: м. Львів, вул. Щирецька, 79000. Сайт створено авторами за шаблоном <https://skulnetsyulia.wixsite.com/silhouette>.

На нашу думку, до переліку основних послуг ательє «Силует» входять: приймання замовлень від споживачів на пошиття одягу згідно з індивідуальними заявками, а також якісний ремонт одягу.

Номенклатура та асортимент послуг (Підприємець, 2017) у вигляді табл. 1.

Основними видами сировини, тобто тканини, з якої здійснюватиметься пошиття одягу в ательє будуть трикотаж, бавовняна тканина, лляна тканина, шифон, джерсі, двонитка та тринитка, дайвінг, кашемір. Особливістю наших тканин, з яких виготовлятиметься одяг буде повністю натуральний та гіпоалергенний склад, адже нашими споживачами окрім дорослих будуть ще й діти. Окрім естетичного зовнішнього вигляду наш одяг буде надзвичайно комфортним та зручним, відповідати фігурі та інклюзивним потребам споживачів. Ціна продукції буде складатися з вартості тканини (якщо споживач обирає тканину з нашого наявного асортименту) та самої послуги з пошиття одягу (табл. 2). Також споживач може приходити зі своєю тканиною, тоді він сплачує тільки ціну за надані послуги.

Соціальна послуга (Volkova, & Shevchenko, V., 2016) така, як *пошиття еко-торбинки* з решти тканин за ціною вартості роботи (без вартості тканини).

Таблиця 1. Номенклатура та асортимент підприємства «Силует»
Table 1. Nomenclature and assortment of the company «Silhouette»

Перелік номенклатури	Асортиментні групи в межах номенклатури
Жіночий одяг	Пошиття суконь, спідниць, штанів, шортів, блуз, футболки, костюмів, пальт, кофт, одягу для сну.
Чоловічий одяг	Пошиття костюмів, сорочок, пальт, штанів, жилеток, футболки, одягу для сну.
Дитячий одяг	Пошиття костюмчиків, кофт, штанів, футболки, майок, колгот, суконь, сарафанів, піжам.
Ремонт одягу	Одяг з середньої та тонкої тканини

У таблиці 2 ми навели мінімальні ціни послуг з пошиття речей. Ціна буде залежати від виду тканини, від складності крою, від виду, наприклад штанів (це можуть бути класичні штани, кльош, капрі, легінси, спортивні, скінні), а також від багатьох інших аспектів, які обговорюватимуться з споживачем безпосередньо при замовленні. Менеджер

ательє «Силует» слідкуватиме за найновішими тенденціями моди, а також не відмовлятиметься від добре знайомої нам класики, звичайно ж, буде радим приймати й неординарні замовлення своїх споживачів. Тому, беззаперечно, наше ательє може стати місцем втілення ваших мрій у реальність.

Таблиця 2. Прайс-лист послуг ательє «Силует»
Table 2. Price list of services of the studio «Silhouette»

Послуги	Ціни
1	2
Пошиття жіночого одягу	
Піджак	Від 400 грн
Жилет	Від 300 грн
Блуза	Від 350 грн
Футболка	Від 250 грн
Сукня буденна	Від 550 грн
Сукня вечірня	Від 1000 грн
Спідниця	Від 350 грн
Шорти	Від 300 грн

Продовження таблиці 2 / Continuation of Table 2

1	2
Штани	Від 450 грн
Пальто	Від 900 грн
Пошиття чоловічого одягу	
Піджак	Від 600 грн
Жилет	Від 400 грн
Сорочка	Від 350 грн
Футболка	Від 300 грн
Шорти	Від 350 грн
Штани	Від 500 грн
Пальто	Від 1000 грн
Додаткові послуги	
Пошиття великих розмірів	+20%
Складність тканини	+20%
Складність крою	+20%
Ремонт одягу	Від 100 грн
Термінове замовлення	+30%
Дитячий одяг	-30%
Пошиття неординарних речей	За домовленістю
Еко-торбинка з тканини (соціальна)	50 грн

У ательє «Силует» можна буде також отримати картку постійного споживача, яка дає змогу отримати знижку на пошиття одягу у розмірі 5% від суми замовлення. Щоб отримати таку картку необхідно скористатися послугами ательє «Силует», а саме пошиття

будь-якого одягу, не менше ніж 5 разів.

Ми проаналізували чинники внутрішнього та зовнішнього середовища (Гапоненко, 2020) функціонування ательє «Силует» (табл. 3).

Таблиця 3. Аналіз чинників середовища функціонування підприємства
Table 3. Analysis of the factors of the environment of the enterprise

№	Чинники	Коротка характеристика	Якість впливу (позитивний/негативний)	Оцінка, балів
1	2	3	4	5
Внутрішнє середовище				
1	Цілі	Довгострокові (3-5 р.): створення мережі магазинів на території України, зокрема у місті Київ, Львів, Вінниця, Івано-Франківськ, Тернопіль, оскільки це міста – мільйонники з великою кількістю споживачів. Середньострокові (1-3 р.): розширення ательє, встановлення стійкої конкурентної позиції на ринку. Короткострокові (до 1 р.): створення реклами послуг ательє «Силует», розширення кількості споживачів, збільшення прибутку.	Позитивний	+5
2	Структура	Персонал підприємства поділяється на такі групи як управління (власник-директор), та обслуговування (2 швачки, модельєр-дизайнер). Загальна кількість працівників становить 4 особи.	Позитивний	+4
3	Завдання	Створення продукції високої якості, обслуговування споживачів на високому рівні, збільшення доходу, активна реклама у соціальних мережах.	Позитивний	+3
4	Технологія	Технології на підприємстві не відстають від розвитку техніки у сучасному світі, який є досить швидким, а технологія виробництва відповідає науково технічному прогресу. Ательє оснащене сучасним технологічним обладнанням вітчизняного та закордонного виробництва.	Позитивний	+4
5	Працівники	Віком 20-50 років, більшість з яких має стаж.	Позитивний	+3
6	Ресурси	Використовуються трудові (робоча сила), матеріальні (сировина і матеріали), фінансові (кошти ательє), інформаційні (маркетингові дослідження) та технологічні ресурси (Соціальне забезпечення в Україні, 2021)	Позитивний	+2

Продовження таблиці 3 / Continuation of Table 3

1	2	3	4	5
Зовнішнє середовище				
Чинники зовнішнього середовища прямої дії				
1	Споживачі	У своїй діяльності підприємство «Силует» орієнтується на потреби споживачів, а також слідує за тенденціями моди.	Позитивний	+4
2	Постачальники	Переважно партнери підприємства «Силует» – вітчизняні виробники, проте є кілька іноземних.	Позитивний	+3
3	Конкуренти	На цей час є досить велика кількість конкуренто-спроможних підприємств, проте ФОП намагається у всьому бути кращим і завойовувати якістю та оптимальною ціною потенційних споживачів.	Негативний	-2
4	Державні органи влади	Державні органи влади розробляють, формулюють і затверджують засади функціонування, зокрема, Державна служба України з питань праці контролює офіційне працевлаштування персоналу на підприємстві (Редакція від 05.10.2022; дата звернення 14.01.23).	Позитивний	+2
5	Законодавчі акти	ФОП дотримується законів України: «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб» (Редакція від 01.01.2023), «Про зайнятість населення» (Редакція від 19.11.2022), «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (Редакція від 19.07.2022), «Про оплату праці працівників, умови оплати праці яких визначались указами та розпорядженнями Президента України», «Податковий кодекс України» (Редакція від 03.01.2023).	Позитивний	+1
6	Система економічних відносин	Підприємство «Силует» працює в умовах ринкової економіки, за законом попиту та пропозиції. Отже, воно повністю орієнтується на смаки та бажання споживачів, враховує діяльність конкурентів, а також ціни на ресурси.	Позитивний	+3
7	Політичні обставини (російсько-українська війна)	Впливають негативно, а саме через політичну нестабільність, значні зміни в курсах валют в умовах війни. (Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану, 2022)	Негативний	-4
Чинники зовнішнього середовища непрямої дії				
1	Рівень техніки та технології	Постійно розвивається та має значний вплив на підприємство «Силует», адже потребує постійного оновлення техніки для кращого іміджу підприємства і якості продукції та послуг.	Позитивний	+2
2	Стан економіки	Не зважаючи на спад економіки України через війну та наслідки кризи Ковід-2019 ательє має перспективи діяльності у м. Львів.	Позитивний	+2
3	Соціально-культурні обставини	Досить високий рівень культури та освіти в Україні сприяє формуванню високої моди в одязі, вимогливих споживачів, кваліфікованої робочої сили, впливає на здорову конкуренцію.	Позитивний	+1

Усі чинники функціонування суб'єкта лицю SWOT-аналізу (табл. 4). підприємницької діяльності ми звели у таб-

Таблиця 4. SWOT-аналіз середовища функціонування підприємства
Table 4. SWOT analysis of the environment of the enterprise

Внутрішнє середовище	S (strengths) Сильні сторони	W (weaknesses) Слабкі сторони	Внутрішнє середовище
	1.Сучасне технологічне обладнання; 2.Кваліфікований персонал; 3.Якісно надані послуги; 4.Достатній асортимент послуг для вибору.	1.Високовартісна рекламно-маркетингова кампанія; 2.Обмеженість власних фінансових та кредитних ресурсів. 3. Відносно низький рівень доходів населення.	
Зовнішнє середовище	1.Напрацювання бази даних і програми лояльності для постійних споживачів; 2.Участь у проектах та грантах для стабільних замовлень; 3.Співпраця з надійними постачальниками; 4.Розширення підприємства за рахунок збільшення кількості обладнання і робочих місць.	1.Війна та наслідки війни; 2.Можлива нова хвиля Covid-19; 3.Посилення конкуренції на ринку; 4.Зниження кількості потенційних споживачів через конкуренцію готового одягу в магазинах.	Зовнішнє середовище
	O (opportunities) Можливості	T (threats) Загрози	

На нашу думку, найкращою стратегією для підприємства «Силует» є сила і можливості, тобто ми маємо ґрунтуватися на сильних позиціях ательє для підсилення можливостей зі сторони зовнішнього середовища. Для реалізації стратегії – потрібно розширювати конкретні цілі та дотримуватись їх виконання. Виконання поставлених цілей, має відбуватися покроково, чітко дотримуючись плану та обраної стратегії.

Різними є підходи інвестицій у рекламу (Letunovska, Dalechin, & Bieliaieva, 2017) при відкритті ательє, з них актуальними відзначимо такі:

1. Реклама в інтернеті. Бізнес-ідею з відкриття ательє «Силует» будемо активно просувати в мережі Інтернет: створимо сторінки в соцмережах (Instagram, Facebook, TikTok), розмістимо оголошення на біржах послуг.

2. Проведення молодіжних PR-заходів (Махсма & Чуб, 2022) та участь у інших. Це можуть бути різні покази мод, фуршету для певного кола осіб.

3. Розміщення оголошень в різних закладах (пропозиції про пошиття шкільної форми для великої кількості осіб зі знижкою, наприклад).

4. Реклама в місцевих онлайн-ЗМІ. Тут необхідно пошукати популярні місцеві видання з ухилом на одяг та моду. Крім того, готовий одяг ми будемо віддавати споживачам у фірмових еко-торбинках з логотипом ательє «Силует».

Важливою є реклама-вивіска для ательє, візитки. Крім реклами будемо використовувати акції, розробимо систему знижок, зокрема запровадимо картки постійних споживачів, з якими можна буде отримувати знижки на послуги ательє. Домовимося з представниками сусідніх магазинів з продажу одягу, щоб ті розповідали про послуги ательє своїм споживачам.

Не слід забувати і про так зване «сарфанне радіо», адже протягом багатьох років це є найпотужніший двигун розвитку. Похвала серед людей задоволених споживачів ательє - найефективніша реклама. Тому вкрай необхідно звертати увагу на якість на

данья послуг та обслуговування.

Також ми будемо мотивувати наш виробничий персонал, виплачуючи їм ставку плюс відсоток від замовлень. Такий підхід змусить співробітників не тільки цінувати своє робоче місце, а й підвищить їх інтерес у залученні нових споживачів (Сватюк & Мельник, 2022), адже саме майстри забезпечують замовлення, і відповідно, доходи ательє. Тому наші професійні швачки будуть удосконалюватися: вони умітимуть пояснити споживачу, як краще зшити ту чи іншу річ; адже дуже часто замовники взагалі не знають, чого ж вони бажають. Необхідно допомогти з варіантами, зокрема, особам з інклюзивними проблемами. Це однозначно збільшить число відвідувачів, які потрапили в ательє за рекомендаціями своїх знайомих.

Побудуємо модель структури управління ательє «Силует» з врахуванням прийнятої для неї форми господарювання – ФОП 2 групи (рис.1).

Директор (власник) має відповідну економічну освіту для ведення бізнесу.

При підборі персоналу вкажемо детальну інформацію (табл. 5) про вимоги до кандидатів на посади працівників у таблиці 5, використовуючи класифікатор професій та довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників.

Отже, для порівняння ми обрали модельєра-дизайнера та швачку. Описавши їхні якості у таблиці 5, ми оберемо кращого кандидата для першої та другої посади. На посаду модельєра-дизайнера краще підходить кандидат 2, адже у неї досить великий досвід у цій справі, на відмінну від кандидата 1; хороші якості, які знадобляться для роботи та позитивні рекомендації з попереднього місця роботи. На посаду швачки ми обрали теж кандидата 2, адже у неї є досить великий досвід у цьому виді діяльності, високий рівень професійних знань, вмінь та навичок роботи, а також позитивні рекомендації з попереднього місця роботи, у кандидата 1 середній рівень професійних знань, малий досвід роботи та відсутні рекомендації з попереднього місця роботи, тому наш вибір очевидний.

Рис. 1. Модель організаційної структури ательє «Силует!»
Fig. 1. Model of the organisational structure of the atelier «Silhouette!»

Таблиця 5. Визначення фахової придатності (компетентності) кандидата на посаду
Table 5. Determination of professional suitability (competence) of a candidate for a position

Професійно-кваліфікаційні характеристики	Модельєр-дизайнер		Швачка	
	Кандидат 1	Кандидат 2	Кандидат 1	Кандидат 2
Освіта	Вища	Середня спеціальна	Середня спеціальна	Середня спеціальна
Фах	Конструктор-технолог одягу, дизайнер	Конструктор-закрійник	Швачка III розряду	Швачка IV розряду
Досвід (стаж) роботи	4 роки	16 років	2 років	7 років
Рівень професійних знань, вмінь та навичок роботи	Високий	Високий	Середній	Високий
Загальний рівень культури	Високий	Високий	Високий	Високий
Ділові якості	Наявні	Наявні	Відсутні	Відсутні
Особистісні якості	Творчі здібності, акуратність, ввічливість, презентабельний вигляд	Ввічлива, комунікабельна, презентабельний вигляд, спокійна	Цілеспрямована, пунктуальна, стримана	Спокійна, презентабельний вигляд, творчі здібності, ввічлива
Працездатність	+	+	+	+
Орієнтація на досягнення результатів	Прагне працювати дизайнером одягу багато років та досягти високих успіхів	Прагне вдосконалитись, досягти високих успіхів	Прагне здобути більше практичного досвіду	Прагне вдосконалюватись та досягти високих успіхів
Знання законодавства	Наявні	Наявні	Наявні	Наявні
Інші компетенції, якими повинен володіти	Комунікабельність, прагнення вдосконалюватися, цілеспрямованість	Лідерські якості, цілеспрямованість, пунктуальність	Комунікабельність, цілеспрямованість, доброзичливість, самоконтроль	Комунікабельність, працьовитість, самоконтроль
Рекомендації з попереднього місця роботи	Рекомендації позитивні	Рекомендації позитивні	Рекомендації відсутні	Рекомендації позитивні

Для того, щоб відкрити ательє необхідно сформувавши *фінансовий план*, де дуже багато деталей, таких як меблі (17; 18), обладнання для ательє та сам матеріал для пошиття та ремонту одягу (табл. 6).

На початку функціонування бізнесу заробітна плата усіх працівників буде дещо нижча від середньої заробітної плати в Україні. Але з

кожним роком мотивування персоналу буде підійматися в залежності від швидкості розвитку діяльності ательє «Силует».

У таблиці 7 вказано перелік працівників, які необхідні для функціонування ательє із наведеною їхньою місячною заробітною платою на основі джерел (14; 15; 20).

Таблиця 6. Вартість обладнання
Table 6. The cost of equipment

Назва	Ціна, грн	Кількість, шт.	Сума, грн
Стіл	1000	1	1000
Стільці	500	4	2000
Розкрійний стіл	8000	1	8000
Шафа	3000	1	3000
Стелаж	800	1	800
Промислові швейні машинки	11000	2	22000
Оверлок	7000	1	7000
Праска	750	1	750
Прасувальна дошка	500	1	500
Манекен	700	3	2100
Дзеркало	1080	1	1080
Лампи	315	3	945
Вішалка	280	1	280
Плічки	12	20	240
Примірочна	1000	1	1000
Диван	3000	1	3000
Касовий апарат для ФОП	6400	1	6400
Тканини	20000		20000
Дрібні деталі	3000		3000
Загальна сума:			84295

Таблиця 7. Заробітна плата працівників
Table 7. Salaries of employees

Посада	Заробітна плата, грн.
Модельєр-дизайнер	12000
Швачки	9000*2=18000
Загальна сума:	30000

У таблиці 8 відобразимо прогноз фінансових результатів проєкту на 5 років для діяльності ательє «Силует». Обрахуємо всі доходи та витрати підприємця та визначимо чистий прибуток із врахуванням податку на прибуток. Здійснимо аналіз витрат за роками. Аналізуючи суму чистого прибутку (збитку) студії «Силует» за 5 років, ми бачимо, що протягом перших двох-трьох років будуть збитки, це пов'язано зі збільшенням витрат на оренду, заробітну плату, витрати на маркетинг і рекламу, а також відносно низький рівень доходів.

Але починаючи з четвертого року роботи на ринку, ательє буде отримувати більший чистий прибуток, на який впливатиме таргетована реклама та позитивні відгуки споживачів. Отже, бізнес хоч і не відразу, але буде мати дохід, значить він прибутковий, а тому потрібно розвивати його далі, щоб примножувати ідеї.

Підприємець, як власник майстерні одягу зіткнеться з такими перепонами:

- Виріб для особи нестандартної фігури. Населенню із загальноприйнятими вимірами фігури звертатися за пошиттям можливо і не потрібно. Люди уміють добрати вбрання у звичайних магазинах. Тому треба вловлювати, що звертатимуться особи з височезним зростом, величезними об'ємами, інакшими ознаками інклюзивної фігури.

- Брак досвідчених спеціалістів, що

вмітимуть блискавично кроїти, якісно шити одяг. Варто знайти осіб: які шукають роботу вдень (пенсіонери з досвідом), чи можуть виконувати частину замовлень вдома (молоді мами з дітьми), молодь, яка швидко вчиться (студенти швейних закладів освіти).

- Незадоволеність споживачів. Інколи споживачі зненацька втихають і не звертаються за послугами. Тут досить важко визначити причини, адже хоч улюблений одяг, у якого відірвався підшив, деталь чи розійшовся шов, вміє бути мотивом відмови від послуги майстра в ательє.

Найкращий спосіб здолати ці труднощі – слідкувати за тим, щоб вони зовсім не виникали, або зводити збиток від них до мінімуму. Тобто необхідно проводити роботу з оцінки ризиків на регулярній основі, щоб не допустити їхньої появи. Технічні ризики пов'язані з неправильним підбором обладнання, несправністю та неналежним використанням технічних можливостей, відключення енергопостачання, що може призвести до зупинки бізнес-процесів. Цей ризик можна зменшити шляхом регулярного контролю ремонту й придатності обладнання, якісного обслуговування та правильного вибору обладнання. Перед покупкою обладнання необхідно проконсультуватися з фахівцями, переглянути відгуки на форумах, отримати поради у підприємців, що працюють у даній сфері.

Таблиця 8. Прогноз фінансових результатів проєкту, тис. грн
Table 8. Forecast of financial results of the project, UAH thousand

Показники	Прогноз на 5 років				
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й
Дохід:	550	780	1000	1600	2000
-від пошиття одягу	400	500	620	950	1120
-від ремонту одягу	150	280	380	650	880
Витрати:	905	1052	1255	1545	1695
-оренда приміщення	145	150	160	175	200
-оплата праці персоналу	400	500	620	830	900
-закупівля товарів	300	330	390	450	500
-витрати на маркетинг та рекламу	60	72	85	90	95
Прибуток (збиток)	(355)	(272)	(255)	55	305
Податок на прибуток	-	-	-	9,9	54,9
Чистий прибуток (збиток)	(355)	(272)	(255)	45,1	250,1

Висновки. Самозайнятість – це той випадок, коли кількість споживачів сприяє відповідно прибутку, залежить безпосередньо від якості виконаної роботи. Дана сфера послуг є мало розвиненою в Україні. Тут відносно невисокий рівень конкуренції й хороша прибутковість.

Особливістю галузі є порівняно невелика тривалість виробничого циклу (за наявності моделі, технологічного крою, опису деталей; процес виготовлення складних виробів становить 1-2 місяці). Ця особливість робить галузь вигідною для вкладення коштів, особливо в оборотні кошти, оскільки забезпечується швидке отримання доходів. Запланована окупність ательє «Силует» настане після двох-трьох років функціонування. Звичайно, це може статися і швидше, все залежить від реклами, доходів місцевого населення та в першу чергу – закінчення російсько-української війни. Загальна вартість витрат, що необхідні на реалізацію бізнес-ідеї ательє «Силует» становить близько 130 тис. грн (сюди входить вартість обладнання, оренда приміщення та оплата праці персоналу за місяць, а також витрати на маркетинг та рекламу). На основі проведених основних розрахунків можна зробити висновок, що асортимент і ціни на послуги в сфері побуту зможуть мати попит. Останній рік у програмі Дія можна ФОП міг подавати заявку на отримання 250000 грн,

як гранту на відкриття власного бізнесу. Однією з вимог є написання бізнес-плану на 3 роки.

До слабких сторін та ризиків у цій сфері послуг належать: придбання неякісного обладнання або сировини (тканин, ниток); відсутність коштів на непередбачувані витрати (генератори електроенергії); невідповідна якість послуг наданих персоналом; неефективна рекламна кампанія; надмірне збільшення орендної плати; переважання пропозиції над попитом на ринку (багато магазинів поряд); невдалий вибір розташування ательє.

Люди постійно купують новий одяг, адже старий одяг зношується. Для жінок у цьому плані ще складніше, адже одяг часто виходить з моди або не підходить під стиль та настрий власниці. З дітьми теж непрості ситуації: рвуть одяг, швидко ростуть, тому ремонт та оновлення гардеробу – справа регулярна. Ідея відкриття ательє є актуальною із можливістю займатися власним бізнесом, як відкриття магазину-ательє. Магазин-ательє – це поєднання кількох видів діяльності: 1) продавати одяг, виготовлений майстрами; 2) можна продавати швейну фурнітуру або тканини разом з наданням швейних послуг; 3) ремонт одягу. Це зручно для залучення нових споживачів у ательє та збільшення загального прибутку, але вимагає додаткових фінансових вкладень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Apunyo R., White H., Otike C., Obuku E. A. Interventions to increase youth employment: An evidence and gap map. *Campbell Systematic Reviews*. 2022. Vol. 18(1). DOI: <https://doi.org/10.1002/cl2.1216>
2. Serpeninova Y., Zamora O., Vynnychenko N., Shcherbyna T., Horodetska M. EU Policies for sustainable youth employment. *Visnik Sums'kogo derzavnogo universitetu*. 2022. Vol. 3. Pp. 81-90. DOI: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2022.3-9>
3. Lambovska M., Sardinha B., Belas Jr. J. Impact of the Covid-19 pandemic on youth unemployment in the European Union. 2021. DOI: <https://doi.org/10.26552/ems.2021.1.55-63>
4. Clifto N., Huggins R., Pickernell D., Prokop D., Smith D., Thompson P. Networking and strategic planning to enhance small and medium-sized enterprises growth in a less competitive economy. First published: 15 November 2020. DOI: <https://doi.org/10.1002/jsc.2382>
5. Євтушенко В., Шуба Т., Подліпан І. Бізнес-планування як інструмент здійснення зовнішньо-економічної діяльності на підприємстві. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-4>
6. Михайленко О., Годун В., Юхименко Є. Розробка бізнес-плану підприємства. *Молодий вчений*. 2021. Вип. 6 (94). С. 211-214. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-6-94-43>
7. Махсма М., Чуб О. Активна політика зайнятості української молоді. *Бізнес Інформ*. 2022. Вип. 1(528). С. 238-244. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-238-244>
8. Свій бізнес: як відкрити ательє з нуля. Номе. Діти. Бізнес-ательє. URL: <https://bankabar.com.ua/biznes-atele-svoj-biznes-kak-otkryt-atele-s-nulya/> (дата звернення: 24.11.2022).
9. Volkova M., Shevchenko V. The role of social entrepreneurship in ensuring sustainable development of Ukraine. *Соціальна економіка*. 2016. Вип. 51(1). С. 25-29. URL: <https://periodicals.karazin.ua/socoeconom/article/view/7219> (дата звернення: 10.12.2022).
10. Гапоненко Г. Значення бізнес-плану для ефективного функціонування. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм"*. 2020. Вип. 11. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310H9513H2020H11H12>
11. Для чого потрібен бізнес-план? *Підприємець*. Вересень 14, 2017 URL: <http://www.pidpryemec.com/useful/management/why-need-business-plan/> (дата звернення: 10.12.2022).
12. Сватюк О., Мельник М. Управління Е-знаннями персоналу з використанням інформаційно-комп'ютерних систем. *Соціальна економіка*. 2022. Вип. 63. С. 124-135. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-12>
13. Соціальне забезпечення в Україні : навчальний посібник / кол. авторів; за ред. А. Я. Кузнецової, З.Е. Скринник, І. В. Жеребило, Л.К Семів, З.М. Комаринська, О.І. Кадикало, Н. Ю. Олійник, О.Р. Сватюк, А.І. Якимів. А. : Університет банківської справи, 2021. 590 с.
14. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України. Документ 755-IV, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2023, підстава - 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 14.01.2023).
15. Про зайнятість населення : Закон України. Документ 5067-VI, чинний, поточна редакція — Редакція від 19.11.2022, підстава - 2010-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 14.01.2023).

16. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України. Документ 2136-IX, чинний, поточна редакція — Редакція від 19.07.2022, підстава - 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 14.01.2023).
17. Податковий кодекс України. Документ 2755-VI, чинний, поточна редакція — Редакція від 03.01.2023, підстава - 2836-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17#Text> (дата звернення: 14.01.2023).
18. Про оплату праці працівників, умови оплати праці яких визначались указами та розпорядженнями Президента України : Розпорядження Президента України. Закон України. Документ 97/92-рп, поточна редакція — Прийняття від 30.05.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/97/92-%D1%80%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.01.2023).
19. Letunovska N., Dalechin O., Bieliaieva K. Practical aspects of business planning in the system of investment project implementation. *Marketing and Management of Innovations*. 2017. Vol. 3. Pp. 226-235. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2017.3-21>
20. Магазин меблів BRISTOL. URL: <https://mebli-bristol.com.ua/> (дата звернення: 24.11.2022).
21. Магазин швейних машин «Швейкин». URL: <https://www.швейные-машинки.com.ua/> (дата звернення: 24.11.2022).
22. Статистика зарплат в Україні. URL: <https://www.work.ua/salary/> (дата звернення: 25.09.2022).

Стаття надійшла до редакції 14.01.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 08.04.2023 р.

Oksana Svatiuk*, PhD (Economics), Associate Professor
oksana.r.svatiuk@lpnu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0099-2532>

Yulia Skulinets*, Student
yuliia.skulinets.ek.2020@lpnu.ua

* Lviv Polytechnic National University, 12, Stepana Bandera Str., Lviv, 79013, Ukraine

BUSINESS IDEA FOR SELF-EMPLOYMENT OF AN INDIVIDUAL ENTREPRENEUR

Abstract. The authors assert that young people must initiate their own entrepreneurial ideas and develop a business plan to begin their employment journey. Motivated students can become individual entrepreneurs as early as sixteen years old. Knowing the key elements of their future activities can help entrepreneurs anticipate, analyze, monitor, and evaluate the success of their enterprise before executing their idea-project. A business plan allows for adjusting planned or actual indicators to achieve income.

The development process of a business plan includes analyzing the enterprise's market environment, assessing the target audience's needs, new said, determining the organizational structure, identifying financial risks, and estimating income and expenses. The primary obstacles to starting one's own enterprise include the Russian-Ukrainian war and its consequences, reduced potential customers due to lower incomes, limited financial and credit resources, and high advertising and marketing costs.

The authors calculated the costs of starting a business with four employees. The Silhouette studio's operation shows that it requires expensive equipment and a long payback period for a small enterprise. Risks in this area include purchasing low-quality equipment, lack of funds for unforeseen expenses, poor quality of services, ineffective advertising campaigns, excessive rent increases, too many workshops in the market, and poor location choice.

The industry's unique feature is a relatively short production cycle of one to two months for manufacturing complex products, making it a profitable investment, especially for working capital, providing quick returns. The planned payback period for the Silhouette studio is two to three years of operation, but it may happen sooner. The enterprise's profit depends on advertising coverage, the income of the local population, and other aspects that affect the enterprise's profit. A tailoring and repair shop is a distinctive institution providing quick, efficient services tailored to individual or inclusive needs.

Keywords: **Business Idea, Employment, Youth Employment, Business Plan Development, Role of Business Planning, Sewing Enterprise, Atelier.**

JEL Classification: D31; F41; J23; M13.

REFERENCES

1. Apunyo, R., White, H., Olike, C., & Obuku E. A. (2022). Interventions to increase youth employment: An evidence and gap map. *Campbell Systematic Reviews*, 18(1). doi: <https://doi.org/10.1002/cl2.1216>
2. Serpeninova, Y., Zamora, O., Vynnychenko, N., Shcherbyna, T., & Horodetska, M. (2022). EU Policies for sustainable

- youth employment. *Visnik Sums'kogo derzavnogo universitetu*, 3, 81-90. doi: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2022.3-9>
3. Lambovska, M., Sardinha, B., & Belas Jr., J. (2021). Impact of the Covid-19 pandemic on youth unemployment in the European Union. doi: <https://doi.org/10.26552/ems.2021.1.55-63>
4. Clifto, N., Huggins, R., Pickernell, D., Prokop, D., Smith, D., & Thompson, P. (2020). *Networking and strategic planning to enhance small and medium-sized enterprises growth in a less competitive economy*. First published: 15 November 2020 doi: <https://doi.org/10.1002/jsc.2382>
5. Ievtushenko, V., Shuba, T., & Podlypian, I. (2021). Biznes-planuvannya yak instrument zdiisnennia zovnishno-ekonomichnoi diialnosti na pidpriemstvi. *Ekonomika ta suspilstvo*, 33. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-4> (in Ukrainian)
6. Mykhailenko, O., Hodun, V., & Yukhymenko, Ye. (2021). Rozrobka biznes-planu pidpriemstva. *Molodyi vchenyi*, 6(94), 211-214 doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-6-94-43> (in Ukrainian)
7. Makhsma, M., & Chub, O. (2022). Active employment policy of Ukrainian youth. *Biznes Inform*, 1(528), 238-244. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-238-244> (in Ukrainian)
8. Volkova, M., & Shevchenko, V. (2016). The role of social entrepreneurship in ensuring sustainable development of Ukraine. *Social economics*, 51(1), 25-29. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/soceconom/article/view/7219>.
9. Haponenko, H. (2020) Znachennia biznes-planu dlia efektyvnoho funktsionuvannia. *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriia "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm"*, 11. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310H9513H2020H11H12> (in Ukrainian)
10. Pidpriemets. (2017). Dlia choho potriben biznes-plan? *Pidpriemets, Veresen* 14. Retrieved from <http://www.pidpriemec.com/useful/management/why-need-business-plan/>. (in Ukrainian)
11. Svii biznes: yak vidkryty atelie z nulja. *Home. Dity. Biznes-ateleie*. Retrieved from <https://bankabar.com.ua/biznes-atele-svoj-biznes-kak-otkryt-atele-s-nulya>. (in Ukrainian)
12. Svatiuk, O., & Melnyk, M. (2022). Upravlinnia E-znanniamy personalu z vykorystanniam informatsiino-kompiuternykh system. *Social economics*, 63, 124-135. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-12> (in Ukrainian)
13. Kuznietsova, A. Ia. (Ed.). (2021). *Social security in Ukraine: a textbook*. Lviv: Universytet bankivskoi spravy. (in Ukrainian)
14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). *Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib - pidpriemtsiv ta hromadskykh formuvan. Zakon Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>. (in Ukrainian)
15. Verkhovna Rada of Ukraine. (2013). *Pro zainiatist naseleennia. Zakon Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>. (in Ukrainian)
16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu. Zakon Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>. (in Ukrainian)
17. Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). *Podatkovyi kodeks Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17#Text>. (in Ukrainian)
18. President of Ukraine. (1992). *Pro oplatu pratsi pratsivnykiv, umovy oplaty pratsi yakyykh vyznachalys ukazamy ta rozporiadzhenniamy Prezydenta Ukrainy : Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/97/92-%D1%80%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
19. Letunovska, N., Dalechin O., & Bieliaieva, K. (2017). Practical aspects of business planning in the system of investment project implementation. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 226-235. doi: <https://doi.org/10.21272/mmi.2017.3-21>
20. *Mahazyn mebliv BRISTOL*. Retrieved from <https://mebli-bristol.com.ua/>. (in Ukrainian)
21. *Mahazyn shveinykh mashyn «Shveikyn»*. Retrieved from <https://www.shveinye-mashynky.com.ua/>. (in Ukrainian)
22. *Statystyka zarplat v Ukraini*. Retrieved from <https://www.work.ua/salary/>. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 14.01.2023.

The article is recommended for printing 08.04.2023.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Випуск 65'2023

Журнал

Українською та англійською мовами

Відповідальний за випуск Пуртов В.Ф.

В авторській редакції

Підписано до друку 28.06.2023. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 11,2. Обл.-вид. арк. 14,0. Наклад 100 пр. Замовлення № 09/2023.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32